

VÁCZ VÁROS TÖRTÉNETE.

IRTA :

KARCSÚ ANTAL ARZÉN,

a sz.-ferencziendí vácsi kolostor főnöke, kiéremült rendtartományi tanácsos, a magyar történelmi társulat rendes tagja.

ELSŐ KÖTET.

A város története, keletkezésétől 1756. évig.

VÁCZ, 1880.

NYOMATOTT SERÉDY G. SIKETN. IPARINT. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

~~~~~
Ára 1 frt 50 kr.

NAGYMÉLTÓSÁGÚ ÉS FŐTISZTELENDŐ

PEITLER ANTAL JÓZSEF

ÚRNAK,

VÁCZI MEGYÉS PÜSPÖKNEK, Ő SZENTSÉGE HÁZI PRAELATU-
SÁNAK, FERENCZ JÓZSEF Ő CS. KIR. APOSTOLI FŐLSÉGE VAL.
BELSŐ TITKOS TANÁCSOSA ÉS JELES RENDJE LOVAGJÁ-
NAK STB.

A MAGYAR IRODALOM NAGYLELKŰ PÁRTOLÓJÁNAK,

LEGMÉLYEBB HÓDOLATA ÉS FORRÓ HÁLÁJA JELEÜL

AJÁNLIJA

a szerző.

„Turpe est in patria sua peregrinum esse.“

Cassiodor.

ELŐSZÓ.

E nemes és ősi város elragadóan szép, regényes fekvése környékével együtt oly mély benyomással volt rám, midőn 1845. évi sept. — hó elején mint ifju először fordultam meg itt, szerzetünk ujoncképző intézetébe, Szécsénybe utazandó, — hogy az évek hosszú során át is gyakran visszaszárnnyalt emlékezetem e nekem oly igen kedves helyre, melyet mint az Ur szólejeinek munkása, gymnasiumi tanár és nevelő is többször örömet látogattam meg néhány napra, midőn áldott emlékű szülőim és rokonaim meglátogatása végett Rév-Komáromba, hol gymn. tanulmányaimat végeztem és Gútára, a hol mint gyermek nevelkedtem s az elemi iskolákba jártam, — utaztam. Midőn pedig 1863. évben e város legszebb s történelmileg legnevezetesebb pontján emelkedő kolostorunkba rendeltettem házfőnöki helyettesül, és állandóan behelyezkedhettem az általam választott, hazánk fejedelmi folyójára, a Dunára, néző, oly fölséges kilátású szobába, lelkem egész erejével azon voltam, hogy a szerzetesi, papi és főnökhelyettesi teendőim engedte szabad időben a honi irodalommal foglalkozva, annak némely hézagait betöltssem. Így irtam meg a nekem oly igen kedves

szerzetesi magányomban a „*Római pápák történelme sz. Pétertől korunkig*“ című 8 kötetes, a m. kir. tudomány-egyetem hittani kara által 200 frttal jutalmazott s IX. Pius pápa ő Szentsége által egy Brevével kitüntetett, a „*Szerzetes-Rendek egyetemes történelme*“ című 5 kötetes stb. műveket.

Midőn e művek történelmi adatait gyűjtöttem, Vác város nem egy jeles történelmi adataira bukkanván, azon ötletem támadt, hogy annak történelmét is tőlem telhetőleg megírni fogom. S ezen idő óta több mint 14 évi szorgalommal hordtam össze az egyházmegyei, káptalani, uradalmi, városi, kolostori stb. irattárakban gyűjtött adatokat, melyek nyomán s irodalmi fáradozásaim jóvedelmének feláldozásával szerzett számos jó kútfők felhasználása mellett végre a nagyszabású mű 6 kötetben elkészült. Az I—V. tartalmazza a város általános történetét a legrégibb időktől kezdve a legújabb korig, míg az utolsó, vagyis a VI. kötet az egyházmegye, káptalan, plébániák, kolostorok, tanintézetek, egyletek stb. történetét adja elő. A mű végén a várost s annak intézeteit ábrázoló képek s a város történelmének irodalma, ugyszintén a mű megrendelői s a kiadást elősegítők nevei is közölni fognak. A nyelvezet tiszta, folyékony, világos és népies, hogy azt kiki könnyen megérthesse és szellemi élvezettel olvasgathassa.

Több csekély értékűnek látszó adatot is fölvettem azon okból is, hogy ha tán az idők viszontagságai, vagy az utókor gondatlansága által, mi sajnós, itt is részben már megtörtént, az okmányi kútforrások végleg elvesznének vagy megsemmisülnének, az innét merített adatokban azok egykori létezésöknek nyomai fönmaradjanak. — A nevezetesebb történelmi tényeket, a községi élet mozzanatait, a tanács-ülések sorrendje

alapján, e műben még inkább feltalálhatni; a fontosabb eseményeket részletesebben, az érdekesekeket meg épen szó-szerinti szövegben, az egyes főbb szereplők kifejezéseit szóról-szóra, a kiválóbb ügyiratokat világosan és értelmesen magyarítva, illetőleg a mostani nyelv-műveltség szivonalára emelve, igyekeztem előadni, jól tudván, miszerint nem meszsze van már azon idő, midőn a classicus latinsággal vezetett jegyzőkönyveket e nyelvnek nem bírása miatt az illető tisztviselők nem használhatandják. Legyen hát nekik oly könyvek, melyből, mintegy jó tükörben, a város egész multját megismerhessék annak jogai, viszonyai s érdekeivel együtt.

Nem hizelgek magamnak, mintha e mű az első hiány és a legégetőbb szükség kielégítésénél többre igényt tarthatna; de táplál azon édes remény, hogy idő folytán találkozni fog majd, több idővel rendelkező és tehetségesebb író, a ki az én általam itt e műben nagy gonddal és fáradsággal, sőt áldozattal lerakott gazdag anyagot, a hiteles kútforrásokból merített jó számos adatokat avatottabb tollal fogja feldolgozni és egy minden tekintetben kerekded, kimerítő művészi munkában fogja adni ezen oly gazdag múlttal bíró városnak történelmét, jól tudván, hogy egy nagyobb szabásu, hazánk multját és nemzetünk összes életmozzanatait teljesen kimerítő *Magyarország történetét* lehetetlen megírni addig, míg annak egyes városai és vidékei történelmileg megismertetve nem lesznek. Hogy e nagy műhez némi anyaggal én is járulhattam, áldom ezért a minden jó adomány és világosság Atyját!

Egyébiránt a legforróbb köszönetemet fejezem itt ki főtdő *Markovics Lázár* volt egyházmegyei irodaigazgató, *László Alajos* és *Váry Gellért* kegyes-rendi áldozárok, *Regele Károly*

városi főjegyző, *Majer József* püspök-uradalmi tiszttartó, *Hamulik József* káptalani jegyző stb. uraknak mint lelkes ügybarátoknak, a kik alázatos kérelmemre, e mű megírásában engem számos adatokat tartalmazó jegyzőkönyvek, művekkel, iratokkal stb. édes-örömet támogattak. Úgyszintén hálás köszönetet nyilvánítok itt azon testületek és egyes segedelmezőknek, a kik folyamodványom következtén e terjedelmes mű kiadását áldozatukkal előmozdítani sziveskedni fognak.

Ha e művemmel csak néhány embertársaimnak is némi szellemi élvezetet szerezni s a hazai történelemre bármily csekély világot deríteni sikerült nekem, — úgy törekvésem dúsan megjutalmazva lesz. — Isten áldása legyen e kedves ősi városon! Éljen a haza!

Kelt Váczott 1880. május 20.

KARCSÚ A. ARZÉN.

VÁCZ VÁROS HELYIRATI ISMERTETÉSE.

F e k v é s e.

A két hegyalja között folyó szőke Duna Visegrádnál két ágra szakadván, délnek csavarodik, jobb ága a vértesi hegyek alatt, a bal pedig, mely amannál sokkal szélesebb, egy nagy területen siet Buda-Pest főváros felé. Medrének baloldalán, Visegrádtól két órai távolságra egy szép síkság nyílik, melyen fekszik a hazánk viszonytagságos történetében oly jelentékeny szerepet vitt *Vác püspöki város*. — Buda-Pesttől 4 mérföldre, az északi szélesség $37^{\circ}, 30'$, s a keleti hosszúság $36^{\circ}, 39', 40''$ foka alatt fekszik *Nagy Imre* szerint ¹⁾; *Fejér György* írja, ²⁾ hogy a szélesség $47^{\circ}, 47'$, hosszúság $36^{\circ}, 47', 45''$ és *Tipold Özséb* ³⁾ szerint a szélesség $47^{\circ}, 47'$ ugyan, de a hosszúság $36^{\circ}, 48'$ alatt létezik. — Nyugat felől a *Vértes* hegyei, észak felől a *Naszál* hegység messze kiterjedve látszanak, kelet és dél felé pedig az emberi látásnál is tovább terjedő térség és síkság árad ki. — Hajdan Nógrád megyéhez tartozott, és csak a gyászos emlékü törökuralom után kebeleztetett a szintén szomszédos Pest-megyébe. — E város fekvése, határának gazdagsága, a fővároshoz közelsége s népének életrevalóságánál fogva is szép jövőnek nézhet eléje.

H a t á r a i.

Északról a *Naszál*, mely által Nógrádmegyétől elválasztatik és *Kosd* helység; keletről *Rád*, *Duka* és *Sződ* faluk; délről a *gödi puszta* s nyugatról a Duna, mely Sz. András szigetétől elválasztja, és *Verőcze* helység által környékeztetik. E helységek közel esvén Váczhoz, ennél fogva e város szűk határok közé van szorítva, úgy anynyira, hogy kiterjedése Naszáltól a Duna mentén lefelé a *Rákos* nevű patakig egy, a Dunaparttól pedig Duka felé félmérföldnél nem tesz többet, és így a Váczhoz tartozó földterület nem valami jelen-

¹⁾ Ld. a Tud. Gyűjt. 1818. IV. köt. 29. lap.

²⁾ Hübner Lexicon V. Köt. 352. lap.

³⁾ Zsebszótárában. Ld. Vác rövid ismertetését.

tékeny. — Kereskedelmi útjai Buda-Pest főváros felé keletről a Duna, nyugatról a vasut, mindkettő közvetlenül érinti a várost s egy nagyon járt országút. Minélfogva kedvező helyzetben van a város, a vasúti és gőzhajói közlekedés által naponta többszöri összeköttetésben lévén a fővárossal; mi forgalmára és keresetére a legkedvezőbb hatást gyakorolja.

Hegyei.

Naszál vagy *Nagyszál*, és az ennek alján délfelé fekvő számos hegyek, halmok és dombok tartoznak e városhoz. E nagy hegynek magassága a Duna színétől számítva 145 ölet, vagyis 2080 lábat tesz. Tetején egy kis térség vagyon, melyről a nehéz följutás fáradalmait bőven jutalmazó gyönyörű kilátás lepi meg az embert; megláthatni ugyanis annak csucsáról a selmeczi, esztergomi, budai és mátrai hegyeket is. Igen kedves látványt nyújt a Duna, amint Visegrádnál délnek csavarodván, két ágával, mint vastag karjaival Sz. András szigetét átöleli, s ott ismét egygyé lesz, számos kisebb és nagyobb szigeteket tüntetve fel. Vagyon egy barlangja is, s ehhez a néphagyomány egy történetkét köt, mely így szól: „Régen, midőn hazánkban a várur és jobbágy közt egy végtelen határ terült el, a szomszéd várurak egyikének leánya egy jobbágy fiába szeretett s titokban egybekeltek. Ez a várurnak tudomására jutván, midőn a nésznép hazafelé vonult, a dühös apa embereivel a Naszálhegynél üldözni kezdé a nésznépet s ezek a hegy eme barlangjába menekültek.“ Innét nyerte nevét: „*Násznépbarlang*.“ A néphagyomány sok más regét is fűz e barlanghoz, melyben kincset is vélnek rejleni, miután egykor valami *Janosik* nevű rabló is tanyázott benne gaz ézimboráival s onnan pusztítgatá a vidéket. E barlangnak csak egyik ága járható, a másik az aláomlott kövektől járhatatlan. Belül kerek kupos üreg vagyon; egy barlangkémény vezet fel a magasba. Van egy másik kupola-szerű tetővel bíró üreg is, a talaj telve van fekete nedves földdel, nagy kötömegeken kell áthatolni. A lég itt hideg és nedves, a falakon cseppkő-darabok láthatók. A barlang alkantánál fogva az u. n. kitörési barlangok közé sorolható, melynek belső ürege idővel megnyitvatván, hozzáférhető lön. Vajjon e barlang valami harcias időkben, a tatár- vagy török-uralmi mozgalmakkor vagy egyébkor is lakot volt-e vagy nem? az idáig még kiderítve nincsen. — Egy forrás csergedez ki és mindig hideg lég és szél ömlik belőle. A hegyalján és az alatta létező kisebb hegyeken és dombokon mindenütt *Bachus* kedves növényével, a szőlőtőkékkel találkozzunk.

Általán véve a *vácziak által mivelt szőlő-hegyek* a következők:

a) *Méltóságos püspöki uradalomhoz tartozók*: Kürtéles, Diós-völgy, Nyulas, Sz. László, Öreg-Hermán, Kis-Hermán, Felső-Spinyér,

Öreg-Sejce, Kij-Sejce ¹⁾, Öreg-Zsobrák, Althán, Bácska, Mihály-hegy ²⁾, Felső-Törökhegy, Közép-Törökhegy, Alsó-Törökhegy, Kis-Törökhegy, Kis-Kútvölgy, Alsó-Kútvölgy, Öreg-Kútvölgy, Látó-hegy, Közép-Máj, Öreg-Vasas, Kis-Vasas, Öreg-Cselöte, Kis-Cselöte.

b) *A Ngos káptalani uradalomhoz tartoznak:* Űrgehegy, Pap-völgye, ³⁾ Fenyves, Egyházmozg. Öreg-Gombás, Közép-Gombás, Kis-Gombás, Felső-Nagyszál, Alsó-Nagyszál, Patakvölgy, Grónár, Öreg-Pincevölgy, Kis-Pincevölgy, Káptalani Öreg-Sejce, Káptalani Kis-Sejce.

c) *Rádi uradalomhoz tartozó csekei hegyek:* Kis-Drágahegy, Nagy-Drágahegy, Kis-Jató, Nagy-Jató, Öreghegy, Kis-Hármas, Nagy-Hármas, Burgundia, Szitnya.

d) *Dukai uradalomhoz tartozó bángori hegyek:* Bikki-Bángor, Parti-Bángor, Kis-Pörös, Nagy-Pörös.

e) *Gödöllői uradalomhoz tartozó csörögi hegyek:* Öreg-Csörög, Középső-Csörög, Kis-Csörög- és végre

f) *A rátóti uradalomhoz tartozó Kigyóshegy* ⁴⁾.

De térjünk vissza a Naszálshegy ismertetésére. Ennek hátán és oldalain diszljó erdők többnyire bükk- és tölgyfákból állanak, diszlenek azonban ott a galagonya, kecskerágó, fagyal, vörös- és fekete gyűrű, hanga vagy tamariska és más csemeték is. A naszáli erdőkben kővévált fákra is akadtak már; ezekből *Nagy Imre* ⁵⁾ úr birtokában is volt több mint 2 mázsa súlyu, megkövült négy fatörzs. E század elején érceket is kezdtek Naszál hegyén ásni, de mivel e bányára ráfordított költséget és fáradságot sem fizette ki, itt a bányászattal felhagytak. Azonban a hegynek a város felé néző egy pontján építésre, oszlopok, kőfaragó-munkákra stb. igen alkalmas köveket ásnak és fejtenek itt ma is. A budapesti lánchíd kövei is jó részben innét szállitattak, és a vidék egyéb nagy épületei is mutatnak föl e híres kőbányából került alkatrészeket. Jelenleg a püspöki uradalomtól haszonbérben birja *Payerl Károl* úr, kinek a váczi vasúti állomás közelében jeles kőfaragó telepe van.

T e r ü l e t e.

Már fönnreb említők, hogy e város a közeleső helységek miatt szűk határok közé van szoritva és egész kiterjedése 7,959,277

¹⁾ Ennek terén létezett csalitok, csipkebokrok és bozótokat 1764-ben *Deák József* püspökuradalmi inspector a váczi lakosokkal kiirtatta és aztán szőlőkkel beültette.

²⁾ A szőlők közül legközelebb fekszik a városhoz az u. n. „*Mihályhegy*,” amely nevét az elején emelkedő sz. Mihálykápolnától nyerte.

³⁾ Ez a leghíresebb váczi püspökök egyikének, *Báthory Miklósnak* kormánya (1475—1506.) alatt ültetett be, hogy neki és papjainak legyen hova kirándulni a szőlőhegyek neveit *Stróber János* úr szivessége közölte az íróval.

⁴⁾ E szőlőhegyek neveit *Stróber János* úr szivessége közölte az íróval.

⁵⁾ Ld. a Tud. Gyűjt. 1818. IV. köt. 31. lap.

négyszöglet, vagyis 6632 négyszögholdat¹⁾ tesz ki. Ujabb számítás szerint e város területe imez: 6000 hold szőlő, 4000 hold szántóföld és rét, 2600 hold erdő, 1600 legelő. Összesen 14,200 hold. Telekre nézve a püspöké 58 telek a nagy részen és 28 $\frac{1}{4}$ telek Kis-Váczon. A káptalani rész pedig tesz 17 $\frac{1}{2}$ telket. Ezen kívül a város birtoka 500 hold föld és rét. — *Szántóföldje és legelője* Vácznak kevés ugyan, ennek is nagyobb része homokos és nincs több mint 90 u. n. egész házhelye a gabnatermelésre és marhatartásra. Földje azonban bőségesen jutalmazza a munkás fáradtságát. Minthogy határának $\frac{1}{3}$ részét foglalják el a szőlők, s ezeket a lakosok szorgalmasan művelik, sok bora terem. Középtermetű évben 200,000 akónál több fehér és vörös bor kerül ki a váci szőlőkből. Mindkettő jó ízű, kedves zamatú s egészséges ital. A váci bor öt éves korában tökéletesen megéri, de 15—20 évig is eláll. — Mind a szőlőhegyek, mind a város melletti kertek, gesztenyét kivéve, mindenféle gyümölcsöt teremnek. Az 1818-ik előtti években tek. *Molnár János* siketnéma-intézeti tanár, a váci és egyéb közeleső gyümölcsöket számtalan oltás, párosítás és szemzés által nemesített fákkal gyarapította. — A váci földben a sárga-dinnye is megterem, de a görög azt nem szereti. — Szarvasmarha, ló és másféle barom nem sok terem itt, mert szénája kevés terem, és volt idő, midőn a szegény gazdák e miatt számartartással voltak kénytelenek magukon segíteni. A nemrég történt tagosítás alkalmával a legelők és egyéb földek a házak után eső szántóföldekül osztatván ki, e különben a termelésre kedvező körülmény a sertés-tartást is a lakosok nem csekély kárára nagyban gátolja. — A jóformán bevégezett dézsmauigy, illetőleg a dézsmaváltáság a bortermelést nem kis mérvben fogja előmozdítani. — A közellevő bokrok, cserjék és erdőkben őzek, nyulak és szarvasokra jó sikerű vadászat esik.

V i z e i.

A váci határban levő vizek a következők: 1. a *Duna*, melynek a város közepe tájáni szélessége 330 öl, legnagyobb mélysége 20—22 láb. Ha megárad, a város alsó végét előnti és nem csekély károkat tesz. Azelőtt a váci Dunaágon, mivel malmokkal nagyon megrakva volt, partja menedékes és rajta több kis sziget és zátony létezik, kevés hajó járt, de a másík, ily akadályoktól mentt és mélyebb vizü ágon közlekedtek. Jelenleg a váci ágnak *Tófalu* felé eső részén mint a hol a víz legmélyebb, járnak még szintén hajók és nagyobb vizálláskor a város alatt haladnak el; az e mellettfolyó Dunán hét szigetet ismerünk, melyek közül három jókora. Azon, mely a város közepe irányában fekszik, hajdan fűz, jegenye és nyárfából képződött szép erdőcske díszlett, de a melyet a vizár, vagy a

¹⁾ V. ö. Hunfalvy: Magyar- és Erdélyország képekben. I. köt. 221. lap.

jégtorlás teljesen elsepertek. Az alsóbb szigeten bérbe adatni szokott meglehetősen kaszáló is vagyon annak idején.

2. *Három jókora patak*, melyek egyike a Naszálshegyből eredvén, a városon fölül a Dunába ömlik. A másik a rádi hegyekből jő, és a város alsó végén folydogál; míg a harmadik a kisujfalusi hegyekből szakad s jóval a városon alól a Dunába siet, mely is „*Rákos vize*“ név alatt a határ szélét alkotja Buda-Pest felé.

3. *Számos források csergedeznek Vácznál a Dunába*, melyek közül kettő különösen nevezetes. Ezek egyike a városon kívül a Boldogasszszony kápolnája alatti lapályon az ugynevezett „*Mária kutacskájából*“ bőven önti egészséges, üdítő hatású vizét szünet nélkül egész éven át. A másik kőcsatornán meszsziről folydogálván, a városon kívüli püspöki kert alatt egy patakba ömlik; vize az egész határban legkönynyebb, legtisztább és legegészségesebb. Eredetét bizonyosan tudni nem lehet; a már többször említett *Nagy Imre* vélete szerint,¹⁾ a rádi hegyekből származik és csatornáját még a törökök készítették volna. Ez a városon kívül *Duka* falucska felé két helyen mindig nyitva van és nyáron több helyen is megnyitják a mezei munkások, hogy kedves üde vizével enyhítsék szomjukat.

A váci halászat a Dunán a gőzhajó-járás óta már nem sokat érvén, az itteni halászok Pestről, Gútáról, Rév-Komáromból, a Tiszáról vagy a Duna balpartján fekvő helységekből (Szob, Nagy-Maros stb.) hordják a váci piaczon eladni szokott halakat. — A dunarévi haszonbérlet meglehetősen jövedelmet szokott a királyi javadalmakat haszonbérben tartó városnak behozni évenként. — Említendő e helyen ama sajátságos szokás, hogy midőn a Duna jól befagy, annak jegén naponként, de kivált vásár- és ünnepnapokon délután a város lakóinak minden osztályaiból igen számosakat lehet látni kedélyesen szórakozni, úgy hogy alig van ember, ki ekkor a Duna jegén többször meg nem fordulna. Ilyenkor a Duna túlsortján, a város átellenében a régi korcsma helyén emelkedő csinos vendéglőben oly vigan folyik az élet, hogy annak bérlője alig képes az éj- s nappal ott mulató nagy közönséget kiszolgálni. Ha ellenben a Duna be nem fagy, mi néha szintén megtörténik, úgy a bérlő elesik a szép keresettől.

É g h a j l a t a.

E város levegője, átalán véve, tiszta és egészséges, mit a sok, szüntelen mozgásban lévő vizek, erdők és szőlőkkel borított hegyek, a gyakorta lengedező felső vidéki szelek eszközlik. Az északi dühös szelek romboló hatása ellen a szőlőket és a várost meglehetősen védik a Naszál s ennek alján terülő kisebb hegyek; de a nyugat és észak közötti nyíláson Vácra berohanó erős hideg szelek a szőlőkben nem ritkán károkat okoznak és azért bosszantják a lakó-

¹⁾ Ld. a Tud. Gyűjt. az i. h. 32. l.

sokat. Ugyanez okozza, hogy Váczott napjában a légmérséklet többször változik; hogy a nappali meleg és esti hives idő közt nincs meg a kellő arány, és itt érezhetőleg mindig hivesebb van, mint a nem messze fekvő helységeekben. Azt tapasztalhatni itt, hogy 2—3 fokkal mindig nagyobb a hideg mint Buda-Pesten. Ez annak jele, hogy itt a lég sűrűbb, tisztább és ruganyosabb, mint amott. A levegőnek nedves vagy száraz voltát a Naszálshegy, mint valami időjós, jelzi, t. i. ha nedves a levegő, füstöl és erősen gőzöl a hegy; ha ennek tetejét a köd és gőz eltakarja, bizonyosan eső támad Vácz körül; ha a hegyen sokáig megmarad a köd, az eső tartós lesz; ha a szél lefelé hajtja a ködöt, kitisztul az idő; ha felhős időben semmi gőzt sem bocsát a hegy, nem lesz eső; ha nyugatról, vagy észak felől jó Vácznak a mennydörgés, nem félhetnek a város lakói, mert a *Vértess* és *Naszál* egészen elveszik mérgét. Ugyan e hegyek miatt igen ritkán jó nagy eső azon részokről Vácra, és ha kelet vagy délfelől jönnek a felhők, kiöntik ezek magukat Vácz tájékán a hegyek alatt.

A talaj minősége és földtani alkata.

Vác a Duna balpartján termékeny síkjai-, hullámzó, jól művelt dombjaival és messzire kékellő hegyeivel Közép-Magyarország egyik legregényesebb pontját képezi. Délről sík határtérei a *Nagy-Magyar-Medence* kezdetének tekinthetők; keleti dombjai, keletről nyugatig félkörben elnyúló hegylánc az egész vidék által uralt kimagasló Naszállal azon hegység végnyulványaihoz tartoznak, mely *Kis-Kárpátok* neve alatt ismeretes, és Vácznál a Dunáig nyomulva természetes töltésként képezi nyugati határát az imént említett medencének, a magyar alföldnek. A hegyes vidéknek ekkénti belenyulása a rónába, e rónán több helyütt előtörő források, mint a közel magaslatok földalatti üregeiben összegyűlt szivár-vizeknek természetes utai, karöltve járó tényezői az élő szervezetek változatosságának, s ha e szerény művünkben tovább, hosszabba terjeszkednünk lehetne, megérdemelné a vidék, mikép az ő terményrajza behatóbban tárgyalassék. Így azonban legyen elég e pontból annynyi, menyit a „*Vácz területe*” című cikkben fentebb előadtunk.

A geológiából tudjuk, hogy a Magyar-Nagy-Medence egész fölületén a történelmi évszámítás előtt lezajlott, időkben tenger terült el. Mit mondhatnók hát Vácz város róna-térségeiről, melyek szintén ezen őstengerfenéknek képezték parányi területrésztét, egyebet minthogy vizeredetűek. Ezt bizonyítja az egész talajnak kavicsos rétegenként váltakozó fővenye, mely vagy tiszta kovafővény, száraz mindent kipörkölő s helyenként (a Rákos felé is ezzel szemben, mintegy folytatólagosan a dunántúli Szt. Endre szigeten) kopár homokbuckákká magasodó; vagy csekély agyagtartalmánál fogva nyirkos termékeny és anynyira apró szemcséű, hogy szakértők állítása szerint,

a vasöntésnél mintázásra használt legfinomabb külföldivel is kiállja a versenyt, és ezenfölül kitünő minőségű téglanyagot szolgáltat.

A hegyeket alkotó kőzetek, hasonlóan neptunikus eredetű homok-kövek, mészkötszerrel. A dunántúli Vértes hegység rétegei, a váciaktól ülepedések kora- és módjára nézve különböznek. Legalább a tófalusi hegyben a legközelebbi években megnyitott bányát a kőzet csekély összsetartása miatt vesztességgel hagyták abban egymásután a bérlok. A váci homokkő szövegét tekintve kétféle; az egyik csekélyebb elterjedéssel látszik birni, és vagy a Naszál lejtőin hever szabadon, vagy pedig felhőszakadások, záporok és tartós esőzések alkalmával a hegyről lemosatva vízvájások fenekén található Tapintata igen durva, legföltűnőbb alkatrészét dió, — sőt tyuktojás nagyságu vaskosan a kötszerbe ágyazott quarz-hőmpölyök és kopadékok képezik. A másik, az egészen egyneműnek látszó, apróan szemcsés, érdes tapintatú, gyöngén vörösre vagy sárgára színezett homok-kő. Ilyféle a régtől előnyösen ismert naszáli homok-kő, mely jelenleg is fejtetik s a fővárosi építkezéseknél alkalmaztatik, könnyen kezelhetősége és nagy tartósságánál fogva hazánk első osztályú homok-kövei közé sorolandó. Azért a pesti híres, régebbi lánchid oszlopai, a váci székesegyház százévnél idősb szobrai, előcsarnoki oszlopsora és lépcsőzete is a naszáli homok-kőből faragvák.

Figyelemre méltók végre a talaj neptunikus eredete mellett tanúkül föllépő diluviál, vagyis negyedkori vezérkövületek, melyek kőmagvak és benyomatok alakjában a város Verőceközség felé eső nyugati részén, a Dunának a *Büki-szigettel* szemben fekvő partján a hullámok által fölmosott agyagtartalmú, vízben könnyen elmálló puha homok-kő-rétegben bőven találtatnak, valamenynyien tengeriek s a puhány-typushoz tartozók.

L a k ó i.

Ezek *nemzetiségre nézve* most már nagyrészen *magyarok*, ezek után említendőek a *németek*, kik hajdan sokkal nagyobb számúak voltak itt, mint jelenleg, és végre a különböző szláv helyekről ide koronkint beszármazott *tót-ajkúak*, névszerint több cseh- és morva családok költöztek ide az 1848/9-ki szabadságharc elnyomása utáni években, s többnyire a város alsó végén laknak. Közölök többben meglehetősen elsajátították az új haza nyelvét, míg gyermekeik már mind igen jól beszélnek azt. — *Vallásra nézve*: az ősrégi római kath. egyház híveinek száma 12,028; Kálvin követői 1408; Luther hívei 163, görög nem egyesültek 133 (a fegyházbani ily hitűekkel együtt) s Mózes-vallásúak 950-en voltak az 1877-ki egyházmegyei névtár szerint, vagyis az összes lakosság a fegyháziakkal együtt tesz 14,682 lelket, tehát kevesebbet, mint 1873-ban, amidőn az összes lélekszám 16,397-re rúgott. 1871-ben 15058 lélek lakta Vácot, 1818-ban pedig csak 10,000. És így e város lakói hat évtized alatt is nem valami föl-

tünően növekedtek számban, lévén ennek oka a többi közt az is, hogy nem egy évben többen hálnak meg, mint születnek, noha azokban nem fordultak elő járványok, mint az úgynevezett vész-kór, epemirigy stb. Csupán Izrael élelmes népe az, mely, míg a 40-es években alig számlált itt néhány bérlő családot, évről évre jelentékenyen szaporodik és ma már több mint 900 lélek itt az ő létszáma. — *Jellemre nézve* Vác városának népe életrevaló, szorgalmas, munkás, becsületes, de kissé hiú; legtöbbnyire szőlő- és földmíveléssel, ugyszintén jó részben kézműiparral foglalkozik, de a kereskedést sem hanyagolja el, habár ez Buda-Pest főváros közelsége miatt nem nagy lendületnek örvend. — A köznép *viselete*, dicséretére legyen mondva, magyaros és csinos, mely csak emeli csinos kinézését. — *Vallásossága* meglehetősen, noha tagadni nem lehet, hogy az alsó-néposztályban számosan vannak, kik Bachusnak forró tisztelői, és magukat az undok káromlásokkal is megbélyegzik!

A város részei, térei, piacai, utcái és vidéke.

A város részei ezek: Nagy-Vác, Kis-Vác, Burgundia, Luxemburg, Tabán, Krakó, Alsó- s Felső-Cigány-város. — *Térei:* Székesegyháztér, Miklóstér, Barátok tere, Vásártér, Veresháztér vagy Baromvásártér, másképp Vásárállás. — *Piacai:* Nagy- vagy főpiacz, Kis-piac, halpiac. — *Utcaik:* Pesti országut, mely a hosszan nyúló városon egészen átvonul: malom-utca, lövölde-utca, zöld-fasor, mező-utca, lágyas-utca, jobb-pataksor, bal-pataksor, göböl-utca, fűzfautca, kordoványos-utca, fűzesbevezető-utca, hatytyú-utca, fazekas-utca, kaszárnya melletti kis-utca, szén-utca, ispita-utca, penczi-utca, kosdi-utca, kert-utca, flórián-utca, timár-utca, galambutca, aldunasor, temető-utca, fekete-sas-utca, Gasparik (előbb harangozó) utca, pap-növelde-utca, paradicsom-utca, csillag-utca, révhez-vezető-utca, serház-utca, péntek-utca, koronator, káptalan-utca, szél-utca, vásár-utca, hid-utca, gőzhajókiálláshoz vezető utca, tömlőc-utca, öreg-ispita-utca, Rókus-sor, békás-utca, Szt.-János-utca, fegyház-utca, új-utca, alsó-külső-sor, Rákóczi-utca, deszkásokhoz-vezető-út, nógrádi ország-út, felső-dunasor, dézsmaház-utca, felső-külső-sor, kereszt-utca, vereskereszt-sor, Splényi-utca, mészárszék-utca, harangláb-utca, kovács-köz, Légrádi-köz, vám-utca stb. — A házszámok meghaladják az 1600-at. — *Vidéke.* Bizonyára Pestmegyének egy vidéke sem oly gazdag a természet szépségeiben, mint Vác vidéké. A ki tájaink, völgyeink, magaslataink s viruló folyammartjainkat gyönyörű összhangjukban csak egyetlenegyszer látta is, annak a lelkében e látvány maradandó emléket hagy hátra s szíve vágya mindig visszavonja. Csak a váciai közül sokan nem akarják felismerni ezen oly szép vidék becsét. Ők a sok fától nem látják az erdőt. Az idegenek elragadtatva időzgetnek e szép vidéken, s annak szebb pontjait művészetökkel ismertetni igyekeznek is. Így az 1879-ki szeptemberhó-

ban egyik elsőrendű tájképfestőnk időzött itt, hogy főképp Vác éjszaknyugati tájairól vázlatokat vegyen fel, melyeket a nemzeti műtárlat csarnoka számára fest. Hazánk legismertebb turistája is, *Szentgyörgyi Ottó* a magyar földhitelintézet pénztárnoka, figyelmére méltatta e vidéket. A nevezett hó 14-én fölment a „Nagy-Szál“-hegy ormára s oda nyilatkozott, hogy összes kirándulásai közt ez volt a legbecsesb, s hogy e gyönyörű vidéket többször is meglátogatni fogja.

TÖRTÉNELMI RÉSZ.

Vác elnevezése.

Eredetét, mint oly sok ősrégi városét, sűrű homály földi, melyet adatok hiányában földeríteni még egy történésznek sem sikerült. Hisz csak nevét illetőleg is eltérők a vélemények. Így némelek a legendában élő *Vach* vagy *Vác*¹⁾ nevű remetétől, ki az itteni nagy erdőségben élt volna, származtatják azt. E szent férfiú *Inchofer* szerint²⁾ a *Hethey*-ek kitűnő nemesi nemzetségéből eredett Felső-Magyarországon; a ki is, midőn övéitől hallaná, hogy a hon e részein szép buzgalomnak örvend a szent hit, többeket megható buzgalom lelkesít, az áhitattól tündöklő jámboroknak állandó lakaik vannak, szent lelkesedéstől áthatva, titkon elhagyta az atyai házat, és előbb a visegrádi erdők rengetegében munkálta lelke üdvét, aztán átkelven a Dunán, a váczvidéki erdők sűrűjében szolgált az ő Istenének. Ezen „*Vatus*“-nak (Vat és innen Vác) is írott remete, kit sz. László királyunk igen kedvelt, a híres mogyoródi csata előtt, 1074. év elején a győzelmet Géza vezérnek megjósolta.³⁾ *Bél Mátyás* előbb idézett jeles művében⁴⁾ a „*vaciánok*“-tól származtatja a város nevét. De, hogy ezek magyar vagy szláv népséget képeztek-e, hol éltek és mikép szerepeltek, erről mi bizonyost sem lehet tudni. Vannak, a kik úgy vélekednek, hogy a „*Vác*“ elnevezés a német *Waitzen* (Weitzen, mi buzát jelent) eredt volna. *Róka* kanonok kitűnő művében⁵⁾ „*Verovác*“ (Verőcze) pataktól származtatja az itt szóban levő elnevezést. Azt sem tudhatni, hogy mi okon nevezhette *Ranzán Péter* Vácot „*Batiá*“-nak⁶⁾ *Desericky* szerint Géza király

¹⁾ Bél úgy vélekedik, hogy a remete szigorú életénél fogva úgy nézett ki, mint a vác, s innét eredt volna e város neve. Lásd. *Notitia Hung. Novae*, Tom. III. pag. 112.

²⁾ MSS. ad ann. 1072.

³⁾ *Vates* latin szó s jóst jelent. *Piker*: Topogr. M. R. Hung. Viennae 1750. 535. l.

⁴⁾ Ld. i. m. a hivatolt lapot.

⁵⁾ Alt und Neu Waitzen.

⁶⁾ Egit. r. Hung. I.

előtt más neve lett volna e városnak, t. i. „*Vitze*,” mit ő *Doglióni*-nak Velencében 1595-ben megjelent „*L'Ungheria Spiegata*” című műve elejéni földrajzi tábláiból következtet.¹⁾ Egyébiránt nevei: magyarul *Vác*, németül *Waitzen*, tótul *Vacz* vagy *Vacson* s latinul *Vacia* vagy *Vacium*.

A város régi keletkezése.

A nagy tudománya *Katancsich* ²⁾ egyik igen becses művében ³⁾ néhány feliratot közöl *Schönvisner* után, melyek kétségtelenül azt bizonyítják, hogy e tájon egykor a római legiók állomásoztak, s ezen feliratok közül nemcsak a „*C. Valerius Secundus*” segély-csapatának s több másokénak jelvényeire is rábukkanunk, hanem magának *Augustus*-nak korára is hivatkozhatunk, amennyiben a város határában talált ezüstpénzek közt jeles törlénét-buvárunk *Findura Imre* ur ⁴⁾ maga is olvasta *Caesar Augustus* nevét, a hátlapon „*Caius Julius*” nevével, s helyesen jegyzi meg, hogy e tekintetben, ha idővel majd az érmészetre is hivatkozhatni, meglehet, hogy a történelem fonalát, meszszebb is kiterjeszthetjük.⁵⁾ Mikép *Lányi* ⁶⁾ is írja, hogy itt egykor az őshajdanban római telep is volt, felfedőzött sok kövei és érmei is eléggé bizonyítják. *Vác*, melyet, mikép alább látni fogjuk, a történelem oly sok fontos mozzanata nevezetese, melyen annyi század viharzott át, valóban már a rómaiak alatt, nagy szerepet játszott. Erről eléggé tanuskodik, a Hét-kápolnával szemben, a Duna tulsó partján levő u. n. „*Bolhavár*”-nál maig is fönálló, az évezredek viszontagságaival dacoló néhány falmaradványa egy római váracsnak (*castrum*). De ókori leletekben is gazdagnak kell lenni e város vidékének, mint azt mutatják azon érdekes bronz-, réz- s cserép-tárgyak, melyeket *Mayer Ferenc* ur a nemzeti muzeumnak volt szíves ajándékozni. Ezek közt egy réz-nyíl annyira feltűnt ritkaságánál fogva, hogy a párisi világtárlaton is be volt mutatva. — A bécsi geologiai társulat közlönyében. (XIV. köt. 104. lap.) pedig olvassuk, hogy *Stache* úr 1865-ben a Kőhid felé 7 darab kova-késpengét talált. Sajnos, hogy a nemzeti muzeumunkba ezekből egy sem került! Sajátságos némelyeknek azon állítása, hogy itt hajdan római gyarmathely nem volt, mert azon régi római emlékek, melyek egy része a püspöki lak alatti kert falazatában még maig is látható,⁷⁾ nem *Vácz*ott, hanem Ó-Budán, a hajdani *Aquincum*

¹⁾ V. ö. Hist. Dioec. et Civ. Vac. pag. 21.

²⁾ Sz. Ferenc rendjének sz. Kapisztrán Jánosról nevezett tartományabeli áldozár, kitűnő régész és történész, ki sok nyomtatásban megjelent és írott művet hagyott hátra. Meghalt a budai kolostorban.

³⁾ „Istri Adcolarum Geogr. Vetus” Pars I. Budae 1826.

⁴⁾ Váci házbirtokos, s Budán az országos statistikai hivatal tisztje.

⁵⁾ Ld. *Vác* története stb. Buda-Pest 1875.

⁶⁾ A magyar egyház története, I. köt. 309. lapon.

⁷⁾ E falazatba *Kámánházy* püspök rakatá.

helyén, találtattak, honnét a művészet- és tudománykedvelő nagy egyházfejedelem, *Migazzi Kristof*, híres váczzi püspök hozatta ide át és állíttatta fel. De vajjon azért, hogy ezen emlékkövek az érintett helyen találtattak és hozattak Vácra, ennek területén nem lehetett volna az őshajdanban római telepítvény? Ki állíthatja ezt? Sőt inkább, mikép fűntebb említők, kitűnő történelmi adatok bizonyítják, mikép itt egykor római gyarmat virágzott.

És itt közbevetőleg helyén látjuk közölni azon régészeti kincseket, melyeket egy század előtt Vác ép oly áldozatkész, mint a műveltség iránt fogékony főpásztora, az említett *gr. Migazzi Kristóf*, egybegyűjte, s melyek ma az ország muzeumának a külföld legjelesebb tudósai, egy *Mommsen*, *Desjardins Ernő* és *Viaggio* által is méltatott archaeologiai kincseit képezik. Ezek pedig a következők:

I. Jupiternek T. Arsinius Sita hadastyán által emelt fogadalmi kő. Méretei: egészben magassága 0.70; szélessége 0.32., mezőnybeni magassága 0.32; szélessége 0.32. A felirati betűk közép-magassága 0.04. — Valószínűleg Ó-Budáról került Vácra, *gr. Migazzi* bibornok kertjébe. A nemzeti muzeumba vitetett 1857. dec. 1-jén. — Az oltárka, jobboldali ormának letörésén kívül, ép. A betűk nem anynyira a késő kort, mint inkább ügyetlen vésőt árulják el. Felirata elolvasva: „*Jovi Optimo Maximo Titus Arsinius Sita Veteranus Legionis Secundae Adiutricis Votum Solvens Merito*.” E régiség irodalma a következő művekben lelhető fel: *Marini* kéziratában, melyet *Pray*- és *Migazzitól* kapott. — *Eckhel* kézírata, IX-dik füzet, a bécsi cs. kir. éremtárban 1.10, és 7.40. Kiadta *Schönvisner* (I. R. i. p. P. II. 255. l. VII. sz. a. Appendix); *Sestini* (*Viaggio* 265. l.); *Katancsich* (I. a. g. v. I. 423. L. CCCLX. szám alatt). — *Érdy*, volt muzeumi régiségtári őr, rajzban küldte el *Mommsennek*, kinek híres régészeti művében C. L. L. III. I. 3435. szám alatt fordul elő.

II. Jupiter tiszteletére L. Aemilius Optatus, a II-ik legio adiutrix tribunja által emelt fogadalmi kő. — Méretei: magassága: 0.75. Mezőny magassága 0.28, szélessége 0.26, a felirat betűinek magassága 0.045. Váczról, *Roskonyi püspök* kertjéből 1857-ben vitetett a nemzeti muzeumba. — Felirata olvasva a következő: „*Jovi Optimo Maximo Lucius Aemilius Optatus Tribunus Militum Legionis II. Adiutricis Votum Solvit Libens Merito*.” A „tribunus militum” vagy „tribunus legionis” egy cohors parancsnoka volt s így egy legioban 10 tribunnus volt alkalmazva. — E kő irodalma a következő: *Mari-ni-nál Pray* és *Migazzi* kézírataiban. — *Eckhel*-nél 1., 11. és 7. 41. — *Érdy* rajzban adta *Mommsen*-nek, kinek művében I. 3434. közlé *Schönvisner* (I. R. I. P. P. R.; II-ik kötet 247 lapon az Appendix-ben). — *Sestini* (*Viaggio* 256. lapon) — *Katanchich* I. A. G. V.; I. 420. lapon közli a három első szó nélkül.

III. *Jupiter tiszteletére Marcus Aurelius Pompejus, aquincumi ó-budai tizedes által emelt fogadalmi kő.* Méretei: magassága 0,93.; mezőny magassága 0,32.; szélessége 0,35. A felirati betűk magassága az első s harmadik sorokban váltakozva 0,35. Eredeti lelhelye Ó-Buda később gr. Széchenyiné kertjében állt, innen a váci püspöki kertbe került, ahonnan meg 1875. dec. 1-én a nemzeti muzeumba vitetett. Csak felső részén és az írás 2—3 sorai közt balra kissé sérült. IV. is a praefericulum a jobb, a patera a bal-oldalon áll. — Felirata olvasva: *Jovi Optimo Maximo Marcus Aurelius Pompeius Decurio Coloniae Aquinci. Votum Solvit Libens Laetus Merito.* — Irodalma: Milles, codex 157727. levél. — Pocock 122,6. — Eckhel I. 6. és 7,36. — Marini Pray kézírata. — Közlé Schönvisner Rom. I. ter. II. 195. lapon. — Sestini Viaggio 244. lap. — Katanchich Istri adcolarum geographia vetus I. köt. 404. lapján némi eltérésekkel. — Erdy János kiadta rajzzal a Vahot és Kubinyi által szerkesztett „Magyarország és Erdély képek”-ben című mű I. kötete 73-ik oldalán.

IV. *Jupiternek és Juno királynénak Gaius Titius Eutyces által ajánlott fogadalmi kő.* Méretei: magassága 1,12; mezőny magassága 0,44; szélessége 0,41. Betűk magassága 0,05. Váczi, Migazzi bibornok gyűjteményéből a muzeumba vitetett 1857-ben. Ugy látszik hogy ezen eléggé ép és csinos tagozatú kő, melynek íráslapja egészen tiszta, betűi szabályosak, a VII-dik századba tartozik. Összefont betűk nem fordulnak rajta elő. Felirata olvasva: „*Jovi Optimo Maximo Junoni Reginae Gaius Titius Eutyces. Votum Solvit Libens Merito.*” — Az emléket EUTICES úgy van írva, hogy a hézagba a hiányzó H betűt könnyen be lehetett volna igtatni. — E kő régészeti irodalmi fellelhető Marininál 160. lapon, Migazzi után; Eckhel-nél I. 5; 7. 35., Katanchich-nál (I. 452. lap.)

V. *Jupiternek és Dianának szentelt fogadalmi kő Gaius Julius Arteno tribunus által ajánlva.* Méretei: magassága 0,75; mezőny: magasság 0,47; szélesség 0,42. A felirati betűk magassága 0,055. Ez is Migazzi váci gyűjteményéből való és az előbbiekkal egy időben került a nemzeti muzeumba. Felül és alul minden diszitményétől meg van fosztva. Az íráslap ép, alig sérült. Felirata olvasva a következő: „*Jovi Optimo Et Dianae. Patriae sacrum. Gaius Julius Arteno Tribunus Militum Legionis II. Adiutricis Votum Solvit Libens Merito.*” Irodalma Marini-nál Migazzi és Pray után, Eckhel-nél I. 14; 7. 33. Kiadta Schönvisner; Sestini (Viaggio 254. lapján.)

VI. *Silvanusnak Accius Maximus, aquincumi decurio által szentelt kő.* E kő méretei egészben, magassága 0,61; szélessége 0,19. Lelhelye Vác, a Migazzi-féle gyűjteményből a fentebbiekkel egy idejűleg szállíttatott a nemzeti muzeumba. Talapzatán sérült, különben ép és olvasható. Az első sorban a párkányzatán Silvano I. L. S. I. L. *Silvanus Silvestris*re látszik mutatni. — Felirata olvasva imez: „*Silvestri Accius Maximus Decurio Coloniae Aquinci Quinquennalis Votum Solvit Libens Merito.*” A quinquennalisok tudvalevőleg azon duumvirek

voltak, kik a coloniákban, minden öt évben, a szokott összeírásnál, mint tisztviselők működtek. Ezen emlék irodalma ez: *Marinni* kézírata, *Schönvisner* II. rész, 196. lap. *Sestini*-nél *Viaggio* 245. *Katanchich*-nél (I. 404. l.) *Mommsen*-nél 2492.

VII. *Numitorius Felix*, I. *Legio adjutrix*-beli *centurio* sírláda. Méreteiben együttesen a láda magassága 0,81; szélessége 2,30; mélysége 1,14; födelének magassága a homlokzatnál 0,25; mezőnyben magassága 0,52; szélessége 1,08; a betük magassága 0,05. Lelhelye régészeink előtt ismeretlen; 1813. szept. 15-én *József* nádor felszólítására *Kámánházy László* váci püspök a nemzeti múzeumnak adományozta. A sírláda, kivéven az előlapján átvonuló törést, elég jól fentartva és a jobb kivitelűek közé tartozik. A betük a 2-ik század végére vagy a 3-ik elejére teendők. A felírás jobb- és baloldalán diszitményül a *legionarius* pajzsa van alkalmazva. Felirata olvasva imez: „*Diis Manibus Memoriae Quondam Quinti Numitorii Felicis Centurionis Legionis I. Adjutricis Piae Fidelis Vixit Annis LX. Stipendiorum XL. Aelia Sabina Coniugi Pientissimo Faciendum Curavit.*” Irodalma ez: *Marini* kéziratában *Pray György* és *Migazzi* után. — *Eckhel*-nél I. 3, 7, 44, 8, 35. — *Schönvisner*-nél, *Katanchich*-nél hiányosan, *Miller Jakab*-nál „*Monumenta Antiquitatis Romanae*“ 235. l. *Sestini* „*Viaggio*“ 274. lap., *Mommsen*-nél 3557., *Orelli Henzen* 3550. szám alatt.

VIII. *Aurelia Bonosának Val. Valerianus* százados által készített kősíra. Méretei: egészbeni magassága 0,66; szélessége 2,06; mezőnybeni magassága 0,49; szélessége 1,08. Betűinek nagysága 0,09—0,05. — Lelhelye bizonytalan. Nem tudni, Ó-Szőnyről avagy Ó-Budáról került-e Vácra, honnét, a *Migazzi*-féle gyűjteményből 1813-ban *Kámánházy* püspök a nemzeti múzeumnak adományozta. (A nádori levéltárban Budán 1813, 1551. sz. a. rajza is meg van.) A sírláda elég ép, a feliratokon alig van hiba, csak az egyszerű de acroteriumokkal ellátott födél balfele hiányzik. A keret szabályos, tagozatos, két oldalról tekervényes diszitménnyel bir; az oldalakon álló halálnemtők hiányzanak. Felirata olvasva imez: „*Diis Manibus Aureliae Bonosae Coniugi Pientissimae quae vixit annis XXXV. Valerius Valerianus Centurio Legionis Bene Merenti Posuit.*” — Irodalma: *Marini*-nél, *Eckhel*-nél, *Schönvisner*-, *Sestini*-nél, *Mommsen*-nél (3543. lap.) *Miller*-nél, *Katanchich*-nél, *Orelli Hensen*-nél (6797-dik lapon.)

IX. *M. Cocceius Florus Princeps*-nek sírtáblája, mely valószínűleg Ó-Budáról került Vácra, *Migazzi* gyűjteményébe; lehet azonban, hogy ezen emlékek némelyike Szt. Endréről vagy Duna-Bogdányból való. E tábla 1857. decz. 1-jén vitetett a váci püspöki kertből a nemzeti múzeumba. A táblának csak a kerete s íráslapjának baloldala sérült; a két hiányzó betűt könnyű kipótolni. Mérete egészben: magassága 1, szélessége 1,17; mezőnymagassága 0,83, szélessége 0,91; betűinek magassága 0,08—0,05. Felirata olvasva:

„*Marcus Cocceius Moesicus Annorum XV. Hic Situs Est. Marcus Cocceius Macumari Filius Florus Princeps, Cocceia Oxidubna, Quintionis Filia, Coniux; Filio Et Sibi Vivi Posuerunt.*“ A princeps itt Centurio primus princeps helyett áll, ki a legio harmadik századát vezénylette. Ezen emlékirat irodalma: *Marini* kézírata *Pray* és *Migazzi* ntán; *Sestini* Viaggio 226. lap; *Katancsich* (I. 406.) — *Mommсен* 3546, *Érdy* rajza és vizsgálatai után adta ki. Ugyancsak kiadta hibásan *Schönvisner* idéztük művében.

X. L. *Cassius Pudens, Adiutor Officii Corniculariorum Consularis* számára L. *Cassius Regulianus Ex-beneficiario consularis* által készítettett kőkoporsó. E régiség is *Migazzi* bibornok vácsi gyűjteményéből került 1813-ban, *Kámánházy* püspök ajándoka útján, a nemzeti muzeumba. (Ld. a budai nádori levéltárt 1813: 2551. sz. a hol rajza is látható.) E koporsó, mint a homlokán látható két lyuk mutatja, a kegyeletes (?) utókor által vályunak használtatott! Egy harmadik lyukat is vájtak rajta a barbár kezek, minek folytán a 2-dik sorban a *Leg* szó után a II. A betűk elromlottak. Az íráslap oldalain szövétneket és koszorúkat tartó nemtők állanak. Méretileg egész magassága 1,13, szélessége 2,20, mélysége 1,20. Külső magassága 0,88, szélessége 2,22. Tödele magasságilag 0,25, hosszában 2,50, mélységileg 1,32. Mezőny-magassága 0,52, szélessége 1,08. Betűk nagysága 0,05. Felirata olvasva: „*Lucio Cassio Pudenti Quondam Militi Legionis II. Adiutricis Adiutori Officii Corniculariorum Consularis stipendiorum XIII, Qui Vixit Annos XXXII. Lucius Cassius Regulianus Veteranus Legionis II. Adiutricis Exbeneficiario Consularis, Pater Infelicissimus Filio Piissimo Faciendum Curavit.*“ — Irodalma fellelhető: *Eckhel* kéziratában, *Schönvisner*-nél, *Mommсен*-nél, (I. L. III. I., 3543.) *Katanchich*-nál, *Sesti*-nél, *Miller* idéztük művében (234. lap.); *Marini*-nál *Pray* kéziratában.

XI. *Valerius Secundus* hadastyánnak a *Fabrorum* és *Centonariorum Collegiuma*ik által emelt siremléke. Ez emléket 1857-ben vitték a nemzeti muzeumba, a *Migazzi*-féle gyűjteményből. Felirata ép, bár maga a tábla két oldalán is sérült; az íráslap is különben homályos. Méretileg egészben magassága 0,85, szélessége 0,85. Mezőny-magasság 0,50, szélesség 0,62. A felirati betűk magassága 0,05. Felirata olvasva imez: „*Caio Valerio Caii Filio Claudia Tribu Secundo, Aemona Nato Veterano Leg. II. Adiutrix Annorum LX. Hic Situs Est, Collegia Fabrorum Et Centonariorum Posuerunt.*“ — Irodalma találtatik *Marinius* kéziratában *Pray*-tól; *Mommсен*-nél III. I., 3569, kivel a rajzot *Érdy* közlötte, *Sestini*-nél Viaggio 271; *Katanchich*-nál, *Schönvisner*-nél. A két társulat, mely az emlékeket készítette, a kovácsok vagy ácsok és a pokrócz csinálók céhe volt.

XII. P. *Aelius Justus* és *Aelia Verina* kisdetek számára P. *Aelius Provinciális, II. Legio Adiutrix*beli hadastyán és fia *Aquin-cumi* *Sevir* által készítettett kőkoporsó. E kő is a *Migazzi*-féle gyűjteményből való és *Kámánházy* püspök ajándoka a nemzeti muzeum

számára 1813. évből, mint ezt a nádori levéltár bizonyítja (1813: 2551.), melyben rajza is megtehető. Egy volt aquincumi (ó-budai) tisztviselő sírköve. *Méreteire* nézve magassága 0,70, szélessége 2,18. Mezőny-magassága 0,45, szélessége, 1,40. A felirati betűk magassága 0,05. Ez emlék, melynek fedele hiányzik, kissé sérült, de a közepén támadt repedés miatt, felírását egészen el lehet olvasni. Az oldalakon álló domborművű geniuszok a halotti fáklyákat oltják el, és durván kinagyolt fülkéikből kidomborodván, a feliratos középlapról egy-egy pálmafa által választvák el. A fák csak vázolvák, tetejükön egy-egy madár ül, mely a geniusz felé fordul és együttesen a fával a kő mélyedéséből van kivésve. A felirat első sorában a P., a meghalt gyermek előneve kétszer jön elő a véső vigyázatlanságából; a 3-dik sorban *Avos* áll *Avus* helyett; hogy a két egyenlő alakú, de külön hangzatú betűket egymás mellett elkerüljék. A „D. M.,“ vagyis szokásos „*Diis Manibus*“ valószínűleg a földel oldalára volt vésve. A felirat olvasva: „*P(uero?) Publio Aelio Justo Annorum III. et Aeliae Verinae Annorum VII. Publius Aelius Provincialis Veteranus Legionis II. Adiutricis Avos, Et Publius Aelius Provincialis Sevir Coloniae Aquinci, et Aelia Concordia Parentes Filiis Dulcissimis Fecerunt.*“ — Irodalma eléjön *Marinius* kéziratában. Kiadta *Schönvisner*; *Mommsen*-nél C. I. Lat., III. I.; *Sestini*-nél „*Viaggio*“ 247. lapon; *Katanchich*-nél (I. 403. l. *Miller*-nél 236. lap. 23. sz. alatt.¹⁾

És most lássuk Vác város keletkezésének történetét! Mondják, hogy e város már 885-ben keletkezett volna²⁾; de ezen állítást sem lehet adatokkal támogatni. Némelyek szerint az itteni püspökséget sz. István, mások szerint pedig Géza király alapította; úgy látszik azonban, hogy amaz alapította, ez pedig az alapítványt befejezte. Géza a váczi Boldogasszony egyházát, valamint az ó-budait is emelvén, e körülmény adott alkalmat azon balvéleményre, mintha magát a püspökséget is I. Géza alapította volna.³⁾ És ez elégséges bizonyíték a végre, hogy e város ősrégiségéről meggyőződünk. — Különben alapítását a monda, *Bonfin*⁴⁾ és *Turóczy*⁵⁾ szerint, így adja elő:

„*Géza és László*, a szerencsétlen I. Béla fiai, ki uralkodása 3-ik évében *Dömösön*, a királyi nyaralóban tartott törvényszék alkalmával a szék összeroskadása folytán nyakát szegte vala, vereséget szenvedtek Szabolcsban Salamon király rokonuktól. E csatavesz-

¹⁾ E nevezetes régiségek „*Váczi régiségek a nemzeti múzeumban*“ cím alatt közöltettek a „*Vácvidéki Lap*“-ban, 1875. a 31. s 32. sz.

²⁾ V. ó. Hunfalvy: Magyar- és Erdélyország képekben I. köt. 204. lap.

³⁾ Lányi I. 309. lap.

⁴⁾ Decade III. libr. 3.

⁵⁾ Juchoffer kézírataiban ad ann. 1072. — De igen kár, hogy egyikök sem említi, honnét merítették e mondát!

tés után László és testvére Lambert, Lengyelhon és Morvaországba mentek, a lengyel Boleszló- és a morva Ottó-tól segélyt kérendők. Azalatt Géza a hazában szede új hadakat, és a mostani Vác környékén jár vala tábort. Itt a morva segélylyel és a felső vármegyék hadaival hozzácsatlakozék László. Géza könnyes szemmel lovagola öcsese elé, László vigasztalja őt, és amint ekép beszélgetve egymás mellett lovagolnak, László hirtelen fölkiált: *„Nem láttál semmit?”* Géza felelé: *„Nem semmit.”* László pedig mondja: *„Mig egymással beszélgeténk, angyal szállott le az égből; arany-koronát tartott kezében és azt fejedre nyomá; bizonyos vagyok benne, hogy győzünk. Salamon megszökik az országból, és ezt meg a koronát neked adja az Úr.”* Géza viszonzá: *„Ha Urunk Istenünk velünk van, és az ellenségtől megoltalmaz s látásod teljesül, akkor e helyen templomot építtetek a legszentségesebb Szűz Mária tiszteletére.”*

„Azalatt Salamon és hadserege megindult a Rákoson, és a *Mogyoród* mellett emelkedő dombok mögött táborba szálla. Géza és László Mogyoródig mentek eléje. Hátral a Duna vala, ők győzni vagy halni akartak, de hátrálni nem. Jobbra *Czinkota*, balra *Vörösegyháza*, előttük a mogyoródi halmok, melyek mögött az esti alkonyban a királyi seregek kopjái ragyogának. Másnapra kelve sűrű köd ereszkedék a vidékre; miért mindkét fél elhalasztja a csatát. Harmadnap reggel a hercegek seregei csata rendben állanak. A balszárnát László vezérlete alatt a Tiszavidék zászlóaljai, a jobbszárnát Ottó morva hadai képezék, közepett a felső vármegyék zászlai lengének, Géza parancsszavát követve. A tartalékban 9 csapat, mindegyike négy-négy rendben. Amint már László a csatarend előtt végig lovagol, a buzdtítás szavait vig ötletekkel fűszerezi, és midőn gerelyével a bokorhoz üt, egy fölvert evet szokott ügyességgel a gerelyre szökik és rajta végig szaladva a herceg kebelébe ugrik. A katonák ujongtak, mert a fehér evetben a győzelem jelét látják, mely a vezér karjaiba esik.

„Most Salamon hadai sebes-vágtatva alárohannak a dombokon, neki menve a hercegek rendjeinek. *Vid*, a királynak ama gonosz sugalmazója, ekkép gondolta erős rohammal az ellenséget a Dunának kergetni. A bácsi csapatok a jobbszárnnyra ütnek, de vezérok *Vid* csakhamar halva rogy le lováról, és midőn *Ernyei* is, a király jó lelke, nyiltól találva lerogy, a bácsiak futásnak erednek, és teljesen felbomolván, a dombok mögé igyekeznek menekülni. László ezalatt körülveszi a királyi sereget, és Géza, meg a bihariak véres bosszút állanak minapi vereségökért; a karantán herceget elfogják és Salamon csak nagybajjal bír elszabadulni.

„Reggeltől estig állott vala a csata. A hanyatló nap sugarai nagy vérmezőn törtek meg, László végig lovagolt a halál mezején, s midőn az elesettek közt *Ernyeire* is rátalált, leszálla lováról, megfogá merevült kezét s így szóla: *„Ernyei, hű barátja a békeségnek, bátyám halála sem busitana jobban, mint a tied; mert szived és ta-*

nácsod csak békét lehelte.“ Aztán meghagyá embereinek, hogy takarítsák el tisztességesen.¹⁾ Ernyeitől távol, mintha a halálután sem volnának együvévalók, Vid fekvék. *„Mindenha ellenségünk valál, mondá László, mégis sajnállak. Bár élnél, hogy megjavulhatnál, és közöttünk a békét megerősíthetnéd. Dicsvágó! szived, mely hercegségre vágyakozott, gereblyel van átszúrva; fejed, mely a korona után emelkedett, karddal van meghasítva . . . . . Temessétek el őt is . . . . .“* Némán és nehéz szívvél ment aztán odább. De Géza emberei, kik minapi szerencsétlenségeket még el nem feledék, és ennek okául Videt tarták, tört döftek szívébe és port hintettek szemeibe: *„Ihol, mondák, szemed soha sem telhetett meg kincs- és fényben, hadd teljék meg most porban! . . . . .“*

„A győzelem kiviva lévén, László, Géza és többen a harciak közül elmentek oda, hol Lászlónak látása volt, és oda érvén, a templom építtetése felől tanácskozáznak. Ekkor *hirtelen egy szarvas jelent meg* lángba borult agancscsal, és befelé szaladván, ott hol most Vác áll, megállapodék. Némelyek a katonák közül nyilat röpitének utána, de a szarvas a Dunába ugrott és eltűnt.²⁾ Mire László hálálkodva mondá: *„Valóban nem szarvas volt az, hanem az Isten angyala; nem szarvak voltak azok, hanem szárnyak; nem égő gyertyák azok, hanem fénylő tollak; lábai pedig erősen állottak, minthogy azon helyet jelölé, hogy a Bold. Szűz templomát ne máshová, mint oda építsük.“* — Géza tehát legott építtetni kezdé a legszentségesebb Szűz templomát, azon a helyen, hol a szarvas eltűnt;³⁾ továbbá megalapítá a püspökséget és a várost.⁴⁾ Ezt pedig azért nevezé „Vác“⁵⁾-nak, mivel akkor az egész környéken senki sem élt, csak egyetlen ember, egy „Vác“ nevű remete. Ahol Lászlónak látása volt, Géza *kápolnát emeltetett sz. Péter apostol-fejedelem tiszteletére.*⁶⁾ — Így szól az igen érdekes monda.⁶⁾

Azonban, ha Vác kedvező természeti fekvését és ajándékait tekintjük is, könnyen föltehetjük, hogy itt már jóval I. Géza király előtt is nem egy remete, hanem számos emberek laktak. Igen, akár az alkalmatos répartot, akár a szomszéd Sz. Endre nagy szigetét, és több apró szigeteket szemléljük, avagy akár a meszszer-

¹⁾ *Kerékgyártó* (M. O. tört. Pest, 1867. I. köt. 83. l.) írja: „Elhullott a hős *Ernye* is, kit László karjaival átkulcsolva hadvezéreket megillető hadi pompával, zokogás között temettetett el Váczon.“ E városban s egyebütt is fönvan az „*Ernye*“ név.

²⁾ Ez eseményt ábrázoló egy órákép látható Stróber János váci orvos ur lakában.

³⁾ A sz. ferenczrendiek kolostora helyén.

⁴⁾ Azaz csak befejezé a sz. István által tett alapítványt.

⁵⁾ Ez a váci forrásról nevezett Bold. Szűz kápolnája közelében állott, melynek helyét egy emelkedetteb domb jelzi.

⁶⁾ Ld. Hunfalvy i. m. 204—207. lap. A vácz keletkeztéről szóló, itt közlött mondat *Garay János*, egykori kedves emlékü költőnk, is előadja egy szép költeményében.

jedő dombokra, erdőkkel fődött hegyekre, akár a szép virányos mezők vagy termékeny szántóföldekre, akár podig a sok szép patakok és forrásokra gondoljunk, nagyon valószínűvé lesz előttünk, hogy ezen fekvésénél fogva a marhatartás, vadászat, halászatra, a földmívelés és kereskedésre, már ama régi időkben is alkalmas helyen sokkal voltak letelepülve, még a magyaroknak hazánkba költözése előtt.

A város története a tatárjárásig.

Kedves hazánk nagyon viszontagságos történetében ezen ősrégi városnak jelentékeny szerep jutott. Dicsőségében és szomorúságában bőven osztozott; majd emelkedék, majd meg hanyatlott ismét, mikép tudniillik a közös anyára mosolygott a szerencse, vagy elfordult tőle.

Tekintélyes történészek egyhangu állítása bizonyítja, mikép Vác I. Géza királyunknak köszönheti, hogy nevezetes várossá alakult és oly szép fénypolera emelkedett; noha az is tagadhatlan, hogy Ó-Buda, Visegrád, Esztergom és Pest városok közelléte is emelé már ekkor is Vácot és népességét. — I. Béla fiai, Géza és László, valamint az ő rokonuk Ottó morva herceg, a Salamonnali villongásban, 1072-ben, Vác mellett találkoztak, mikép már fentebb említők.¹⁾ — Géza a Salamon elleni hadviselésben szerencsés lévén, elnyeré a koronát, és fogadását teljesítendő egy sereg építésszel Vászra jött; az ennek alsó végével érintkezett sűrű erdőt előbb kivágatta s irtatta, mert a téglaegetés és sokféle építkezés nem kevés fát igényeltek, és mert a város nagyobbítása és jól megerősítése is el volt Gézánál határozva. Valóban a várost fallal kerítetté körül, melynek igen alkalmas, emelkedettebb helyén építtette a várat, és ebben a *Boldogságos Szűz tiszteletére* a fogadalmi székesegyházat négyszögben,²⁾ környezvén azt a püspök, káptalan és papnövéndékek királyi bőkezűséggel emelt diszes lakai.³⁾ Az erős várfalak közül büszkén magaslott ki a diszes királyi lak is, az ide kiránduló Géza király és utódai részére pompásan berendezve lévén az. — *Desericky* szerint azonban, a többi házak, vagyis a váron-kivüli városrész, mely a Duna balpartján fölfelé huzódik, minden kerítés nélkül hagyatott.⁴⁾ Mi onnét is kitünik, hogy a tatárok minden ellenállás nélkül szabadon bejöttek a városba, melynek, ha ott is kapui és falai lettek volna, bizonyára ellenállottak volna a lakosok a berohanó vad ellenségnek.

De bármilyen tekintete volt is Vácznak az ő tetemes meg-

¹⁾ Thuróczy Chron. II. 52. fejr.

²⁾ Mely azon a helyen állott, mikép már említők, hol jelenleg a sz. ferenc-rendi kolostor emelkedik.

³⁾ Négyszögű, illetőleg kolostorias alakja miatt nevezték a régi latin írók ezen épületeket is összevéve „*Monasterium B. M. Virginis*“-nek.

⁴⁾ Ld. i. m. 20. lap.

nagyobbitása után, anynyi egészen bizonyos, hogy azt Géza királyunk egészen jó karba hozta, a virágzás szép fokára emelte és ama korhoz képest jól megerősítette. Ugyanakkor itt mindent böles tapintattal elrendezett; a kapuk helyeit kijelölte,¹⁾ a várfalakat lőtoronyokkal látta el. Más városok-, sőt kultartományokból leendő polgárokul lakókat, tehetségdús művészeket, kereskedőket stb. hívott meg, szabadalmak-, kiváltságok- és különféle előjogokkal látta el, gyümölcsösök-, kertek-, szőlőhegyeknek való területek és erdőkkel adományozván meg őket. Vásárokat hozott be a kereskedelem és ipar előmozdítása végett. Ő neki tulajdoníttatik a *harmincad*, melynek közgazdasági jelentősége a városnak és vidékének kifejlődésére nagy horderővel birt.²⁾ A szabadalmak által vonzott idegenek számos helyekről siettek ide, a kik tehetségök szerint csinos házakat építettek, műhelyeket és boltokat nyitottak; az utakat, közhelyeket, piac- és vásártékeket kőburkolattal látták el s több ilyeneket létesítettek a köz- és magánjó kedvéért.

Igen, a halhatatlan emlékü, *Nagy-Géza király* dicső törekvései folytán *négyszögű várral*³⁾ jól megerősített ezen várost a virágzás oly fokára emelte, hogy az Magyarország nevezetesebb városai közé számíttatnék.⁴⁾ Bizonyítja ezt *Bokács János*, Kassa városának egykori polgármestere, tudományos férfiú, és kitünő költő a maga korában, a ki is így ír: „*Vácz hajdan, anynyi és oly tekintélyes tanúk bizonyosága szerint, a legvagyonosabb emberek nagy száma-, és főképp híres harmincadáról volt nevezetes.*“⁵⁾ — Gyorsan, és pedig rövid időn lettek végrehajtva mindazok, melyeket e városban Géza király az az iránti különös előszeretete, mint láttuk, nem isteni sugalat nélkül, kezdett meg; mert hisz egy régi közmondás szerint: „*A királyoknak hosszu és gyors kezeik vannak.*“ I. Géza 1074—1077. évig uralkodott, tehát csak valamivel több, mint három év alatt végezte be mindazt, mit itt létrehozni kart.

Azalatt a trónfosztott Salamon dühében keserű megboszuláson törte fejét Pozsonyban, és már előbb, hogy az I. Béla által elfoglalt országot visszanyerné, ezt IV. Henrik német császár adófizetőjévé akarta tenni, s így lealacsonyítani, az *apostoli szék mellőzésével*⁶⁾ tőle megkoronáztatni kívánván. Azért I. Béla fiai, Géza és

¹⁾ *Desericky* egy ily romban lévő kaput még látott, csak hogy ez már sokkal későbbi lehetett Géza koránál.

²⁾ V. ö. *Rupp Jakab*: M. O. helyr. tört. II. köt.

³⁾ *Findura* szerint a vár, mint valami amphitéátrum, félkörű lett volna. Ld. i. m. 8. lap. — *Desericky* leírja e várat, s azt mondja, hogy annak egy romdarabját sz. Sebestyén szobránál még látta; de ez is már a későbbi váré lehetett.

⁴⁾ Hogy ekkor már sz. k. város lett volna, bebizonyítani nem lehet.

⁵⁾ *Commentatio legationis suae ad Steph. Bocskay*. §. XXII.

⁶⁾ VII. Gergely hatalmas pápa, midőn IV. Henrik császár Salamon által felhiva hazánk ügyeibe avatkozott, ennek függetlensége körül szép érdemeket vívott ki magának. Ld. *Karcsu A. Arzen*: A római pápák érdemei stb. Pest. 1867. 39—40. lap.

László által az országtól ismét megfosztatván, az említett császárnál keservesen panaszkodott ellenök, és őt ezek megboszulására hitta most fel ismét.¹⁾ IV. Henrik császár, kinek nővérét feleségül birta Salamon, a felhívás hódítói tervének kedves csábszavai által felizgattatván, Pozsonyba sereget vezetett, melyet Salamon hadával egyesített. Innét Nyitrának tartottak, mely Géza atyai hercegi örökségének székhelye volt. Erről értesülvén Géza, Nyitrát gyorsan erős és számos őrséggel megrakta. Ő maga pedig László testvérével *Vácznál* táborozott, hol hadseregét erős állásba helyezte, árkok- és bástyákkal védve azt, kivált a homlokzaton. De a császár sikertelen kezdé ostromlani Nyitrát, mert ennek lakói és védői hős ellenállásán megtört minden erőlködése.²⁾ Azért tanácsosnak látta a császár táborával egész *Váczig* vonulni és Gézát itt, ezen szerinte alkalmas helyen megtámadni. A császár kíséretében volt az aquileai pátriárka is, kinek igen nagy befolyása volt IV. Henrik- és ennek főembereire. E körülmény nem kerülte ki Géza figyelmét.³⁾

Midőn tehát a császár és Salamon egyesített seregeik Vácz közelében állást foglaltak, Géza és László erődítvényeikben tartózkodtak. Napok múltak, és egyik fél sem kezdé meg az ütközetet; aközben az eszélyes és tapintatos Géza hírnökei által érkekezett a császár főembereivel, kiket finom aranyokkal is fontosabbakká tett okokkal arra birt, hogy IV. Henriket az ütközetről lebeszéljék és őt visszatérítésre indítsák; a kinek is ő életében soha mi sérelmet sem tett, Salamon ellenében pedig, ki őt trónjától megfosztani igyekszik, csak kötelessége magát védelmezni. Az országot tőle elragadni, ő éppen nem akarta, de győzelmet aratván fölötte, az uralkodást a nemzet órá bizta, s attól a koronát csak ráerőszakolva fogadta el, mint a mely nem akarta, hogy a mindig zavargó s emiatt gyűlöletes Salamon uralkodjék fölötte. A kivel ő, ha a császár a háborúval föl hagy és övéihez visszatér, kiegyezkedni akar. De a vitéz magyar nemzet azt éppen el nem tűrheti, hogy Salamon önféjűleg, a nemzet tudta, akarata és beleegyezése nélkül, e szabad és független országot a császár adófizetőjévé alacsonyítsa le,⁴⁾ melynek függetlensége és szabadságaért kész e haza minden embere utolsó csepp vérért is kiontani.⁵⁾

A patriárka, és főkép az aranyokkal jól megkent császári főtisztek ezen valóban nyomós érvekkel rávették a császárt az ellenségeskedés abbahagyására; a ki is aztán Salamon ügyét

¹⁾ *Thuróczy Chron.* 54. fejezet.

²⁾ *Bonfin* szerint ekkor Salamon seregéből leginkább kitüntette magát vitézségével *Opos*, ki ekkor nyerte a „*Bátor*“ nevet, és alapító törzsatyja lőn a *Báthoryak* fényes nemzetségének, mely a többi közt a híres *Báthory István* püspököt is adta a váci egyházmegyének. Dec. II. lib. IV. pag. 221.

³⁾ Ld. *Bonfin*, *Thuróczyt* és *Ens Gáspár* „*Rerum Hungaricarum*“ című művét.

⁴⁾ *Thuróczy Chron.* 54. fejezet.

⁵⁾ Ld. *Bonfin* és *Thuróczyt* i. m.

elejtve, ennek szinleg azon nyilatkozatott tette, hogy most fontos okok haza térni kényszerítik őt, de más alkalmasabb időben ismét fölkarolandja ügyét¹⁾ Visszavezette hát seregét a császár, hátrahagyván Pozsonyban a dühében tépelődő Salamont.²⁾ Géza aztán, ki az említett förtélylyal³⁾ IV. Henriket legyőzte, „Nagy” disz-előnevet nyert, a ki már különben is ragyogó erényei és szilárd valóságos érzületénél fogva is, előbb is az volt a szó legszebb értelmében.⁴⁾

E dicső emlékü királyunk szerfölött megörülvén viselt dolgai szép sikerén, hogy t. i. a rettegett ellenséget sikerült neki az oly igen fenyegetett országból kitudni, és kedvelt övéinek életét, vagyonát, s a haza szabadságát sértetlenül megőrizni, midőn a Bold. Szűz fogadalmi székesegyháza, egyéb épületek, Vác legszebb része az ő fáradsalmi folytán már ott diszlettek, hálából ezen fejedelmi templom, a püspökség és káptalan megadományozására fordította minden figyelmát.⁵⁾ Ugy látszik, hogy a váci püspököt a nógrádvármegyei főispánsággal is földiszította, szokás lévén, hogy a vármegyei székhelyeken lakó főpapok ott egyszersmind főispánok is legyenek, mint például a: veszprémi, győri, nyitrai, esztergomi stb. főpapok. Bizonyítja ezt egy okmány is, melyben *Fülöp* váci püspök úgy is van aláírva, mint nógrádi főispán.⁶⁾ Bizonyára, mivel hazánk minden megyés főpásztorai főispánokul tündöklöttek, nem kételkedhetni, hogy e város iránt oly nagy szeretetet tannúsító Géza annak püspökét is földiszította e méltósággal.

Megadományoztatván az egyház, püspökség és káptalan, Géza király László testvérével, a főpapok- és honnagykokkal az 1076. év vége felé a karácsoni ünnepek megülésére *Szegszárd* városába utazott el, hol ezen kedves ünnepeket itt az atyja által alapított bencés apátságban töltötte. Itt sz. István első vértanu ünnepén, sz. mise közben *Dezső* esztergomi érsek, a testvéri egyeség, emberszeretet, béke és köznyugalom fölött a fényes hallgatóság előtt oly meghatározó beszédet tartott, hogy az áhítatos érzelmű Géza Salamonnal azonnal kibékülni és a koronát neki átengedni késznek nyilatkozott. De a honnagykok kijelentvén, miközpök meg nem engedik, hogy a pápa beleegyezésével az ő fejére tett szent korona az ő életében Salamonra szálljon, ekkor őt országló-társává akarta fogadni előülési

¹⁾ V. ö. Thuróczyt és Bonfint.

²⁾ Ld. Ens i. m. II. könyvét.

³⁾ Némelyek szerint Géza szerénysége engesztelte meg a császárt.

⁴⁾ Ezek Bonfin szavai.

⁵⁾ E tárgyról a VI. kötetben tüzetesebben fogunk szólni.

⁶⁾ Azon okmány ez, melynél fogva IV. László királyunk 1273-dik évben a soproni grófnak egy falut adományozván, az aláírt főpapok és magnások közt előfordul *Fülöp* váci püspök is, a királyi udvar, a király anyjának korláttnoka, mint nógrádi főispán. Ld. *Timont*: „*Imago Hungariae Novae*” című jeles művében, capite 6-to, pagina 26-ta.

joggal s neki az ország $\frac{2}{3}$ -dát birtokul átengedni. Hallván ezt a honnagyok, bámulták a király ritka kegyességét s dicséretekkal halmozák el. Azonban Géza nagyszerű béketörekvéseit az állhatatlan jellemű Salamon meghiúsította!

Aközben a jó király egészsége hanyatlásnak indult, mit a meghiúsult béketörekvések is csak fokoztak szíve nagy fájdalmára. És valóban nem sokára mindenkitől érzékenyen megsiratva, 1077. ápril 25-kén¹⁾ meghalt *Szegszárdon*. Hült tetemeit az általa oly igen szeretett, és mikép láttuk szép virágzásra emelt Vác városába hozták,²⁾ az érsek, több főpapok, László testvére és az ország számos főemberei kíséretében, ezen városba, a hol többször székel, és a melyet végre elporló maradványainak is nyughelyül választott. Az akkori váci püspök, a kesergő papsággal és zokogó népséggel szentmenetileg vonult ki a kegyes alapító tetemei elfogadására, melyeket is az oly érzékenyen könyező, hálás szívű kanonokok vállalkra véve, a Bold. Szűznek a már akkor az ő törekvéseinél fogva kívülről teljesen kész székesegyházába vitték. *Ott érte, mint a legjobb király, legkegyesebb és legkeresztényibb érzelmű alapítóért a gyászszertartások kitelhető ünnepélyességgel elvégeztettek, és aztán drága földi maradványai nagyszerű sírban helyeztettek el.*³⁾

Már igen érdekes tudni, hogy ezen nevezetes temetkezéskor, ki volt a váci egyházmegye püspöke? I. Géza előtt, I. András király (1046—1061) alatt Kelemen volt a váci püspök, ki az 1055. évben alapított tihanyi bencés apátság alapítványi okiratában más főpappal együtt aláírva fordul elő. E szerint idáig ez az első ismertes váci püspök, kit e diszes egyházi méltóságra még első apostoli királyunk emelt élte végéiben; mely szent királyunk 1038-ban végezte dicső földi pályáját az Urban.⁴⁾ E Kelemen azonban I. Géza 1077-ben történt halálaig aligha élt. *Desericky* egy kézirat után azt állítja, hogy e király uralkodása és halálakor Lázár nevű volt legyen a váci püspök, kiről azonban nem tudni, melyik király által neveztetett ki. A Garan folyó mellett sz. Benedek tiszteletére I. Géza által 1075-ben alapított apátság alapítványi okiratában állóirottakul olvastatnak a két érseken kívül négy püspöknek (*Áron, Franco, György és Lázár*) nevei is, de az egyházmegyék megnevezése nélkül.⁵⁾ Hogy e Lázár I. Géza alatt, mint váci püspök diszlett volna, *Desericky* komolyan állítja,⁶⁾ nem hihetvén, miszerint ama nyilvános okirat aláírásánál az ő kedves váci püspökét a kegyes adományozó király elmellőzte volna. Valóban ezt nem is tette, mert a váci püs-

¹⁾ V. ö. Timon: Epitome művét.

²⁾ Ld. Bonfin, Thuróczy, Ransan, Codex Juris Hungarici stb. műveket.

³⁾ Neje *Synadene* volt, *Nicephorus Botoniates* keleti császár nővérének leánya kivel nemzette Kálmánt és Álmost.

⁴⁾ V. ö. *Desericky*: Comment. de initiis Hung. T. V. cap. XIII.

⁵⁾ Ld. Schmitt: Vitae AEprum Strig. pag. 33. n.-szombati kiadás.

⁶⁾ Ld. i. m. 29. lap.

pök a két érsek után első írja alá nevét amaz okmányban, t. i. *Aron*.

Elvégeztetvén a haza legjobb atyjáért, Vác mintegy második alapítójaért, a gyász-isteni tiszteletek, a főpapok, honnagyk és a nemesség legnagyobb része sz. Lászlóval *Székesfehérvárra* siettek, és mivel az ingatag jellemű, zenebonás Salamonnal mire sem birtak menni, Géza testvérét, Lászlót, még amannak halálévében egyhangulag királylyá kiálták ki, és ünnepélyesen a szent koronával feldíszíték. Szerencsés kormányzása alatt, valamint minden szép lendületnek örvendett, úgy a váci püspökség és város is nagy virágzásnak indultak.¹⁾ A vallásos keblű király több ízben meglátogatta Vác várost, kiki-rándult ide Budáról vagy Esztergomból, hogy a váci székesegyházban Géza testvére siremlékénél forró imákat rebegjen annak lelki nyugalmaért. Itt a főpásztorral és annak derék papjaival gyakran beszélgetett a szent dolgokról, vagy a vidékeni vadászatokban keresett némi szórakozást. Vácot még azért is különösen kedvelte, mert, mikép főntebb látók, itt örvendeztetette meg őt az Ur a Gézát koronázó angyal és a lángoló agancsoktól fénylő szarvasnak jelenlétével. Minélfogva, ha tán Géza az ő valóban nagy elődje, Vácot valamit be nem végzett volna, azt ő teljesen befejezte, főkép a Bold. Szűz fogadalmi székesegyházának belső feldíszítését. Hisz ő az ország trónjára emeltetvén, mi sem feködt inkább szívéen, mint a kor vallásos szelleménél fogva, főegyházakat alapítani, a szent hitet terjeszteni, káptalanokról gondoskodni, az isteni szolgálatra másokat saját példájával bnzditgatni.²⁾

A szent király 1092-ben saját elnöklete alatt *Szabolcsban* nemzeti zsinatot tartván³⁾, azon a többi atyák közt ott ült *Lázár* a kedvelt és tudós váci püspök is.⁴⁾ — A szemeire nézve ugyan vak, de okosság tekintetében nagyon is éleslátású II. Béla király is szintén elvezettetni szokta magát Vácra; részint, hogy kedves emlékü rokonának, I. Gézának sirjánál itt áhítatosságát végezze; részint pedig, hogy az általa oly igen szeretett váci püspökkel a fontosabb országos ügyek fölött tanakodjék. Ide pedig mindig a főpapok s honnagyk kíséretében szokott kirándulni.⁵⁾ A váci püspök a régi időkben a király kancellárja lévén, többi királyaink is eljárogattak ide. Így *Imre* királyunk is nem egyszer fordult itt meg; így a többi közt 1193. szept. 8-kán a katolika sz. hit érdekében Vácot nemzeti zsinatot tartott.

¹⁾ Ekkor már *aranyművesek* is voltak Vácot; ugyanis azon okmányban, melyben III. Ince pápa a Garan melletti bencés apátságot az apostoli szék ótal-mába fogadván és annak javait megerősíti, ezek közt említi: „*In waz aurifabros*. Ld. Knausz: Monum. Eccles. Strig. I. 190. I. Ezen okmány kelt 1209. máj. 16-án.

²⁾ Bonfin. Dec. II. lib. IV. pag. 204.

³⁾ Némely írók e zsinatot 1094. évre teszik.

⁴⁾ V. ö. Péterffy Concilia, és ld. sz. László határozatait in Corp. Jur. Hung.

⁵⁾ Így volt ez akkor szokásban.

Azonban 1198-ban Vác egy igen botrányos esetnek volt színhelye; midőn t. i. Imre király, hihetőleg valaki által fölingerülve a Bold. Szűzről nevezett székesegyházban, a kar-isteni szolgálat alatt Boleszláv váci püspök ellenében valóban egy fejedelemhez illetlen tetteleges bántalmazásokra engedte magát ragadtatni, mikép ezen esetet majd alább e püspök életében bővebben kifejtve látni fogjuk.

Békében virágzott ezentúl Vác egész 1241. évig, és mint jelentékeny város, számos országos ügyek elintézésének volt színhelye, midőn az 1241-ben országunkra nehezült rettenetes csapás ezen főkép a XII. század első felében, oly szépen virágzott és hazánk történetében oly fontos szerepet vitt várost is romba dönté! — És ez a gyászos emlékü *tatárjárás* volt.

A város története a tatárjárástól a mohácsi vészig.

Egyetlenegy vésznap elég volt arra, hogy Vác másfél százados szerencsés helyzetének, szép virágzásának véget vessen, azt gyászos romhalommá változtassa. Elhomályosodott ekkor gyönyörűen tündöklött napja, elenyészett minden fénye a harci viszontagságok bős zivatarai között!

A *tatárok* t. i. a szerencsésebb uralkodásra méltó oly kegyes IV. Béla királyunk (1235—1270) alatt, Nagy-Tatárországban a *Volga* és *Jaxartes* folyókon túl Japán körül igen elterjedvén,¹⁾ roppant számmal,²⁾ mint valami sáskaözön, minden ellenállás nélkül,³⁾ egész Európán áthatolva, hazánkra törtek, azt elboriták, és egészen feldul-ták. Tűzzel, vassal pusztítva mindenütt, Pestre érkeztek; ott a várost két napig ostromolták *Bathu Khán* vezérlete alatt; de az igen megerősített hely⁴⁾ levén, el nem foglalhatták. Azért a vad-sereg egy jelentékeny része⁵⁾ a Duna partján fölfelé nyomult, és épen az úgynevezett „*fekete vasárnap*“-on⁶⁾ Vác alá érkezett.

Itt, *Bonfin* szerint⁷⁾ „*papok, kanonokok, polgárok és a szomszéd faluk népei, a gyermekek és asszonyok a várral megerősített székesegyház és káptalanba vették magukat. Amazt első rohamra beveszi a tatár, szent kincsei és edényeitől megfosztja; szent öltözékeit és sze-*

¹⁾ V. ö. *Desericky*: De initiis Hungarorum, lib. I. cap. 10. és lib. II. cap. 5. 6.

²⁾ *Thuróczy* szerint (cap. 74.) a különböző utakon berontott tatárok *Bathu* és *Kajdán* vezéreik alatt 500,000-en voltak.

³⁾ Az ekkori pápa hasztalan hitta föl a fejedelmeket a tatárhorda leverésére, és népeik védelmére szövethetések által!!

⁴⁾ V. ö. *Desericky*: Hist. Eptus Vac. pag. 42.

⁵⁾ *Desericky* szerint *Bathu* serege harmadrészét küldte Vácra. Ld. i. m. 43. l.

⁶⁾ Némely írók helytelen teszik Vác elpusztítását virágvasárnapra.

⁷⁾ Dec. II. lib. IV. 293. De hibásan állítja, hogy Váczott a király is jelen-volt seregével; mert az, *Rogér* kortanú szerint, ekkor a pesti erőd falai közt volt seregével.

reit elrabolja, és hatalmába ejtett népsokaságot nem karddal öli ki, hanem tüzzel hamvasztja el.“ — De Rogér mester,¹⁾ ki azon időben Nagyváradon kanonok volt, és az ország e siralmas állapotát a „*Carmen miserabile*“ című nevezetes művében²⁾ latinul, mint kor- és szemtanu megírta,³⁾ a váci pusztulás- és rombolásról világosabban így ír: „Elfoglalván Vácot, ezt teljesen tönkre tette; számtalan hivek, mind a városbéliek, mind pedig a szomszéd falukbéliek közül a templomba, és ennek kerítésébe menekültek; mert a templom, mint valami vár, erődtéményül bekerítve volt. Ezt a tatárok kiostromolták, és miután a szentegyház kincseit elrabolták, a kanonokokat,⁴⁾ és más személyeket, asszonyokat és leányokat, kiket kardra hányni nem akartak, teljesen elégették! És így szenvedtek fekete-vasárnap a váciaiak, hogy az Ur Jézus Krisztussal részök legyen.“⁵⁾

Igen, 1241. márc. 17-ke volt Vác történetében amaz örökre nevezetes nap, mely a dicső királyok és honnagyságok által, több mint két századon át, itt létesített nagy műveket teljesen megsemmisítette, és a vidékiekkel együtt oly sok vértanút adott a mennyeknek.

Ily gyászos módon pusztult el Vác ezen említett évi március 17-én.⁶⁾ Minthogy a várszerű erődtémény, székesegyház, káptalan, a királyi palota és a vár egyéb épületei, sőt az egész város, a legiszonyúbb tűzvész áldozataivá lőnek, megsemmisült minden, és csak a kormos, félig romba dőlt falak meredeztek az ég felé. A helyreállítás azon egész három év alatt, melyet a tatárok hazánkban pusztítva töltöttek, lehetetlen volt; de a lakosok is tüzzel-vassal kiirtatván, nem találtatott itt senki, ki az építkezésre gondolt és erre lépéseket tett volna.⁷⁾ És így a városnak három évig nem volt lakossága, mely idő alatt a bozotokkal és cserjékkel benőtt romok közt csak ebek és éhes farkasok tanyáztak!

Azonban kivonulván a tatárok országunkból, miután azt három évi folytonos romlás, dúlás és pusztítással annyira tönkre tették, hogy ennivalójok sem volt,⁸⁾ IV. Béla királyunk egész figyelmét országa helyreállítására irányozta. Vác visszaállítására különös gondot fordított; a gyászos romok közé új lakókat telepített, és pedig leginkább németeket,⁹⁾ kik a város egy részét elfoglalván, sz.

¹⁾ Régi szokás, hogy a király körébeni főemberek „*Magisterek*“nek nevezetnek.

²⁾ *Zwittinger* hibásan teszi e mű iratát 1250-ik évre; előbb kellett annak iratnia.

³⁾ V. ö. Thuróczyt és Enns Gáspárt.

⁴⁾ Ezek még ekkor tán a mogoródi bencés apátságbeli szerzetesek voltak?

⁵⁾ Rogér, cap. XXII.

⁶⁾ E vasárnap tehát kétszeresen fekete, azaz gyászemlékü nap a váciaakra nézve.

⁷⁾ Senki sem menekült meg, csak a püspök és kísérete maradtak életben; mert az előbbi épen Budán időzött a királynál, midőn székhelyét e nagy pusztítás érte.

⁸⁾ Hisz tőlök a földet művelni nem lehetett. V. ö. Desericky: *Hist. Eptus Vac.* pag. 48.

⁹⁾ A többi országok népei ugyanis a magyarokéhoz hasonló sorsra jutottak!

Mihály főangyal tiszteletére templomot építettek. A mindinkább épülő várost új fallal veteté körül, a várat, székesegyházat, királyi, püspöki és a káptalani lakokat fölépíté; szóval, anynyit tön Vác újászületésére, menyinyit csak a körülményeknél fogva tenni lehetett. Hisz itt mindent újra kelle alkotni, szerezni és létesíteni; mert más községeknek és városoknak legalább volt annyi idejük, hogy a váciai siralmas esetén okulva, legalább kincseik, vagyonuk és irataik egy részét elrejtették, vagy az ellenség elől elvihették, míg itt megelépetve a nagy haderő által, egyszerre minden, és maga a város is elpusztult!

Minthogy pedig IV. Incze pápa (1243—1254) és IV. Béla királyunk attól tartottak, hogy ama dúló barbár-csordák, új zsákmány reményében, ismét visszatérnek, meghagyták, miszerint több városok, és ezek közt *Vác is*, megerősíttessenek, és oly karba hozassanak, hogy az ellenség hevesebb ostromának is ellenállhassanak. Azért egy szívvvel és lélekkel törekedtek a magyarok és németek a várost fölépíteni, és a sokféle jogok, kiváltságokkal és mentességekkel kiűntetett és buzditott lakosok annyira vitték válvetett iparkodásukkal, hogy nem is egy, hanem *kettős várost építettek, alsót t. i. és felsőt*. Az újra fölemelt *Boldogasszony temploma* a magyarok számára rendeltetett a főpásztor által, míg a *sz. Mihály* védelte alatti a német lakosok részére szenteltetett föl. A püspök és káptalana számára azon ősi helyén, hol most a legszentségesebb Üdvöztőnköről nevezett *sz. ferencrendi tartomány kolostora*¹⁾ emelkedik, két nagy épületet raktak. A várost mély árkok- és erős falakkal vették körül; kezdődött pedig a város kerítése valamivel a mostani, tömlőcnek (az u. n. „*hegyes*“) használt régi épületen fölül a Duna partján. Innét köralakban kiterjedt a mostani *sz. Rókus-kápolna* felé, honnét a Duna partjához fordult, és a várat, melyben a Boldogasszony székesegyháza, a püspöki és káptalani lakok emelkedtek, bezárta. Ezen erődtímenynek három hatalmas kapuja volt, t. i. észak felé a *felső*, keletnek a *középső* és délre az *alsó kapu*. A Duna felől nem volt szükséges a fallal bekerítés; mert ez oldalról eléggé védte e várost hazánk fejedelmi folyója, a Duna.²⁾

Hogy az itteni, kivált az egyházi építkezéseknek valódi lelke volt Vác leghirnevesebb püspökeinek egyike, *Vancsay István*, ki a vész napjaiban a király oldala mellett állott, és az építkezés idején Pesten lakván, innét „*pesti püspök*“-nek is neveztetett,³⁾ mondani is fölösleges. Ő és utódai is, kik székvárosuk javát és dicsőségét oly igen szívőkön viselték, minden lehetőt elkövettek annak fölépítése és helyreállítása körül.

IV. Béla királyunk, kit különösen a város újászületésére fordított buzgó gondoskodásaért méltán nevezhetni a „*város harmadik*

¹⁾ Azaz: a barátoké, melyről alább, a maga helyén, bőven leendő szó.

²⁾ V. ö. Desericzky: Hist. Eptus et Civ. Vác.

³⁾ Így említettnek a váci főpásztorok több okmányban.

*alpitójának,*¹⁾ hogy az általános veszélyben megzavart tulajdoni jogok rendbehozzassanak, *Nógrád-, Heves- és Gömör-vármegyéből becsületes jellemű és értelmes egyéneket nevezett ki biztosokul, kik Vácra gyülekezvén, a megzavart birtokviszonyokat rendezgették, nehogy a zavarosban halászni szeretők elfoglaltják, mint bitorlók, mások jogos tulajdonait.*²⁾ De ezen, különben üdvös intézkedés újabb zavarokat szült; ³⁾ mert évek múltán számos elbujdosottak és fogságba hurcoltak visszatérvén, a távollétük alatt másoknak adományozott javaiat viszzszakövetelték. Miért szokásba jött az adománylevelek ezen óvadéka: „*Salvo iure alieno,*“⁴⁾ hogy a törvényes birtokos, ha tán előkerülne, tulajdonát ösbirtoklati jogcimen viszzszavehesse.

Midőn 1255. évben az érintett vármegyéből biztosokkal IV. Béla királyunk Vácott gyűlést tartott volna a mondott célra, hogy t. i. az elfoglalt birtokok és okozott sérelmek ügyében igazságot szolgáltatasson, a többi között, *Benedek* esztergomi érsek a király előtt azon panaszát jelentette, hogy az *esztergomi egyház némely nemes jobbággyai*⁵⁾ annak szolgálatából elszökvén, magokat az ország szabad nemeseihez alkalmazták. Azért könyörgött az említett érsek, miszerint a király az egyház ily szolgálát a sz. István király által részökre kiszabott köteleimre viszzszaszorítsa. Minélfogva IV. Béla az ország főpapjai és bárói tanácsai folytán megbizta a nógrádmegyei *Tekus, Fulkus* (de Zechen) és *Lórárd* (de Zihig) comeseket, hogy nevezett vármegyében kutatnák ki, kik és milyenek volnának az esztergomi egyháznak sz. István által rendelt szolgálái, kik magokat annak szolgálatá alól kivonták. A megbízottak e szolgálát fölföldözvén, őket *Vadkertre* előbbi állapotukba viszzszavezettették, a mondott egyház szolgálatára. Midőn ezek Vadkert vidékén birtokaik határait megjárván, azokat leírják, a „*Triskei monostor*“-ral⁶⁾ is határosnak mondatik egyikük birtoka.⁷⁾

Idő folytán hát szépen fölépült Vác halálos sebéből. Királyi kegyelmek, püspökeinek bőkezősége, ipar és kereskedelem által az előbbi jóllét, gazdagság, fény és életmozgalom ismét viszzszatértek falai közé. Megint három századot látott aztán maga fölött zavartalan boldogságban elvonulni.⁸⁾

Vác város ezen időben magánbirtokosok tulajdona is volt; mert I. *Ulászló* király 1440. évben kelt adománylevelénél fogva,

¹⁾ Első volt mindenesetre, ki e várost először létesítette, a második I. Géza és a harmadik IV. Béla.

²⁾ Ily lelketlenek a tatárjárás alatt és után is számosan voltak, kik míg a tatárok az országban dúltak, ők mások javait fosztogták és elfoglalták! V. ö. Karcu: A pápaság érdemei stb. 42. lap.

³⁾ Mint ezt Pray beszéli el.

⁴⁾ Azaz: „az idegen jog sértetlen maradván.“

⁵⁾ „*Exercitantes et Conditionarii.*“

⁶⁾ Ld. ezen bencés apátság történetét: Fuxhoffer-Czinár: *Monasteriol.* I. 291.

⁷⁾ V. ö. Knauz i. m. I. 422—424.

⁸⁾ E kor eseményeire vonatkozó okmányok gyéren merülnek föl!

Kokos Jeromos, *Némai Jakab* fiának, hűtlensége miatt, az addig általa birt Vác városát *Harcha Pál*-nak, ki *Saápi János* fia volt, adományozta annak jutalmául, hogy Győr városának a németektől visszafoglalása, és azok vezérének, *Cillei Ulrik*-nak elfogásában hősileg viselte magát.¹⁾ És így a birtok-viszonyok is mások voltak időközben, mint egyébkor, midőn a váci püspök itt helyben rendesen tartózkodott. — De a magánosak e birtoklása mellett is a város IV. *László* királyunk (1445—1457) alatt, nagy tekintélyű püspökének bőkezősége, gazdag és lelkes káptalanának jótékony hatása folytán minden tekintetben szépen gyarapodott. Azonban sok időbe került, míg hajdani fényét ismét megközelítette. — Közben-közben nem egy fontos ügy elintézése végett gyűltek egybe itt a hon nagyai. Így a többi között, az országos tanácsnak itt Váczott 1446-ban kelt parancsa folytán,²⁾ a *somogyi konvent*, *Emőkei Miklóst* és *Berekszalvi Pétert* több somogymegyei birtokba beiktatja 1446. októberhó 18-án.³⁾ És így idézhetnők több adatokat az „*Ujabb okmánytárak*-ból, melyek hangosan szólva bizonyítják, miszerint Váczott az országos tanács több éveken át foglalkozott a közügyekkel, és *Zsigmond* király is időzött itt többször.

Ily tekintélyes és híres volt már ekkor ismét e város; de szellemi s anyagi jóléte és dicsősége fénypontját csak a *Nagy-Mátyás király* (1458—1490), különösen pedig hirneves püspöke, *Báthory Miklós* főpásztorsága (1475—1506) alatt érte el; mert ekkor, valamint a király a budai várat egész Európa által méltán bámúlt dicsfényre emelte: úgy *Báthory* a király fölséges példáját követve, Váczt minden tőle telhető módon ékesítgette. Így Olaszhonból, hol tanulmányait végezte, híres építészek és művészeket hozatott, számos munkásokat gyűjtött össze, kikkel *Traguri Jakab* vezetése alatt szép és erős várat építtetett, nagyszerű templomot emeltetett; majd diszes püspöki lakot állíttatott, és több más csinos épületeket rakatott. Kellemes, üdítő sétakertek-, ligetekkel, sétautak és halastavakkal is díszítette a várost. Akkor a várpalotától a megerősített kertekig, és ezektől a püspöki lakig szép fasorok ékeskedtek, melyek kellemes sétahelyül szolgáltak; ⁴⁾ míg a közellevő dombok, halmokat és hegyeket szőlőkkel és gyümölcsfákkal ültette be.

Azonban nemcsak az anyagi jólét előmozdítása tartozott kiváló gondjai közé, hanem a város szellemi fölvirágoztatása is nagyon szívén feküdt. Jól tudta ő, hogy a szív és elme kiképzése, tudományok általi megvilágítása adhat csak az embernek és a társadalomnak igazi becsét, fényt és diszt; miért *Athene* városa hajdan, noha nagyságra és erőre nézve gyöngébb volt Spártánál, ezt mégis s a többi híres városokat jóval fölülhaladta a dicsőség hirneve által,

¹⁾ V. ö. Rupp Jakab fentebb i. m. I. köt. 686.

²⁾ Ld. Hazai okmánytár, IV. 339—340.

³⁾ Ld. ugyanazt.

⁴⁾ V. ö. Hunfalvy már többször idézett művét I. köt. 207. lapon.

minthogy a szép művészeteket és tudományokat összpontosította kebelében. Igen jól tudta ő, mikép *Plátó Lycaeumát* és *Ciceró Tusculumát* egyedül a tudományok művelése tette örökre nevezetessé. Azért hivatali foglalkozásaitól szabad óráiban, nemcsak példátlan buzgalommal olvasott és tanult ő maga is, hanem a tudományos ismeretekben gazdag honi és külföldi kitünőségeket magához édesgette. Ezekkel aztán tudományi tárgyak fölött beszélgetve mulatozott, általok környezetét és másokat is oktattatott, az erények követésére buzdított, a szép ismeretek elsajátítására vonzó példája és ékesszólásával serkentetett. Valóban a szép művészeteket és tudományokat anynyíra előmozdította, hogy egy tekintélyes tudós ¹⁾ szerint, e város kebelében „*Lycaeum*“ vagy „*Academicum Gymnasium*“ című fensőbb tanintézet is virágzott, és pedig egész a török-uralom gyászos koraig.

Mindezeket pedig bizonyítja a kortanú *Galeoti Martius*,²⁾ ki ezen szelleműs főpásztornál több ideig tartózkodott és felőle magasztalólag így ír: „Nem mondom el, mily nagyszerűen állította helyre a templomot, építések és mesterembereket Olaszhonból hozatván ide, igen nagy költséggel, hogy nemes lelkületének a templom és püspöki lak megfeleljenek. De egyet nem hallgathatok el. Midőn Magyarországon már két évet töltve itt időztem, e nagy főpap látogatására indultam. Ő oly emberileg fogadott és kegyelt engem, hogy különös vendégszeretetét bámulnom kelle. Továbbá mindig intett engem, hogy Mátyás király viselt dolgainak történetét megíriam, nehogy oly nagy királynak a hazát dicsítő fénydús tettei a feledékenységé homályába temetessenek.³⁾ Igen megtetszett nekem a püspök környezetének méltósága és disze is. Ugyanis az ő lakában vagy imádkoznak, vagy tanulnak, vagy énekeket zengedeznek,⁴⁾ vagy pedig tisztos beszélgetések történnek mindig. Nincs ott henyeség, nincs tunyaság, nincs idővesztegetés. Mert a várból, melyben a püspöki lak dislett, a kertekbe, melyeket ő vétetett erős falakkal körül és halas-tavakkal is ékesített, a kertekből pedig a várba gyakran történtek séták jó emberek társaságában: a midőn a könyvek sem hiányzottak, tudományos vitatkozások fűszerezvén a sétákat. Olykor a püspök az erdei halmokat, szőlőkkel és fákkal szépen beültetett hegyeket és helyiségeket olvasgatás és tisztos vitatkozások közben, könnyű kocsin⁵⁾ vitetve, meglátogatta, úgy hogy azt hinné az ember, mikép *Bachus* ama virágzó hegyein és halmain *Minerva* és a *Muzsák* a legnagyobb örömmel együtt tanyáznak.“⁶⁾

¹⁾ Kuselius Salamon: *Lexicon Geographicum*, a „*Vacuum*“ szónál.

²⁾ Ld. Bél Mátyásnál: *Notitia Hung. Novae*, Tom. III. pag. 132—133.

³⁾ E nemes ösztönzés annál nagyobb dicséretére válik a püspöknek, mivel a király azelőtt bizonyos ügy miatt feddő levelet intézet hozzá, de aztán barátságos úton kiegyenlítettett az összezőrrenés.

⁴⁾ „*Carmen cantatur ad Lyram.*“

⁵⁾ „*Pilento vehitur.*“

⁶⁾ Galeotti: „*De dictis et factis Salamonis Hungarici Mathiae Corvini*“ pag. 30.

Váczot tehát, sőt még a közeleső nógrádi várat is, e nagy főpap a művészet és tudományok esarnokaivá avatta fel; mi által Vácznak oly fényes korszakot alkotott, melyet hajdan csak I. Géza király, és ujabban a Migazzi kardinál alatti időszakok közelítenek meg. Igen tekintélyes volt Báthory püspök korában e város anynyira, hogy maga *Corvin-Mátyás* királyunk Vác körül gyűjté össze ama hadsereget, melyet az országunkban garázdálkodott *cséh Husziák* ellen ő maga vezetett. Több ízben látogatásával tüntette ki a várost, mint az ő Budának akkor legméltóbb szomszédját. A regényes hagyomány szerint, fiát, Jánost, is itt kereszteltette meg, és az 1485. évnek tavaszán országgyűlést hívott össze Vácra, melyen ő biztosai személyében volt jelen.¹⁾ — Miután *Báthory* nagynevű püspök, ki egyszersmind kitűnő szónok és bölcsésze is volt, amiért mély és nagy tudományosságát maga a külföld is bámulta, mint már fentebb említők, Váczot a művészet, tudományok és ipar igen élénk központjává emelte, úgy hogy, itt 1489-ben már *ablaküveget* lehetett kapni, míg *Esztergomban* ekkor üveges nem volt, és az ország legfőbb papja palotáján felszázaddal ezután, és az egri püspök lakán pedig még 1520-ban is csak papir- és vászon-ablakokkal lehetett találkozni.²⁾

A nagy Mátyás király és Báthory nagy tekintélyű püspök idején Vácznak említett főtanodája, melyben ekkor valószínűleg a *sz. domonkosrendiek*³⁾ tanítottak, híres volt és 6 templomban dicsérhette az egykor még egyvallású, kath. lakosság az Istent. E templomok közül a váregyház minden tekintetben kitűnt; utána pedig legjelesebb lehetett az előbb említett szerzetesek *sz. Jakabról* címzett egyházak,⁴⁾ kik itt ekkor gazdag kolostorukban laktak. Volt itt a Szentlélek védtete alatti kórház,⁵⁾ és itt létezett ekkor még a híres királyi hacmincad is, melyet József császár 1784-ben Pestre helyezett át. — Mikép nézett ki Vác a XV. században, a nagy Mátyás király és Báthory püspök alatt, az e mű VI. kötetéhez mellékelte képek egyike világosan előtűnteti, a várost fénykorában ábrázolva.⁶⁾

De fájdalom! e pompás várat és diszes várost az idő vészvihara teljesen elpusztította ismét és romjai fölött egy új város keletkezett később. E romok közül csak két emlék maradt fűn, t. i. a halhatatlan emlékü Báthory Miklós püspök márványba vágott ci-

¹⁾ Kerékgyártó *„Hazánk Évtapjai“* című művében ez áll a 331. lapon: „Jun. 4. Mátyás e napon Kraszna-vármegyéhez rendeletet bocsátott a *váci országgyűlésen* megszavazott pénzsegély beszede iránt.

²⁾ V. ö. Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye, 1874. januári füzet, a 10—11. lapon.

³⁾ Ezekről alább, a maga helyén, bőven leend szó.

⁴⁾ A 6 templom következő volt: Székesegyház, sz. Mihály, sz. Jakab, sz. Orbán, sz. Lélek és sz. Péterről címzettek.

⁵⁾ *„Ecclesia Xenodochii S. Spiritus“*, mely a mostani felsőlebbániai épület helyén emelkedett.

⁶⁾ Ld. az 1835. egyházmegyei névkönyv címlapja előtt, Orteliusé után adva.

mere,¹⁾ mely a váczai székesegyház sirbolti oltára mellett a falba illesztve látható most is. A másik egy műbecsü kép, mely a Bold. Szüzet karján a kis Jézussal ábrázolja, és aláírása ez: „*Ora pro nobis Sancta Dei Senitrix Virgo Maria! Pax ingredientibus. Egre-gium hoc opus fecit fieri Andreas, filius Andreae de Báthor.*“ Azaz: „Szüz Mária, Istennek szent Anyja, könyörögj érettünk! Béke a be-lépőknek. E jeles művet Báthory András fia, András készíttette. „E régi és igen becses képet is Kámánházy váczai püspök 1815-ben a nemzeti muzeumnak ajándékozta oda.

Vác szomorú sorsa a török-uralom alatt.

Idő folytán eljött a fényes derűre ismét a ború, eljött az oly gyászos emlékü *mohácsi vész*, minek folytán nemzeti dicsőségünk napja sok időre leáldozott, és azon fény is, melyet a nagynevű Báthory püspök, mikép az imént nagy gyönyörrel szemléltük a városnak köleszöszött, annak halála után csakhamar elhomályosult!

A törökök által ejtett igen számos sebeket csak fájóbbakká tette azon soha eléggé meg nem siratható vizsálkodás, mely a két trónkövetelő, *Ferdinánd* és *Zápolya* közt ütött ki.²⁾ E viharos idő óta Vác a dúló viszontagságok kénylabdájaként hanyatván, bőven osztozott a hazánkra nehezült inség- és vérengzésekben.³⁾ E zivatáros időben megszűntek Vác tudományos intézetei, tanodái; a káptalan feloszlott, a püspök összes jövedelmeitől megfosztatott, s oly sok időig egyik főpásztor a másik után kénytelen volt megyéjén kívül tartózkodni.⁴⁾ Ekkor, ama szerfözlött vészviharos időben *Brodarics István*, a mohácsi vész ismeretes írója, ült a váczai püspöki széken (1537—1539,) a ki is, mint tudományos és mély belátású főpap, Zápolyának erős és holtig tántoríthatlan hive, barátja, korlátnok, fontosabb ügyeiben követe és tanácsadója volt.

Ő több ízben *Zsigmond* lengyel királyhoz és 1525-ben II. Lajosunk által VII. Kelemen pápához követi minőségben küldetve fáradozott, hogy a keresztény polgárisodás legdühösebb ellensége, a török, ellen az apostoli széktől segítséget nyerjen. Követi fárada-lmait szép siker koronázta.⁵⁾ Mint az ország korlátnok, II. Lajos királyunkat Mohácsra is követte, és egyike volt azon higgadtabb gondolkodású tanácsadóknak, kik *Zápolya és Frangepán seregei megérkezésökgig az összeütközést nem tarták tanácsosnak*. De azért ott volt az ütközötben a király közelében, kit azonban a zavarban szemei

¹⁾ Ez a Báthory nemzetségét is magában foglalja; leírását e püspök élet-iratában adandjuk.

²⁾ Zápolyáék a trónért a törökkel is szöveterkeztek! Valóban: „*Nem, nem, nem az ellenség, hanem önfa vágta a haza sebet!*“

³⁾ Nem lévén a hazában egy város sem, mely anynyi ostromnak lett volna kitéve, mint Vác!

⁴⁾ Ezt alább a püspökök életében bővebben látni fogjuk.

⁵⁾ V. ö. Karcu i. m. 48—49. lap.

elől elvesztett. Hogy mikép menekült el az ütközet ama véres színhelyéről, mely aztán *nemzeti nagy létünk nagy temetője* lön, tudni nem lehet, és ezt a mohácsi vésznek általa fölülmulhatlan tollal megírott történetében sem említi. Annyi azonban bizonyos, hogy ama véres színhelyről sikerült megmenekülnie és Budára sietett a királynéhoz, kinek *Szalaházy Tamás* veszprémi püspökkel s *Thurzó Elek* meg *Bornemisza János* főurakkal együtt a meghatottság és ijedelem rezgő hangján adta elő a mohácsi ütközet szerencsétlen kimenetelét a magyar seregére nézve. A királyról még ekkor nem tudatott: vajjon elfogatott, megöletett vagy valahol menekülve rejtőzködik-e? Mária királyné, I. Ferdinand nővére, a rémhírre nagy sebességgel hajókra rakatván féltettebb kincseit s becsesebb holmait, ezek egyiken útnak eredt Pozsony felé a Dunán. Kiséretében voltak az említett veszprémi püspök s nevezett főurak, valamint *Brodarics* pápai követ is, hogy a királynőt vigasztalnák és segítségükkel támogatnák.¹⁾

Szolimán ²⁾ a mohácsi csata (1526. aug. 29.) után utjában mindenütt tüzzel és vassal pusztítva Budának tartott, és azt elfoglalván, onnét az egész nagy körvidék fosztogatására szétküldé vadul dühöngő csapatait. Ezek Vác alá is eljutottak, a hová előbb a környék helységeiből sok fegyveres és fegyvertelen ember menekült nők- és gyermekekkel s sok ingósággal. A hiveit szerető hős-lelkű főpásztor, ki a királynőtől Vácznál búcsut vévén, a hajóról kiszált, célszerű intézkedéseket tőn a közelgő vész elhárítására. Minek az lön következménye, hogy a törökök rövid, de erős ostrom után kénylenek voltak a várost elhagyni, mely így legalább ekkor még megszabadult a sulyosabb bajtól.³⁾

I. Ferdinand Budára érkezvén, *Zápolya János* a várost elhagyta és táborba szállt; kíséretében volt, a többi között, *Brodarics* váci püspök, 1527. évben. Ama trónért küzdő két fél közötti villangások még folyton nehezíték a törökök által különben is oly szerfölött sanyargatott szegény haza sorsát, a melynek szabadságát szíven viselő Vác, földesura példáját követve, állandóan Zápolyához ragaszkodott, kinek *Brodarics* legtekintélyesebb hive és kórlát-noka ⁴⁾ volt.

Mind e bajokat még nagy mérvben csak növelte a gyászos emlékü hitujítás is! Ezt a haza még nagyobb romlására az ágostoni remete-szerzet csuklyájából kiugrott *Kopácsi István*,⁵⁾ *Sztáray Mihály*,⁶⁾ *Batiz András*, *Déavay Mátyás*⁷⁾ stb. kezdtek nagy hévvel terjeszteni

¹⁾ V. ö. *Brodarics* i. m. és *Istvánffy* libro VIII. pag. 83. Enns Gáspárt lib. IV. pag. 189.

²⁾ Törökösen: *Szulejmán*.

³⁾ A püspök nagy gonddal és tetemes költséggel jó karba hozta e várat.

⁴⁾ *Desericky* szerint: „*irmokainak főnöke*,” ld. i. m. 69. lap.

⁵⁾ Sárospataki kolostor perjele volt.

⁶⁾ Ez is e kolostori szerzetes.

⁷⁾ Ez is előbb Erdélyben szerzetes.

az országban. *Perényi Péter*, a hatalmas dynasta *Drágffy Gáspár*, *Thurzó Elek* főurak voltak az elsők, kik az új tanokhoz ragaszkodtak; mert azok aegise alatt az ősi katholika egyház birtokait egész kényelemmel *adnectálhatván*,¹⁾ telhetetlen birvágyuknak sűrűn akadt alkalmuk nagy konczokat vetegetni! A hatalmas török is kedvezett az újvallási tanok hirdetőinek és az azokat valló nagyoknak, csakhogy e szerencsétlen országot így is, minél szakadozottabb és ziláltabb helyzetbe döntvén,²⁾ neki azt annál könnyebben kizsákmányolni és rajta uralkodni lehessen! Noha az úgy nevezett refomatió által előidézett vészlángok már szerte lobogtak is a hazában, azoktól a váczai egyházmegye 1528-ban még mentten állott. A püspök ugyan székvárosától távol volt, korlátnoki tiszténél fogva Zápolya mellett kellvén neki foglalatoskodnia; de számos leveleivel gyakran megkereste a gondos főpásztor általános helynökét és hitbuzgó káptalanát, hogy a népet minden erejük, megfeszített igyekezetükkel az ősi kath. szent hitben megőrizni törekedjenek. Mit azok szentül teljesítettek is. Az új hitre átmert nagyok, kik az Ur anynyi templomait és annak szentelt javait elfoglalták, Brodaries nagy tekintélye és befolyása által viszsztatartva, háborgatni nem igen merték a váczai püspökséget, lévén ennek oly főpásztora, kinek szava, a törökök által is támogatott János királynál a legtöbbet ért.³⁾

Szolimán 1529-ben másod-izben jöven a most már vallási mozgalmak által is oly igen gyöngített országba, ekkor Vác, mint a hatalmas török császár által pártfogolt Zápolyának a püspökkel együtt hive, a törököktől ismét mentt maradt; de a környékén volt erősségek mind a félhold hatalmába kerültek. Soliman távoztával I. Ferdinand 1530-ban *Roggendorf* hadvezérét küldte az országba, hogy Budát az ő részére visszafoglalja. Utjában Visegrádot bevette, és aztán Vác ostromához fogott. Minthogy ennek vára erős őrizettel volt megrakva, annak kivivásaért egész őszön küzdöttek I. Ferdinand harcosai. Az ostrom alatt Brodaries Budán időzött János király ügyeivel lévén ott elfoglalva. Noha a váczai várat e püspök jól meg erősítette és hatalmas erősséggel látta el, mégis sikerült azt végre Roggendorfnak elfoglalni. De e hadvezér a János király segítségére siető *Mehemet* belgrádi és szemendriai főparancsnok nagy táborától megrettenve gyorsan Pozsony felé huzódott seregével. Eltávoztva után Vác ismét Zápolya hatalmába került, és az alatt volt 1540-ig. — *Mehemet*,⁴⁾ a kivel Roggendorf megmérközni képes nem volt, a

¹⁾ Modern liberalis műszó „a rablás és törvénytelen elfoglalás eltakarására.”

²⁾ Itt a török részére fájdalom! nagyon is valósult a régi közmondás: „*Divide et vinces.*”

³⁾ Ld. az egyházmegye történelmét alább a maga helyén.

⁴⁾ Ez *Istvánffy* szerint (Instit. Hist. lib. XXIX.) magyar származású volt s előbbi neve *Borsi Gergely*. A palotai várban szolgálván, bizonyos csíny miatt bekövetkezendő büntetés elől megszökött, és a török fegyveresekhez szegődött. Majd az izlámra térvén, fondor ravaszsága és vakmerőséggel határos bátorsága miatt a pasaságig küzdte fel magát. Ily áttérések akkor gyakoriak voltak!

Ferdinandnak hódolt Vág és Nyitra folyók közötti részeket iszonyuan elpusztította, több mint 10,000 embert hurcolván el bilincsekben ez országból a legkeservesebb rabszolgaságra! A kiket midőn mint valami állatesordákat elhajtatni és iszonyuan bántalmaztatni látott volna ablakából János király, nem tartóztathatta meg magát a könyezéstől, az oly roppant veszélyek, pusztítások és nyomorok okául I. Ferdinándot állítván, holott ő maga hitta be az ország soha eléggé meg nem siratható kárára a törököket!¹⁾

János király, mint *Desericky* írja,²⁾ a harci zivatarokat lecsillapítani és az országnak a békét visszaadni ohajtván, Brodarics tanácsa folytán, ez által ismételten megiratta Bécsbe a császári követeknek, hogy a haza javára a békéről tanakodjanak, minél előbb Vácra leutaznának, és ott mindkét részről tartandó értekezlet folytán a felek a fejedelmek és nép által is ohajtott békét létrehoznák. Tehát János lugduni érsek³⁾ és *Scepper Kornél* császári követek Brodarics kérelmét I. Ferdinándnak bejelentvén, az ő meghagyásából útra keltek Vácznak. Itt az említett püspök, *Frangepán* kalocsai érsek⁴⁾ és *Verböczy István* nagy jogtudósunk által kitűnő ünnepélyességgel fogadtattak 1535-ben.⁵⁾ Sok tanakodás után végre megtörtént a kiegyezkedés ily föltételek alatt:

„János király élte végeig birtokában marad az általa addig elfoglalt részeknek, melyek fölött királyi hatalommal uralkodik; maga I. Ferdinánd is szóval és a hivatalos iratokban királynak nevezendi. Halála után minden birtoka Ferdinándra és ennek maradványa fog szállni. Ha János király megnősülvén, gyermekeket hagynya maga után örökösül, az Erdélyt nyeri és az atyja által birt várat,⁶⁾ melyekhez még Ferdinánd különös kedvezésből az opuliai hercegséget (Silesiában) adja. Ha a törökök bármelyik félt haddal akarnák megtámadni, egyesült erővel tartoznak azokat visszazaverni.“ — Ezen szerződvényt mindkét fél ünnepélyesen irta alá.⁷⁾

De Brodaricsnak, kinek e békeszerzés érdemei legtündöklőbb koronáját képezi, János király által ismét egy igen fontos ügy kivételével bízott meg. Tudniillik *Zsigmond* lengyel király leányát, *Izabellát*, szándékozott nőül kéretni meg.⁸⁾ Ezen ügyben Brodarics váci püspök és *Verböczy István* bizattak meg János király által 1538-ban. És valóban az ügybuzgó váci főpap ékesszólása és rábeszélése erejével kivitte, hogy Izabella Jánosnak eljegyeztetett. Viszsa-

¹⁾ V. ö. Istvánffy i. m. lib. XI.

²⁾ Ld. i. m. 84—85. lap.

³⁾ Ezen érseki székhely több írónál másképp fordul elő.

⁴⁾ E nagy főpap sz. Ferenc szerzetének dicső tagja volt.

⁵⁾ Némelyek e kiegyezkedést 1536-ra teszik.

⁶⁾ T. i. az atyja által birt szepesmegyei örökös váratat és örökségi birtokokat, kivéve Budát.

⁷⁾ Hibásan írja *Révay* (Centuria VI. pag. 121.), hogy e béke Pozsonyban kötött meg.

⁸⁾ V. ö. Zermegh : Commentaria Rerum Joannis Libro II. §. XI.

térvén hát a legszebb sikerrel, anynyira megörvendezettette a királyt, hogy az ara nagy fényvel történendő elhozatalával is ő bízott meg, társakúl *Perényi Péter* és *homonnai Drugeth István* nagy tekintélyű főurakat vévén maga mellé.¹⁾ A lengyel király *Brodarics* hűségére bízván az arát, ezt nagy pompával *Székesfehérvárra* vezette, hol *János király* által epedve várattott. Ahol is, ha nem *Brodarics*, de bizonyára ennek jelenlétében, *Frangepán Ferenc* kalocsai érsek a szent házasságra forró áhitattal az egyház áldását adta. Nehány nap mulva *János király* e tántoríthatlan lelkű főpapjai nagy pompával a királyt meg is koronázták. Ezen események után 1539-ben²⁾ a nagy befolyású *Brodarics* váci püspök lefizette a halandóság adóját.

János király is 1540. évben kimúlván, az erre kitört újabb villongások arra indíták *I. Ferdinándot*, hogy *Fels Lenárd* nevű tábornagyát Buda elfoglalására útnak indította légyen. Ezen útjában Vácot könnyű szerrel *Ferdinand* részére hódította. *Fels* sikertelen budai táborozása után, a híres *Török Bálint* ozman-sereg és az özvegy királynő csapatai élén számos ágyúkkal ellátva Vác alá érkezett, és az itteni őrsereget lemészárolván, visszaszerzé a várost *Zápolya* özvegye részére. *Fels* tábornagyot Buda ostromlásában *Roggendorf* váltotta fel, a ki Vácot 1541-ben ismét *Ferdinánd* birtokába hajtotta. De *Roggendorf* szerencsétlen budai táborozása után a váci őrsereg a nagy tábor széteszlását észrevevén, tehetetlensége tudatában szintén feloszlott, és a ki merre látott, menekülni sietett. Minek folytán Vácot *Ferdinánd* ismét elvesztette. A töröknek hazánkbeli kiüzése végett létesült szövetséges sereg 1542-ben szárazon és vizen Buda felé huzódván, utjában Vácot elfoglalta. Így jutott Vác néhány év óta, *Eris almájaként*, egyik félnek hatalmából a másikéba!

A török főhadi kormány úgy találván, hogy Vác fekvésénél fogva, rá nézve mindig nagyobb és nagyobb fontosságú lőn, minthogy Budát és Visegrádot már birta, Vácot, mint a dunai közlekedés igen előnyös kulcsát elhatározta végleg hatalmába keríteni. És csakugyan 1543. évben megfészkelni is kezdette itt magát, és ezen időtől egész 1594. évig a török kényuralom nyomasztó igája alatt lévén kénytelen Vác nyögni, ezt igen sok viszontagságok érték. E gyászos korszak alatt a püspök is, ki elmenekülni volt kénytelen, megyéje székhelyétől meglehetősen elzárattott, és jóformán a váci püspökségnek csak címét viselte. A váci hívek által neki évenként küldetni szokott 500 frt és a királytól nyert évi fizetésen kívül minden jövedelmétől megfosztatott.³⁾ A káptalan széteszlott és utóbb teljesen kihalt; a székesegyház *mecsetté*,⁴⁾ a sz. domonkos-rendiek gazdag kolostora

¹⁾ I. d. u. o.

²⁾ Timon szerint, *Desericky* 1540. évre teszi halálát.

³⁾ Azért a váci püspökök többnyire más jövedelmező egyházi és állami méltóságokat is viseltek, hogy legyen miből rangjokhoz illőleg magokat föntartani.

⁴⁾ Azaz: török templommá, melyben *imánok* és *dervisek*, azaz: papok és szerzetesek, szolgáltak. És e célra igen sok hazai város templomai lőnek átalakítva és így tömérdek műkincs megsemmisült e gyászos korszakban!!

pedig fürdőkké alakítottak át. A város első elhamvasztása óta öszszegyűjtött iratok és okmányok most mind elvesztek a történelem nagy kárára! Az egyház javai majd az ellenségnek, majd meg többnyire lelketlen és kapzsi idegenek kezeibe estek. A tudományos intézetek megszűntek; számos, főkép a híres *Báthory* püspök által nagy gonddal és oly sok áldozattal gyűjtött műkincsek jutottak ekkor tönkre. A városban, melyből sokan elköltöztek a törököktől félelem miatt, a szegény lakosság nem tudta eléggé a török bírák és hivatalnokok „*törökös*,” azaz: a szó legszomorúbb értelmébeni keserves igazságszolgáltatását megsíratni, ha ügybajaiban azokhoz fordulni kénytelen volt.

A sanyaru török iga sűrű homályt borított a történelemre is; innét van, hogy mint *Róka* írja: „1617. év előtt nem vagyunk képesek csak egy plébánost is ezen egész püspökségben névszerint fölemlíteni“; ¹⁾ mert az itt-ott lappongó, álöltözetekben ide-oda tébolygó papok a szent religió és életök föntartásáról lévén kénytelenek gondoskodni folyton, nem maradt idejük a haza leggyászosabb korszakának szomorú történetét az utókor részére följegyezni! Azonban még több helyek és plebániák voltak 1544. évben, melyek a török uralom alá nem tartoztak, főkép Nógrád-vármegyében, és a váci püspökség területén; a Zagyva folyónál fekvő híres *hatvani erődöt* sem foglalták el még ekkor a törökök.

Mohamed budai és *Haszszán* esztergomi basák és hadvezérek *Soliman* uralmát szerencsétlen országunkban terjesztetni akarván, *Visegrád*ot egyesült erővel megrohanták és elfoglalták. Ennek ősi várát jelentékeny őrséggel megrakván, a tekintélyes hadsereg a Dunán ágyuival átkelt, és útját a váci püspökséghez tartozó *Nógrád vára* felé vette. Utközben *Nagy-Oroszt* ²⁾ elfoglalták a törökök, kiknek közeledtök hírére Nógrád népsége, az egész vidék lakossága és magok a katonák is az erdőségbe menekültek. A püspök, *Kechet Márton*, is biztosabb helyre vette magát. A törökök az elhagyott várat erős őrséggel ellátván, *Hatvan* alá huzódtak és ezt birtokukba ejték. 1549 évben már *Nógrád*, *Vác* és *Alpár*, és az ezek közötti fekvőségek mind a törökök iga alatt nyögtek, és a tizedek is, melyeket a váci püspöknek keletre a Tiszáig és délre Kecskemétig, ugyszintén a Duna vidékén be egészen Kiskúnságig azelőtt adni szoktak, jóformán mind megszűntek . . . .

Erdélyben, e kis, de folyton zavargó és forrongó országházban, a *Luther*féle tanokhoz ragaszkodó, elhatalmasodott szászok valami zsinatfélét tartottak, melynek irataiból kitűnik,³⁾ hogy 1552. évben már a nevezett országházban a *lutheranusok*, *kálvinisták*, *ana-*

¹⁾ V. ö. *Alt und Neu Waitzen*. 29. lap.

²⁾ Kálmán királyunk alatt *Lodomeria* és *Gács*honból az orosz hitű ruthe-
nek hazánkban megtelepülvén, e község tőlök nyerte a „*Nagy-Oroszi*” nevet, meg-
különböztetésül a *Visegrád* alatti *Kis-Oroszitól*.

³⁾ V. ö. *Haser* nevű írójukat, lib. IV. pag. 217.

baptisták és ariánusok is megfészkeltek magokat.¹⁾ — Hazánkban a Tiszán túl az időben a szacramentariusok is nagy tért foglaltak el, főkép 1549. év óta,²⁾ leginkább *Melius Péter*³⁾ debreceni superintendens törekvései folytán, ki a kálvinisták e legfőbb városában született. Sőt e közben már a Tiszán innen is, a haza alsóbb részein a hitszakadás magvai meglehetősen elhintve valának. Luther tanait a szegedi származású *Szegedy István*, Melanchtonnak, sőt magának Luthernak tanítványa, hirdette 1544-ben. Lutherék országából hazájába visszatérvén, előbb *Csongrádot*, azután *Gyulát* és utóbb *Ceglédet* akarta boldogítani az új tanokkal.⁴⁾ Majd *Temesvárott* buzgott azok mellett, *Petrovics Péter* várparancsnok és a kiskorú II. János pártfogolása alatt. Azonban a Luther tanainak kedvező Petrovics utódja *Szegedy Istvánt*, mint különben is zavargót, rendetlenkedő követőivel együtt elűzte, hogy a városban a békét helyreállíthassa.

Vác városában, az új tanok számos helyeken elharapódzások dacára is, Luther és Kálvinnak 1553. évben követői még nem voltak, melynek kebelében csak a hatalmas török kényur, a szegény, oly igen elnyomott katolikusok és a görög nem egyesültek⁵⁾ gyakorlák az isteni-tiszteletet. Ekkor a törökök a várat és a szebb épületeket; a polgárok a többieket, a rácok pedig a város felső falán kívüli helyét bírták, mely most „*Tabán*”-nak neveztetik.

Arszlán budai basa maga is megsokallván azon kegyetlen üldözéseket és faggatásokat, melyekkel Miksa császárnak *Elsász*-ból kihitt *Svendi Lázár* nevű szivtelen tábornagya az ősi kath. egyház híveit a legmesterkélebb módon bántalmazgatta, — azoknak 1565-ben megengedte sz. vallásuk gyakorlását.⁶⁾ *Desericky* megjegyzi, hogy 1571. évben már a váci egyházmegye területén is voltak, még pedig Vác közelében Pesten is, kik Kálvin tanainak hódoltak. Vajjon ekkor már Vácott is ismerték és gyakorolták-e azokat, bizonyosan tudni nem lehet. Anynyi azonban bizonyos, hogy a hol az új tanok lábra kaptak, azok követőinek a törökök saját érdekekben mindenütt kedveztek, hogy így a haza lakói minél többfelé szakadozván, ők uralmokat itt annálinkább megszilárdíthassák. Ha az ősi egyház hívei az új tanok követőivel a hitdolgokban vitázni kénytelenek voltak, az azokhoz nem értő buta török elnöklete alatt, az újhitűek alattomos fondorkodásai folytán, mindig ezeké lőn az igazság, mindig ezek nyertek.⁷⁾ Azért igen helyesen mondotta a nagy *Pázmány Péter*, hogy „*az új tanokhoz szilóknak a török volt eklézsiájok köszik-*

¹⁾ Azért írja ide vonatkozólag *Spondanus*: „Minden eretnekségek legtisztátalanabb csatornájává lett Erdély!”

²⁾ V. ö. *Lampe* történelmét a magyar- s erdélyhoni új tanokról.

³⁾ Magyar családi nevén: „*Juhász*”

⁴⁾ Hogy ezek jobban elterjedjenek, azok hirdetői a szegény magyar hazát nyomorgató törökökkel barátságban lenni igyekeztek!

⁵⁾ Vácott ilyenek ekkor számosan laktak.

⁶⁾ V. ö. *Timont* 1565. év vége felé.

⁷⁾ Mit ők alattomban nagy ajándékokkal is szoktak eszközölni!

lája, a hitigazság tanszéke és a hitügyi viták eldöntő bírója.“ Jól tudta ezt *Lampe Adolf* is, ki ismeretes művében ¹⁾ a kálvinféle tanok ajánlatára *nagyhetykén* jegyzi meg, hogy a kálvinisták a török elnöklete alatt a pápistákkal vitázva mindig győznek.²⁾

Budán és Pesten, ugyszinté a buda-alatti *Ráczkevi* nevű szigeten már találunk 1576. évben kálvinhitű prédikátorokat, de Vácztól még nem. Ugyanis a *Lampe Adolf* által említett „hercegszölösi zsinat“-feléjükön ³⁾ a következő igehirdetőik jelentek meg: *Vörösmarty Illés* hercegszölösi igehirdető és alsó-felső Baranya vgye superintendense,⁴⁾ *Borsi Gáspár* tolnai pásztor és senior,⁵⁾ *Horváthi Gáspár* budai pásztor és senior, *Csanádi János* pesti prédikátor, *Scaricaeus Máté* ráczkevi pásztor, tudós utódja *Szegedy István* uram ő kegyelmének stb. Ezen aláírások mutatják, hogy váczzi prédikátorról még ekkor szó nincs. A kecskeméti igehirdető sem volt jelen, vagy talán akkor e derék magyar városban, valamint Nagy-Kőrösön is még nem volt elterjedve a „*Genfben*“ ⁶⁾ készült magyar hit.⁷⁾

Vác városának csekély számra olvadtt lakói is valahára könnyebben kezdték magokat érezni, midőn 1595. évben *Mátyás főhg.* vezénylete alatti derék hadsereg győzelmeiről értesültek. *Mehe-met* váczzi pasa hallván a *Pálffy* ⁸⁾ diadalmas fegyvereseitől szorongatott visegrádi basa szerencsétlen helyzetéről egyetmást, elvihető ingóságait alattomban nagy gyorsan Budára szállíttatá, és az üresen hagyott várat felgyujtván, az őrséggel együtt ő maga is Budára sietett. *Pálffy*, a derék hadvezér, a birtokába vett Vác vára őrzését *Orosz Adám*-ra bízván, ő seregével tovább ment. De alig vonúlt el fegyvereseivel *Pálffy Vác*zról, midőn Mohamed kontyosai e várost ismét visszafoglalták könnyű szerrel. A Jerney-féle kézirat-gyűjtemény XV. kötetében megvan Pest vgynek községenkénti (Vác, Verőcze, Kosd, Püspök-Hatvana stb.) kéthárom rendbeli igen érdekes adókiivetési lajstroma, az 1590-es évekből.⁹⁾

A hadi működést az illetők 1596. évben *Hatvan* ostromlásával szándékoztak megnyitni. *Schwarzenberg* és *Pálffy* egyesített haderőikkel e város felé közeledvén, a váczzi gyáva török sereget észvesztő rettegés szállta meg; azért, mint a múlt évben, a várat ismét felgyujtván, hirtelen Budára menekült. *Pálffy* a kanyargó füst okát

¹⁾ Historia Religionis Reformatae in Hungaria.

²⁾ Ld. u. a. i. m. lib. II. pag. 293. 1576. évnél.

³⁾ Hercegszölös magyar-rác-német falu Baranya-megyében.

⁴⁾ Ezen elnevezés Luth és Kálv. hiveinek, de a superintendens uraknak sem tetszik már korunkban, hanem ezek is „püspök“-nek szeretik magokat hivatni, mert az többet mutat.

⁵⁾ Ezen elnevezést az „esperes“ szóval cserélték fel s a prédikátort a lelkeszszel, mert ez is szebben hangzik így . . . .

⁶⁾ Schweitzhon nevezetes városa.

⁷⁾ A „magyar hit“ elnevezés csak horog, csábszó volt többek megnyerésére; valamint a kálvinisták e műszóval, úgy a lutheránusok az „evangelicus“ jelzővel kerítették hálójukba az ősi kath. egyház hiveit!

⁸⁾ Igen szerencsés gondolat volt, *Pálffy*ra bízni a fővezérséget.

⁹⁾ V. ö. Századok, 1877. folyama 4-dik füzetét a 351. lapon.

gyanítván, azon kedves reményben, hogy a pusztító tüzelem rombolását meggátolandja, a lehetőségig gyorsítá embereinek lépteit. Vácra eljutván, azonnal a tűzvész elfojtásához fogott és izzasztó munka után sikerült a sokat szenvedett vár egy részét megmenteni. Most e nagyon megrongált vár fölépítése, jó karba helyezése és felügyelete *Komáromy István*-ra bízott; kinek megfeszített fáradalmaitól jól megerősített várat, Pálffy távozta után csakhamar megszállották megint a törökök, de Komáromy hős hadmivelete folytán visszszaverettek és a vár alól elűzettek.¹⁾

Mahomed hiveinek 1597. évben ismét kedvök kerekedett Vác meghódítására. És pedig ekkor maga a híres *Haszszán* budai beglerbég sietett Vác alá jelentékeny seregével²⁾ és a várost keleti-résről 6 nagyobbserű ágyúval kezdé lövetni. A hős Pálffy vitéz hadseregével Verőczeig húzódott, közel Vácához táborát sáncok, futó árkok és szekér-váracskokkal megerősítván. *Dobóczy György* váczi hadparancsnok, Pálffy intézkedésére, míg a török egyfelől ostromlotta a várat, a Dunán átkelt az őrséggel és a lakókkal, a kiűritett várat pedig löpor aláaknázása által a légbe röpítetté. *Hászszán*³⁾ ezen rá nézve igen hátrányos hadi fortélyra gyér haját tépve és mérgében tombolva, foglalta el a várat, mely anynyira megrongálva volt, hogy alig nézett ki várnak s ezt aztán nagy szorgalommal azonnal kijavíttatni kezdette. Az eldöntő ütközet azonban csak nov. 4-kén vivott, midőn a hős magyar seregek *gr. Pálffy Miklós* és *gr. Nádasdy Ferenc* dicső vezényletök alatt *Haszszán* beglerbéget megverték és hadi szereit is majd mind elfoglalták. *Haszszán* a következő éjjel megmaradt holmiját és ágyuit hajóra rakatván, Budára vitette, ő maga pedig seregével a szárazon csendesen visszszavonult.⁴⁾ A hős Pálffy észrevevén elhuzódásukat, a Sz. András szigetére menekült lakosokat visszahitta, és aztán a váron a szükséges kijavításokat minél előbb megtétetni igyekezett. A nép az e csata színhelyéről elvonuló törökökből sokat agyonvert, főkép azokat, kik a falukban takarmány után látván, az utakon és erdőkben eltévedtek.

A budai törökök 1598-ban ismét szerencsét kísérlettek meg. Ugyanis május 20-án éjjel 600 lovas és 2000 gyalogharcos útnak indult Vác felé; de két, Budáról elszabadult magyar fogoly az érke-

¹⁾ V. ö. Ortelius ma már ritka művét, I. rész, 189. lap.

²⁾ Nagy számú gyalogsággal és 40,000 lovassal.

³⁾ Ortelius szerint egész neve: „*Hussaim Hassán*“.

⁴⁾ Ezen 1597. nov. 2-től nov. 9-kéig vivott ütközet leírva van az ily című már nagyon ritka ívrétű műben: „*Ortelius Redivivus continuatus*“, oder Ungarische und Siebenbürgische Kriegshänd vom Jahre 1395—1665. mit den Türken. Nürnberg 1665. durch Paul Fürsten, Kunst- und Buchhändler verlegt. Nyomatott a Majna melletti Frankfurtban Fievet Dánielnál. E művet előbb ágostai Ortelius Jeromos írta s azután 1607—1665-ig folytatta és kijavította azt a „*Redivivus Ortelius*“, vagyis *Meyer Márton* haynauai (Schlesiában) volt philologia-tanuló. Ld. a 226—228. lapot, hol az ütközet leírva van. Az I. rész 227. lapján van Vác vára ábrázolva s a két ellenfél nagyszerű hadállása s művelete is látható. Ezen kegyelettel őrzött képes könyvet tek. Kozáki pencki földbirtokos urtól használta e mű írója.

zőket megelőzván, a történendőkről előre értesítették a váci várnagyot. Mire ez nagyon gyorsan 18 ágyút helyezett azon várfokra, honnét leginkább gyaníthatá a megtámadást. Midőn másnap korán reggel megérkezett a török had, és az erődfalakon kit sem látott, előre örült a bizonyos diadalnak; gyorsan rendbeszedé a tábort, és lajtorják meg hágsókon mászni kezdék a vár falait. Midőn már céljokhoz közel voltak, a várnagy kisítteté az elrejtett ágyúkat. E nem várt, földet megrendítő üdvözletre a törökök közt igen nagy zavar támadt; mire kirohant a 400 főnyi várőrség és egész Dunakeszig kergeté a megfutamlókat.

De 1559. évben ismét megújult a háboru. A Sz. Endre szigetén történt sikernélküli békealkudozások után *Ibrahim* a már többször hasztalan ostromlott Vácot, mely, mint már eddig is eléggé láttuk, hadászati tekintetből oly fontos, tehát igen kapós volt a török előtt, bevette. — Azonban már 1602-ben *Rosswurm* ismét fölmenté a török iga alól. Kitataroztatá a várat és bele őrséget helyezett, *Orsy Andrást* téven annak kapitányává. Azonban *Haszszán* nagyvezir Belgrádot 70,000 főnyi erős, hatalmasan felszerelt seregével elhagyván, alig esett értésére a váci őrségnek ama rémhír, hogy az már közeledik Pest vidékéhez, az őrizet gyáván szétfutott, és a várat az Esztergom felé nyomuló török ismét birtokába vette.

Fájdalom! voltak e gyászos korszakban nagyravágyás ördögeitől sarkalt lelketlenek, kiknek még nem volt elég ez oly sokat zaklatott honnak nyomora, hanem a törökök által már úgy is tetemesen megrongált ország jólétét méginkább aláásandók, vele szövetekeztek, és pedig e szerencsétlen országnak saját gyermekei, melynek sebeit ezek oly vad hévvel igyekvénék vágni és sokasítani! — Erdélyben az elégedetlenek által ápolt tűz hatalmas lángokban tört ki, mely csakhamar a tápanyag bősége miatt Magyarországon is elterjedt. A forradalom élén *Bocskay István* állott, ki részint az önvédelem szükségétől kényszerítve, részint, hogy pártjának nagyobb hatalmat és tekintélyt szerezzen, a törökkel, az ország soha eléggé meg nem siratható kárára, barátságot kötött! — *Bokács*, a már föntebb idézett kassai követ 1605-ben nov. elején Budán látogatást téven, az ott tapasztaltak fölött eliszonyodva, így sohajtott fel: „Isten veled Pest! Isten veled Buda! elég egyszer látni titeket!” Aztán Vácra így ír: „Van ott egy vár, vagy várforma. Annyi tanu állítása szerint egykor nevezetes város volt, gazdag harmincad volt benne s gazdag emberek látogatták. Most szökevény, gyülevész parasztok lakják kunyhókban. Sanyarú életet élve mivelik a szomszéd földeket.” (Bél: *Adparatus ad Historiam Hungariae*. 332—334. l.) — Ily nyomorult állapotba süllyedt már ekkor Vác városa!

Bocskay párthiveivel 1605. évben a korponai gyűlésről fényes kísérettel *Rákosra* utazott, hogy a török császár által küldött ajánlékokat átvegye,¹⁾ amidőn útjában Vácot is elfoglalta. Rákosról

¹⁾ *Achmet* szultán egy drága kardot küldött kedves, nagyon hasznavehető

ide visszatérven, itt három napig időzött, és ekkor fogadta november-hó 12-én Brassó városa küldöttségét, mely nála tisztelgett és neki a néhai rácz despoták arany-koronáját, övét és forgóját átnyújtotta.¹⁾ — Már ekkor Kálvin követői Váczott is számosabban lévén, intézkedéseivel ily hitfelei tekintélyes fészkévé avatta föl ezen püspöki várost, az ősi kath. egyház nagy sérelmére!

Ugyanis a németek sz. Mihály védlete alatti templomát erőszakkal elvette és hitfeleinek adta a paplakokkal együtt, melyekből az Isten szolgáit elűzte, és azon a helyen, hol most a felső-plebániak áll, és hajdan a Sz. Lélekről nevezett kóroda²⁾ emelkedett, a Genf városában készült magyar hit követőinek iskolákat nyitott.³⁾ Továbbá, hogy Kálvin tanait Váczott és az egész nagy vidéken annál inkább meghonosítsa, *a városban superintendentiát is állított föl, melynek joghatósága alá a „a kosdi, nemesoroszi, tótfalusi, monostori, megyeri, szödi, főthi, szadai, veresegyházi, palotai, mogyoródi, tarcsai, kishnémedi, gödöllői, váczhartyáni, péczeli, gyömrői, üllői, monori, turai, és szentmártoni prédikátorok, tehát összesen 21 helység tartozott.*⁴⁾ Jóval előbb keletkezett a *pesti superintendentia*, melynek területén 30 prédikátor hirdette az új tanokat. Ugyancsak előbb keletkezett a váczinál a tekintélyes *kecskeméti superintendentesség* is, mely ekkor 18 eklezsiából állott.⁵⁾ Midőn a kálvinisták főpártfogójok, az öreg *Rákóczy*, azok érdekében Szatmáron zsinatfelét tartott 1646. évben,⁶⁾ arra megjelentek a pesti, kecskeméti és váczi superintendensek is.⁷⁾

Helyén látjuk itt megemlíteni, mikép nemcsak a váczi lakosság, hanem az országrendek határozatai folytán több vármegyék és városok is foglalkoztak a váczi vár időnkénti kijavításával. Így 1602-ben Pozsony, Bars és Trencsén,⁸⁾ 1604-ben is;⁹⁾ 1608-ban Bars, Hont és Esztergom vármegyéknek, Sz. Endre, Ó-Buda és Pilis községeknek;¹⁰⁾ 1609¹¹⁾ és 1613-ban is,¹²⁾ míg 1618-ban¹³⁾ Pest, Pilis és Fehér vármegyéknek¹⁴⁾ kelle azon dolgozniok, és pedig nagy serénységgel.

Midőn a törökökkel 1606. évben megkötöttetett a béke, ennek pontjaiban gondoskodva volt arról, hogy a császáriak, kiknek kezökre

barátjának, Bocskaynak melylyel *Mehemet* nagyvezir a szultán palástját csókoló Bocskayt átövezte, drága ruhába öltöztette és fejére diszes koronát tett. E kitüntetés csak vakmerőbbé tette a forradalom ezen kevély fejét!

¹⁾ *Tópold* i. m. 599. lap.

²⁾ Egyházi nyelven: „*Hospitale S. Spiritus.*“

³⁾ Ezek azonban szintén nem sokáig allottak fön a harci zavarok miatt.

⁴⁾ V. ö. *Lampe* i. m.

⁵⁾ V. ö. u. e. lib. III. pag. 647—8.

⁶⁾ Némelyek szerint 1648. évben.

⁷⁾ Ezen főpártfogójok 1648-ban múlt ki ez életből.

⁸⁾ V. ö. *Bencsik József*: *Repertorium Juris Universi*, Pozsony, 1827. 14. §. 13.

⁹⁾ U. o. 8. §. 15.

¹⁰⁾ U. o. 15. §. 20. és 35. p. Cor.

¹¹⁾ U. o. 61. §. 16.

¹²⁾ U. o. 61. §. 16.

¹³⁾ U. o. 49.

¹⁴⁾ U. a.

jutott ekkor ismét Vác, ezt fölépítsék és jól megerődítsék. — Megemlítjük itt, hogy midőn Váczott magyar őrség volt, ennek kapitányai itt bormérési joggal birtak; azonban *Dóczy Orbán* várkapitány e jogában háborgattatván, *Thurzó György* nádor egy szigorún hangzó rendeletében az őrségnek meghagyta, hogy kapitányukat az említett jog gyakorlásában háborgatni ne merészeljék. — Ugyanezen *Dóczy* várkapitány különös kegyelemből birta a szomszéd *Torda, Tóthujfalu Bogdány és Megyer* nevű falvakat, oly föltétellel, hogy azok tőle a jogos birtokosok által bármikor visszaválthatók. — Ekkor a *Sz. Endre* sziget lakói¹⁾ a *Guthi István* által is kért monostori határt kérték önállók meghagyatni.²⁾

Vácsnak 1619. évben ismét más ura akadt; ugyanis az ezen időben forrongott *Bethlen-párt*-nak hatalmába került az; de már 1620-ban Vácsot *Füle* és *Nógrád* városokkal együtt *Balás Ferenc* nevű követe által, különös kedveskedésből a törököknek adta át Bethlen, hogy a csehekkel kötött szövetségét a szultán ne ellenezze, és a szükség esetén neki segítséget nyújtson a császáriak ellen. Igen zokon vette ezt *Ferdinánd*, és mikép az undok tett kívánta, nem is mulasztotta el panaszát az egész keresztény világ előtt következőleg hangoztatni:

„Ravaszul és erőszakkal viselt dolgaihoz még ezeket is adta; ³⁾ hogy valamint Erdélyben, a török kegyeinek kiérdeklése céljából a keresztény birtokok erős védhelyeit, melyek *Báthory Zsigmond* alatt a római birodalom költségein⁴⁾ a törököktől visszavétettek, milyenek voltak: *Lippa, Solymos, Tótváradja, Margita, Monostor, Arad, Sír* és *Facséth*, általa fegyveres erőszakkal elfoglaltatván, a törököknek adta át, ugy most Magyarországon is a határos őrségi helyeket ugyanazon törököknek átadogatni kezdette, és birtokukba bocsátotta a multkor Vácsot, püspöki székhelyet, melyet, Buda és Esztergom közt alkalmas erőd lévén, hajdan Magyarország és a szent birodalom költségein visszaszereztek és védelmeztek. Hogy e gaz árulás szennyjét magáról elhárítsa, azon rágalommal illetett minket, mintha mink követünk által a fényes portánál⁵⁾ Vácsnak a török kezébe leendő átadásáról alkudoztunk volna. Mit csak, mint nyílt hamisságot, az eszeveszett hihetne el.“⁶⁾

A várat *Strutz Ferenc* kapitány bocsátván a török kézre, az 1601. évi országgyűlés 35. tcikke szerint a hűtlenség bűnében elmarasztaltatni és megbüntettetni rendeltetett.⁷⁾ Hogy ő volt az árulás

¹⁾ A Pilis vgyben fekvő e sziget *Russ, Ros*, vagy *Orosz-sziget*-nek is neveztetett lakói nemzetiségéről. Ld. *Róka* i. m. 8. lap.

²⁾ V. ö. *Rupp* i. m. I. 687.

³⁾ Ezek a császár szavai. V. ö. *Bélt* i. m. III. 440.

⁴⁾ *Ortelius* i. m. II. részének 77. lapján megjegyzi: „Vácsot a törökök tartják birtokukban, mint oly erődöt, mely előbb Magyarország és a római birodalomnak annyira sok fáradsága, pénze és vérebe került!“

⁵⁾ Azaz: a török udvarnál.

⁶⁾ V. ö. *Bélt* i. m. u. o.

⁷⁾ Ld. *Bencsik* i. m. 456. lap.

főcsköze, kitűnik az 1622. évi országgyűlés 73. cikkéből, mely így hangzik: „Nagy lelki fájdalommal értették a karok és rendek, mikép a zivatarok ezen idején *Strutz Ferenc*, azon hely kapitánya és más tisztek által a váci vár végre az ellenséges török hatalmába bocsátatott. Amiért elhatározottak, hogy ő és mások az 1601. 35. cikk szerint, a nádor ur előtt perbe fogattassanak. Azalatt pedig, hogy ő Főlsége a törökökkel kötött szerződés feltételei szerint annak sértetlensége mellett e vár visszaszerzéséről tanakodják követői által, ezért ugyanazon karok és rendek a legalázatosabban esedeznek.¹⁾ *Strutz* pedig azzal védelmezte magát, hogy a vár átadását ő nem magától, hanem Bethlen parancsa²⁾ folytán tette. A törököknek pedig az a szokásuk volt, hogy amit egyszer birtokukba ejtettek bármi módon, azt nem szokták kezeikből kibocsátani. És minél alkalmasabb helynek ismerték ők a váci várat az egész nagy körvidék fölötti uralgásra, annál hatalmasabban megerősítették.

A törököktől ugyan Bethlen, szüksége lévén e helyre, ismét visszaszerezte; de már 1623. évben megint átengedte nekik. *Wallenstein* 1625-ben erős ostrommal bevette, de a budai pasa ismét kezére keríté; de mivel erősségei a sok ostrom alatt nagyon megrongáltattak³⁾ a török-nagyok elhatározták, hogy azt most még inkább megerősítik, mint valaha volt. 400 építő embert küldöttek ide határozatuk kivitelére; a legbecsesb régiséget, a *Bold. Szűzről címzett Székesegyházat*, mely oly sok viszontagság után még idáig fönmaradt⁴⁾ 1628-ban lerontották,⁵⁾ és abból a basa részint egy új váracsot készítettett,⁶⁾ részint az ily meglevőket javíttatá ki, hogy emberei által a körvidéken rabló kalandokat üzván, biztos falai közt jó menhelyet találjanak. Ekkor több váracsot is emeltek, és a város körül azon mély és erős árkokat is csinálták, a melyek maradványait még maig is „*török sáncok*“-nak nevezi a nép. Ekkor építtettek egy *örtornyot*⁷⁾ is, melynek omladékát *Duka* helység felé egy halmon maig is láthatni. Nemcsak az említett székesegyházat, hanem a többi szent hajlékokat is, melyek még a török-uralom előtti időkből fönvoltak, teljesen lerombolák, és még az alapköveket is kiszedvén, az erődítésnél fölhasználták.⁸⁾ És ez az oka, hogy ma már alig lehetne egész pontossággal

¹⁾ V. ö. Bélt i. m. u. o.

²⁾ Ismeretes azon okmány, melyben a hazáján anynyi vérző sebeket vagdaló Bethlen még a tatárokat és egyéb törökhittű ily törzsek khánjait is azon kecsegtetés-sel hja segítségére, hogy Magyarországbán gazdag urak, nagy kincsek vannak, melyekből rablás és fosztogatás által sokat szerezhetnének magoknak!!

³⁾ Azért írja már 1605. évben Bokács kassai követ szemtanu: „*Adlabimur Vaciae rudibus*,“ azaz „Vác romjaihoz közelgünk.“ In apparatu Belli Monum. VIII.

⁴⁾ Egy oszlop főékitménye az ezen főtemplom helyén emelkedő sz. ferenc-rendi kolostor udvarra néző pinceajtója fölött a falba illesztve látható.

⁵⁾ V. ö. Bélt, Rókát (32—33. l.)

⁶⁾ Ld. Ortelius i. m. II. rész, 115. lap.

⁷⁾ Ez tulajdonképp vigyázó őrhelyül használtatott.

⁸⁾ V. ö. Bélt i. m. Tom. III. 140.

meghatározni azon helyeket, melyeken itt hajdan a főntebb említett 6 templom emelkedett.¹⁾

Ferdinánd az 1628. évi békealkudozások alkalmával Vác visszadását komolyan sürgette, de minden siker nélkül. — Mint *Fröhlich*²⁾ írja 1643-ban, e hely még folyton a törökök birtokában volt. *Gr. Forgách* érsekújvári parancsnok 1661. szeptember hó vége felé seregével nagy-gyorsan széthányta az árkokat, bevette a várost, ezt kifosztotta és több török lakót elfogott a várórség nagy zavarára, melyre nézve e támadás oly véletlenül, amily gyorsan történt. Azonban a vár elfoglalását, minthogy azt erősebbnek találták, semhogy ily hevenyében csellel birtokukba ejthették volna, meg sem kísérelték, hanem magukkal vive az itt elfogott sok, a városban lakott törököt, nagy vígan viasszaságuldoztak az érsekújvári tanyájukra.³⁾

Nógrád várának harci viszontagságai.

És itt már helyén lesz *Nógrád várának történetét*, mely a váci egyházmegye főpásztorainak ama harci villongások alatt mintegy második székhelyök volt, és a melyben a püspöki helynökök⁴⁾ is tartózkodtak egy ideig, röviden ismertetni, annál is inkább, minthogy az oly szoros összefüggésben van a püspökség és város történetével.

Midőn az utas Pestről jövet belép Nógrád vármegyébe és Szendehelyen túl kiér a szabadabb látkörű országuóra, ott látja balra a jenei hegyek árnyékában egy nagyobbyszerű sziklahalmon, meglehetősen teriméjű síkságtól környezve, Nógrád vára romjait. Mikor épült e vár, nem tudhatni; megvolt az már a magyarok bejövele előtt is, mint az ugynevezett „*Magyar krónika*“ bizonyítja,⁵⁾ midőn itt még szláv-fajú népség lakott, és kétségkívül ettől vette régi, „*Novigrád*“⁶⁾ nevét is, mi magyarul „*Újvár*“-at jelent. E vár Magyarország felső részének kapuja volt, és ezen ok vezérelhetette a honalapító Árpádot is arra, hogy miután már Zalánt is elűzte honából, az ötödik támadást a *Garan*, *Vág* és *Ipoly* vidékére intézte, elküldvén e környék elfoglalására *Zoárd*, *Kadocsa* és *Huba* vezéreit *Zobor* nyitrai fejedelem ellen. Ezek akkor útjukban, a többi között, *Nógrád várát* is, minden ellenállás nélkül elfoglalták.

¹⁾ *Róka* kanonok írja, hogy az ő korában, t. i. 1777. évben, midőn jeles műve megjelent, a sz. Jakabhoz címzett domonkosrendi kolostor és templom alapfalai még kiállottak a földből, nem messze az új székesegyháztól.

²⁾ V. ö. Das ehemals gedrückte, von Türken berückte, nun trefflich erquickte Königreich Hungarn sammt dessen Strome-Fürsten der Weltberühmten Donau,“ című művet, mely 1688-ban Frankfurtban és Lipcsében adatott ki, a 397—407. lapokat. E már szintén ritka művet Findura ur szivességéből használtam, s Vácznak ebben ábráját lefényképeztettem.

³⁾ Ld. Bél i. m. III. 140—141.

⁴⁾ „*Vicarîi Generales.*“

⁵⁾ „Et inde ad partes *Novgrad* venientes,“ cap. 33.

⁶⁾ Régente „*Novgrad.*“

Igy került e vár nemzetünk birtokába, melytől Nógrád vármegye nevét vette. A gyászos emlékü tatárjárás után újra fölépíttetett, de ezen idő óta egész a XV. századig mitsem tudunk e várról, melyet 1075. évben I. Géza királyunk Áron váci püspöknek adományozott.¹⁾ Az utószülött László király halála után a *Giskra János* vezérlete alatt garázdálkodott cseh huszitáktól sokat szenvedett. Amidőn *Szilassy Vince*²⁾ váci püspök (1450—1473) jól megerősítette; utódja pedig a nagy *Báthory Miklós* (1475—1506) püspök még többet tett e város emelésére; mert a híres olasz *Traguri Jakab* építész és szobrász által, illetőleg ennek terve szerint, pompás és nagyszerű épületekkel díszítette. Magát a várat sziklába vésett 30 láb mélységű és ugyanannyi szélességű árokkal kerítette be és egy sok fáradságba és költségbe került híres kuttal is ellátta. Nevezetes volt a vár közepén ugyanakkor általa épített torony is, melybe Báthory püspök neve és a három farkasfogát előtűntető nemzetségi cimere is bevésvé volt.³⁾ A vár hajdan a váci püspök uradalmához tartozott és nem igen magas kőszikla hegyen épült.⁴⁾

Ily állapotban volt Nógrád vára a mohácsi vészig; ezután ez is labdaként egyik fél hatalmából a másikéba került, majd a törvényes birtokost, majd az ellenfelet, a félholdat uralván. Előbb János király részére kellett meghódolnia, miután ez Budát elfoglalta; de a következő 1527. évben már Ferdinánd birtokába esett és abban volt mindaddig, míg a hatalmas *Szolimán* 1544-ben az egész környékkel együtt meghódította. Ezen időközben *Miskey István*⁵⁾ volt Nógrád várának parancsnoka. Tudniillik Buda elfoglalása után nemsokára, az érintett 1544. évben a bátor *Amade Péter* alatt csekély őrséggel vitézüll védett, de segílyt nem kapott Visegrád is török kézbe esvén, a sor rá került Nógrádra is. Ugyanis *Mehemet* budai és *Haszszán* esztergomi basák Budától Komáromig az egész vidéket elfoglalván, Nógrád várát is megrohanták,⁶⁾ melynek csekély őrsége meglátva a hatalmas török tábornok, miután segílyre nem számíthatott, alattomban a várból kiosont és a nógrádi népséggel együtt ijedtében az erdőségbe menekült. A törökök az üresen hagyott várba bevonultak, azt őrséggel megrakták, kettős mély árokkal körülvétték és úgy megerősítették, mikép az még soha oly erős karba hozva nem volt. És ezen idő óta egész 50 éven át uralkodott itt és az egész nagy környéken a török.⁷⁾ Mikép nézett ki ekkor Nógrád vára, láthatni majd az e mű VI. kötetéhez mellékelt képek között.⁸⁾

¹⁾ Ld. *Desericky* Hist. Civ. et Dioec. Vac.

²⁾ E püspököt a nép „*Verébvesztő*“-nek nevezte.

³⁾ V. ö. *Istvánffy*: Hist. lib. XXVII.

⁴⁾ Ld. *Schematismus* Dioec. Vac. 1835, hol a 37—38. lapokon Istvánffy idéztetik.

⁵⁾ V. ö. *Ortelius*: Ungarn's Kriegs-Empor. 1665.

⁶⁾ Ld. *Horváth Mihály*: Magyarország története, III. köt. 61. lapon.

⁷⁾ V. ö. *Horváth Mihály*: Magyarország történetét, s Istvánfy i. m.

⁸⁾ E képet lásd: az ily című műben: Magyar- és Erdélyország képekben. Szerkesztették Kubinyi Ferencz és Vahot Imre, Pest 1854. III. 55. l.

A XVI. század végén a hadi szerencse kedvezni látszott a magyar fegyvereknek is. Már 1593-ban tavaszkor a *Sziszek* várát megszálló Haszszán bosnyákhoni basa szerencsétlenül járt kísérletével, ott veszvén maga is, majdnem egész seregével. De e ránézve gyászos kudarc csak újabb és dühösebb bosszúra ingerlé a törököt. Miért is még ugyanazon évi októberhó elején *Szinán* nagyvezér 150,000 főnyi erős táborával megérkezett és csakhamar Veszprémet és Palotát is bevette. Azonban tanácsosabbnak tartotta nemsokára *Budára* és onnan *Nándorfehérvárra* vonulni téli szállásra. Ezalatt a magyar hadsereg is mindinkább gyarapodott, a vármegyék a fölkelésre hivatván fel; az anynyi kitünő hadi érdemeiért méltán „*Pannoniai-Mars*“-nak nevezett *Pálffy Miklós* jeles hadseregén kívül, megérkezének *Tiefenbach* kassai főparancsnok, *Báthory István*, *Rákóczy Zsigmond* és mások, saját s a felső vármegyék zászló-aljaival. Ekkép a hadi működés megkezdődött. *Pálffy Miklós* a fehérvári sikertelen ostrom után, *Rákóczy Zsigmodd*al és *Homonnai Drugeth*-tel *Füle*k vára ostromára sietett; ezt bevévén és utánna *Szécsény* várát is elfoglalván, *Nógrádot* akarta megszállani. De *Tiefenbach* megértvén *Szinán* basának *Budáról* történt elvonulását, dacára a magyarok sürgetéseinek, népét viszszavezette és csak arra sem volt rávehető, hogy egypár ágyut kölcsönözzön.¹⁾ És így *Nógrád* megszállása a következő évre maradt el.

A király 1594. év elején a hadi ügyek vezetését *Mátyás* főhgre bízván, ez mindenkép oda törekedett, hogy a török birtokában lévő részek visszafoglaltassanak. E célból jeles fővezéreivel arról tanácskozott, mikép kezdje a hadi működéseket, s többen azt javasolták, hogy előbb *Veszprém* és *Palota*, mint kisebb és így csekélyebb erővel védett helyek foglaltassanak el. De a jeles hadvezér *Pálffy Miklós*, a dunántúli részek főkapitánya, más véleményen volt, eléadván, hogy mind a hadsereg dicsőségére, mind pedig a sikerre nézve, igen káros hatású lenne, az ily csekély fontosságú helyekkel vesződni és azt vitatta, mikép *Nógrád* várát kellene először bevenni; mi által aztán *Zólyom*, *Bozók*, *Korpona* és a bányavárosok is bátorságban lesznek és így ezen helyekről is az őrséget *Nógrádba* lehetend szállítani s aztán a felső magyarországi hadsereggel csatlakozván, *Buda* ostromlását is megkezdeni.

Mátyás főhg helyeslé a tervet és a szükséges intézkedéseket ahhoz alkalmazva megtette. Már februárhóban tehát megindultak a seregek több irányban. *Mátyás* maga *Pálffy*val *Nógrád* vidéke felé buzdódott és *Pálffy* azonnal meg is szállotta *Nógrád* várát. Megkezdetvén az ostrom, három napig hőszánással folyt az ágyuzás. A vár vitéz parancsnoka *Vigets*²⁾ mindent elkövetett, hogy azt megtarthassa; de a dühös ostrom meghiusítani látszott határozatát; mert

¹⁾ Ld. Horváth M. i. m. III. 121—122.

²⁾ E basa *Vigets*-nek, vagy *Niger*- és *Mehemet*-nek is nevezetik, *Istvánffy*-nál pedig *Ali bég*-nek.

csakhamar az élénk ágyuzás következtében a várfalak és belépületek hasadozni s ingadozni kezdettek már, sőt a magas torony is ledőléssel fenyegetett. Ily helyzetben a török őrség reménye, a vár megtartására nézve, mindinkább halványult. Minélfogva bizalmukat egy eszélyesen köthető alkuban helyezvén, eltökélték a várat kedvező feltételek mellett feladni. Vigets tehát a szokásos jeladás után felállott a vár emeltebb részére, felhíván az ostromló seregből névszerint *Bory Mihályt* és *Pogrányi Benedeket* az egyezsége.

Előállottak a nevezettek azonnal, és még többen, sőt maga a fővezér Pálffy is; de miután meg nem egyezhettek, az ostrom ismét folytatott még nagyobb hévvel. Vigets végre teljesen meggyőződött, hogy a várat tovább védeni már lehetetlen. Ujlag alkudozni kezdtek tehát a feladási pontokra nézve, míg végre február-hó 27-én a várat csakugyan feladták azon feltételek alatt, hogy: annak egész népsége szabadon mehet, és kiki amit bir, magával viheti s a katonák kardjaikat megtarthatják oldalaikon. Meglévén kötve az alku, feltáruktak a vár kapui, és a török parancsnok Vigets, átadván Pálffynak a vár kulcsait, őrségével együtt a várból kihuzódott. Voltak pedig 450-en, a nők és gyermekekkel együtt pedig 610-en. Váczig a fővezér parancsából az ostromsereg egy része által fegyveres földözet alatt kísértettek el. Váczról a törökök Budára siettek, ahol épen nem kedves fogadtatás várt a nógrádi vár feladóira. Ugyanis a budai basa azonnal vásra verette Vigetset, ki hasztalan mentegette magát azzal, hogy a várt segély meg nem érkezett; mert a veszteség nagy lévén, e mentség figyelembe nem vétetett, annál inkább sem, mivel a várat vérontás nélkül adta fel. És így hiába esedezett Vigets kegyelemért, mert a basa kérlelhetetlen vala és még azon éjjel a város melletti kútnál egy fára felakasztatta őt, reggel pedig testét szét daraboltatta. ¹⁾

De térjünk vissza Nógrád várához. Mihelyt a várból a törökök kivonultak, az ostromló-sereg azt azonnal birtokába vette, 300 magyar fegyveres s utána három csapat német katonaság ugyanannyi zászlóval, *Riedmann* vezénylete alatt ²⁾ fölmenvén a várba, az itt fölszázadon át felhalmozódott hadi zsákmány és kincsek nagyban megörvendeztették a vitéz sereget. Mátyás főhg, ki a febr. 26-ki éjet *Drégely-Palánkon* tölté, meghallván a nógrádi sereg szerencsés működését, 1000 magyar huszárral, egy osztály német fegyveressel, és egész udvari kíséretével azonnal Nógrád felé sietett, de a sáros úton nehezen haladhatván, már csak a földadás után érkezhett meg, midőn is a várat ünnepélyesen hűsége alá fogadta, szeretett vitézeit, kivált Pálffyt és ennek eszélyes intézkedéseit megdicsérte. Másnap, febr. 28-kán, pedig a vár főparancsnokául *Révay András-t* ³⁾ és mellé kapitányul *Pogrányi Benedeket* nevezte ki. ⁴⁾

¹⁾ V. ö. Istvánffy. lib. XXVIII. és Bél Not. Nova Hung. Tom. I.

²⁾ Ortelius Kriegs-Empörung, II. részben.

³⁾ Istvánffy i. m. 383. l.

⁴⁾ Egy kézirat szerint.

Az 1602. évi országgyűlés által több végvár megerősítése és kiigazítása elrendeltetvén, a többi között, a XIV. teikkben a nógrádi és drégelyi vármunkára Zólyom-vgye köteleztetett. Hasonlóan az 1604. teikk is Nógrád vára kiigazítását Nagy-Hont-vgynek hagyta meg.¹⁾ És erre szüksége is volt, nemcsak azért, hogy a főntebb említett ostrom alkalmával nagyon megrongáltatott, de főleg azért is, mert a következő 1605. évben a törökkel szövetkezett erdélyi fejedelem *Bocskay István*, összeszedvén hadi erejét, annak egy részét derék tábornoka *Rhédey Ferenc* vezérlete alatt a bányavárosok felé küldötte. Rhédey bevén Füleket várát, miután a többi kisebb várak önkényt hozzá állottak, szept. 1-jén Nógrádot kerítette be; és nem sikertelenül, mert részint, hogy a várbeliek elegendő élelmi czikkkel ellátva nem voltak, részint pedig, mivel a várbeliek is a fölkelő párthoz szítottak, azt csakhamar el is foglalta. Azonban a *török-imádó Bocskay* sem birta sokáig, mivel azt tőle a török, hitet szegve, elvevé; ez pedig kénytelen lőn ismét a császáriak birtokába átengedni; sőt a zsitatoroki békekötés 15-ik pontja szerint, visszafoglalt környéke is a törökök zsarolásai és adóztatása ellen biztosított.

A következő években a többi végvárak közt Nógrádra is sűrűn kiterjeszté figyelmét az országgyűlés. Így a szükséges kiigazítási ingyen-munkára az 1608. 15. teikk Zólyom és Árva vgyket kötelezte. 1609. évben a 61. teikk 14. §-sa Nógrád vára kiigazítására az ingyen-munkát megtenni tartoztak Pozsony, Trencsény, Bars és Nagy-Hont vgyék. 1613. teikk ismét Pozsonyt és Trencsényt rendélé ki a hátralevő tartozás lerovására, e vár kiigazítása tekintetében. 1618-ban a 49. tc. csupán Trencsény vgyre bízta e vár kijavítását,²⁾ mely 1619-ben ismét hadsereget látott falai alatt, t. i. a szintén törökökkel cimboráló *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelmet, ki azt erélyes megtámadás után el is foglalta. Azonban nemsokára, hihetőleg 1622-ben a nikolsburgi békekötésnél fogva, az ismét visszakerült II. Ferdinánd birtokába.

A soproni országgyűlés az előbbi években megrongált végvárak kijavítását elrendelvén, a 36. teikk 10. §. szerint, Nógrád várához ingyen-munkával Trencsén vgye három járása és Pest vgye tartozott járulni. Amidőn is, hogy a javítások csakugyan eszközöltettek, bizonyítja a várnak nyugati oldalán létezett következő felírása: „MEL LIT. PLIM. IXI. PROV. NEOGRAD. † †. “³⁾

Ezután is nem sokáig maradhatott békében Nógrád vára; mert 1626-ban *Bethlen* ismét támadólag lépvén fel, míg ő maga szept. 25-ken Füleket ostromlaná, addig nem épen kedvére *Murtezán* budai nagyvezir, Bethlen cimborája, a zsákmányolásból visszatérvén, 1526-ban Nógrád várát ostrommal körülvette; de épen nem kedvező szerencsé-

¹⁾ V. ö. Bencsik főntebb idézett művét.

²⁾ Ld. ugyanazt.

³⁾ V. ö. Mocsáry: Nógrád ismertetését kitűnő műve III kötetében a 6-dik lapon.

vel, mert a vár főkapitánya *Eszterházy Pál*, a nádor öccse, az ostromlót vitéz ellenállással üdvözölte. Ezenfelül pedig a vár védelmére egy részről *Wallenstein*,¹⁾ más részről pedig *Bolesteiner*²⁾ is mindinkább közlekedett. Mit észrevévén Murtezán, okosabbnak tartá az elvonulást; a török szándékát észrevévén Eszterházy, neki bátorodva, a várból egy kirohanást intézett ellene és egész Léváig üldözte a préda-éhes főbasát.

A következő 1627-ben Eszterházy a várat kijavíttatá és ekkor egy emlékkövet is tétetett egyik védfalba ily fölirással: „*Deo O. M. auspice. Aedificata arx haec anno MCDLVIII (imo MCDLXXXV.)³⁾ A Turcis capta anno MDXLIV. Recuparata MDXCIV. Rursus a Turcis frustra oppugnata MDCXXVI. Propugnante, et Propugnaculum hoc fieri curante Magnif. D. Paulo Eszterházy de Galantha. Sacrae, Caesariae et Regiae Maiestatis, huius loci Supremo Capiteano. Anno Domini MDCXXVII.*“ Ezen emlékkő azonban most már a várban föl nem található, mert azt 1761-ben az akkori váci püspök, *gr. Eszterházy Károly*, Pápára, családi jószágára vitette.⁴⁾ — Róka többször hivatolt művében pedig ily feliratu kő említettik: „*A fundamentis surgit Arx haec anno 1458., a Turcis capta 1544., recepta per Chistianos 1594., a Barone Eszterházy propugnata contra Turcas 1626. in eius fortitudinis monumentum hoc positum 1627.*“⁵⁾

Még ezután is többször megújítottatott Nógrád vára az országgyűlések rendeletéből. Nevezetesen 1635-ben⁶⁾ ingyenmunkát adni tartozott Pest megye; ugyanez 1647-ben is a 153. tcz. 10. §. rendelete folytán. Az építési munkálatok ismét folytattnak határozattak 1655-ben⁷⁾ és ugyanakkor a várba őrizetül 150 lovas és 200 gyalog adattott. Végre 1659-ben⁸⁾ is fölszerelni és a vár alatt fekvő mezőváros helyreállíttatni rendeltetett. A várra nézve különösen az országgyűlés⁹⁾ úgy intézkedett, hogy azt Pest vmegye teljesítse és pedig *Pápai János* szolgabíró járása pénzzel, *Ráday Andrásé* meg kézi munkával járuljon az erősítéshez.

Nevezetes volt ezután Nógrádra még az 1663. év, midőn *Köprili Achmed* nagyvezír tavaszkor ismét roppant haddal indult Magyarországra, ki is akkor *Apafy Mihály* erdélyi fejedelem szövetségese vala. Miután a töröknagyvezír *Párkányinál gr. Forgách Ádámnak* mintegy 6000 főnyi seregét megverte és Érsekújvárt is bevette, rá került a sor *Nyitra, Léva és Nógrád* várára is, melynek ekkor főparancsnoka *Nadányi Miklós* volt, ki Erdélyből, hol birtokait elveszté, költözött Magyarországra és előbb *verebélyi*, 1656. évben pedig már

¹⁾ Ld. Horváth M. i. m. III. 214.

²⁾ V. ö. Pethő krónikáját ezen évre, 207.

³⁾ Ld. Desericky i. m. a 184. l.

⁴⁾ Mocsáry i. m. III. 6.

⁵⁾ Ld. Róka i. m. a 31. l.

⁶⁾ V. ö. a 92. tcz.

⁷⁾ Ld. a 31. tcz. 18. §.

⁸⁾ V. ö. a IV. tczikket.

⁹⁾ 130. tczikkében.

nógrádi várkapitány vala, egy régi okirat szerint. Ez tehát részint önérekből, hogy birtokait az erdélyi fejedelemtől visszanyerhesse ¹⁾, részint rokonszenvből is igen hamar elhatározta, hogy a várat a törökkel egyetértő Apafynak átadja. Ugyis lön; mihelyt az ozmán-tábor a várat megszállta, ez azonnal fel is adatott és így került Nógrád vára ismét a mondott 1663-ban a török hatalmába és abban maradt 23 évig, míg tudniillik azt maguk az égi elemek meg nem fosztották a további szerepléstől. Ugyanis 1685-ben a löportoronyba villám csapván be, azt iszonyu rombolással a légbe röpítette. Ezen a törökök megrémülvén, miután az éppen maradt részeket is felgyújták, a várat és egész környékét elhagyták.²⁾

Utolsó török parancsnoka volt e várnak, — mely oly sok harci viszontagságnak volt kitéve, mint a váczi és a melynek nyakára szintén, mint eléggé láttuk, a hitujítás főpártolói ³⁾ vetették nem egyszer a sulyos török igát,⁴⁾ — *Csonka bég*, a ki később az izlámról Jézus ősi hitére térvén, I. Lipót király szolgálatába állott és attól maga és utóda részére adományokkal jutalmaztatván, egy kézirat szerint, a *gr. Seckenberg* család őse lön.⁵⁾

Igy lön rommá az oly huzamos időközön át nagy szerepet vitt, anynyi itt vívott harcok és hadi mozgalmak hirneves tanyája, Nógrád vára és többé fel nem építettett. Az anynyi viszontagságot láttott sziklaerős védfalai és a közepén büszkén felnyúlt torony, romban hevernek; csak itt-ott az ötszögű bástyák állanak még és a vár alján a két kút van meg, melyek egyike „*kirdály*,” másika „*magyar kút*”-nak neveztetik. Így pusztult el a vár . . . . Most omladozó falain bozót és avar terem, szikláit moha borítja el. Hasadékaiban gyíkok és varangyok tanyáznak. Csak néhol egy-egy sirnak látszó hantont terem vad virág, mely tán valamely hős szívéből nyerte gyökerét. Mindenütt a csend és enyészet szelleme dúl emlékeztetésül, hogy itt az ég alatt minden mulandó.⁶⁾

De lássuk már e vár *birtokviszonyait* is. A váczi püspöki uradalom gazdag irattárában, mely jelenleg a püspöki palota alsó részében gondosan őriztetik,⁷⁾ létezik egy, még akkor Nógrád helység határait

¹⁾ V. ö. *Kazy*: Historiarum lib. VIII. 274. l.

²⁾ A hőseleki *Szobieszký János* hadvezér a törököt Bécs alól elűzvén, és az mindenütt folyton üldöztetvén, ereje megtöretett és így Nógrádnak is ütött a felszabadulás órája.

³⁾ A hitét, mint valami küpenyt forgató és Erdély minden tévfelekezetébe felcsapó *János Zsigmond, Bocskay, Apafy* és *Bethlen* a törökökkel cimborálásukkal csak nehezebbé tették e hazában a zsarnok török igáját! Különösen *Bethlen Krimia*-ból 1628-ban 40,000 tatárt csalt ki a gazdag zsákmányolás reményében. De e rabló tatárhordát az ország határán a lengyelek tönkre tették. V. ö. *Deserický* i. m. 184—185. l.

⁴⁾ Ráadásul a buta török főnököket a szegény magyarnak még nagysággolni kellett!

⁵⁾ V. ö. Nagy Iván: Magyar- és Erdélyország stb. III. 54—58.

⁶⁾ Ld. a vár mostani képét u. o.

⁷⁾ Egy az alsó folyosóról nyíló előszobán át egy erős vasajtón juthatni

illető 1299. évben kelt irat bizonyos birtokokra nézve, mely III. Andrásh királyunk parancsára, a budai káptalanból kiadatni rendeltetett, a dömösi egyház prépostja *Rozgonyi Péter* által pedig a váci székesegyházi ftdő káptalan elé terjesztetett és ugyanez által bizonyítványi alakban kiadatott.¹⁾ — Ugyanott vagyon egy *Nagy-Szombat*-ban 1622. május 1-én kelt szerződvény, mely szerint *gr. Eszterházy Pál* Nógrád váranak főkapitánya arra kötelezi magát, hogy a Nógrád m város és várban i italmérési jogért *Dallos Miklós* váci püspöknek évenként haszonbérül 100 magyar forintot fog fizetni.²⁾ — *Nadányi Miklós*, ő fölsége nógrádvári parancsnoka, *Ludányi Simeon* kapitány, *Kouri János* őrmester, *Sallay Balázs*, *Hartó János* hadnagy előtt kötötetett 1634. évben egy barátságos szerződvény, *Horváth Mihály*, *Bosnyák Tamás* úr tisztartója és *Draskovits György* váci püspök ő mlga administratora *Hamarla Máté*, és *gr. Eszterházy Pál* ő mlgnek nógrádi plébánosa közt június 14-én a *kéméndi erdő peres plágájára nézve állított határok tekintetében*, olyképen, hogy tudniillik a nevezett kéméndi erdő peres plágája kettéosztassék és saját határokkal különíttessék el, mely osztalék fele *Hetrog*-nak essék, másik fele pedig a váci püspöké legyen.³⁾

Püsky János kalocsai érsek és váci püspök 1649-ben május 6-ról kelt emlékiratában könyörög ő fölségének, hogy találtnék valami módja annak, miszerint az ő fölsége által az ő élete és személye tisztességes föntartására neki adományozott *nógrádi italmérési jog*, mint jövedelmeinek főbbike, melyet *gr. Forgách Ádám* nógrádi kapitány, a nevezett püspök ellátása sérelmével ettől erőszakkal elvett, ugyanazon kapitány által az ő birtokába visszaadattassék; és egyzersmind parancsoltatnék meg a kapitánynak, hogy a püspöki alattvalókat a maga dolgára többé ne kényszerítse, hanem csak hivatali körében maradjon. Ezen emlékirat ő fölsége hadi tanácsa elnökéhez volt beterjesztve, és a nevezett kapitánynyal, a váci püspök ezen szabadalmáról adandó vélemény végett közöltetve.⁴⁾ Hozzá csatolvák a következők: Cáfolat a fönnevezett püspök emlékiratára, a nógrádi italmérési ügyben;⁵⁾ az italmérést és nógrádi várat illető pontokra nézve válasz;⁶⁾ felelet azon pontokra és érvekre, melyekben a nógrádi kapitány megmutatni igyekszik, miszerint Nógrád a törököktől visszavétetvén, a váci püspök urnak akár a vár, akár pedig a korcsmáltatáshoz többé mi joga sincs. És végre egy emlékirat, melyben

be a gazdag, a történelemre nézve igen érdekes irattárba, melyből e szerény művünket nem egy adattal gazdagították az urad. tiszttartó Majer J. úr szivességéből.

¹⁾ Másolatban. 2. 1. pag. 4.

²⁾ U. o. 8. pag. 30.

³⁾ U. o. 2. 11. pag. 35. Eredetiben és másolatban van meg.

⁴⁾ Az urad. irattárban eredetiben.

⁵⁾ Töredék, keltezés és év nélkül.

⁶⁾ Ekkor is Nagyszombatban lakott még a váci püspök, hol maga az esztergomi főkáptalan is tartózkodott, melynek a váci püspökök a török-uralom alatt többnyire tagjai, illetőleg nagyprépostjai voltak, hogy magokat föntarthassák.

megparancsoltatik, hogy a várkapitány a nógrádi italmérési jogot a váci püspököknek azonnal visszaszabocsa, a várban a borok és gabona részére elégséges helyet, a váci püspökuradalmi tiszttartónak pedig tisztességes lakást rendeljen, valamint hogy az e püspökséghez tartozó nógrádi alattvalókat többé semmiféle munkára hajtani ne merészelje.¹⁾

A szepesi sz. Márton egyházának káptalana 1652. évben bizonyító iratot ad ki, jelentvén, mikép földő *Tarnóczy Mátvás* váci püspök a nevezett káptalan előtt előmutatott egy, *Eszterházy Pál* és néhai *Dallos Miklós* váci püspök között kötött egyezségi iratot, a püspöki birtokterületen létező nógrádi korcsmát illetőleg, és egy a másik *Hamarla Mátvás* nógrádi plebánosnak adott illetményi okmányt, hogy ezeket átírná és hiteles pecsét alatt kiadná, — azt foglalván magukban, hogy miután ő fölsége *Eszterházy Pál* urat Nógrád vára főkapitányává kinevezte és abba be is vezettette légyen, a korcsmai jog a püspökhöz tartozván, míg főkapitányi tiszttét birandja, évi haszonbérül sz. Mihály napjától számítva sz. Györgynapig 100 magyar forintot és egy selyem-derekaljat küldend *Nagyszombat*-ba; ²⁾ a nógrádi bormérési jogért pedig tetszése szerint, a nógrádi plebános eltartására segélyt nyujtand.³⁾ — *Eszterházy Pál* nógrádi főkapitánynak két rendű, 1652. okt. 7-én kelt iratának másolati kiadványa, a váci püspökséghez tartozó nógrádi korcsmák haszonbérlete ügyében; a másik pedig a nógrádi korcsmáros illetményére vonatkozólag, a szepesi káptalan által kiadva.⁴⁾ — Tek. és Ngos *Eszterházy Pálnak* Nógrád mezővárosában létező, és a váci püspökséghez tartozó korcsmák haszonbérlete ügyében bizonyító-irata ⁵⁾ ugyanazon 1652. évben kiadva.

Tarnóczy Mátvás váci püspökkel 1653. febr. 27-én *Nadányi Miklós* Nógrád vár főkapitánya azon haszonbérleti szerződvényt kötötte, miszerint a nógrádi vár és mvárosbani korcsmai jogért évenként 210 magyar forint készpénzt, 12 akó bort, két majálist, egy kóst és egy selyem-derekaljat fizetend.⁶⁾ — A magyar kir. udvari kamara 1658-ban egy iratot intézett *Nadányi Miklós* nógrádi főkapitányhoz, melyben ⁷⁾ a király nevében eltiltatik a nógrádi várbani bizonyos malom építtetésétől, lévén az a földesuri jogokra nézve sérelmes.⁸⁾ — *Balassa Imre* szintén nógrádi főkapitányhoz intézett föltételek egyszerű töredéke is fűnvan ugyanazon 1658. évből, melyek alatt neki a váci püspökség birtokai haszonbérbe kiadatni ajánltatnak.⁹⁾ — A pozsonyi káptalannak az ő hiteles pecsétje alatt kiadott bizonyító-

¹⁾ Töredék évszám és keltezés nélkül.

²⁾ Ekkor is Nagyszombatban lakott még a váci püspök.

³⁾ Eredeti, két darabban, keltezés nélkül, 4. pag. 39.

⁴⁾ Eredetiben, 4. pag. 40.

⁵⁾ Eredetiben u. o.

⁶⁾ Eredetiben, 5. pag. 42.

⁷⁾ Csak egyszerű másolat.

⁸⁾ A püspökuradalmi irattár Regestrumában, 4. pag. 48.

⁹⁾ Ld. ugyanezen Regestrumban, 4. pag. 48.

irata, mely *Pálffy Tamás* váczai püspök részére a nógrádi vár kapitánya *Nadányi Miklós* ellen közbejött az iránt, hogy miképen haszonbérletettek vagy használtattak a Balassa-család alattvalói, a nőtincsi lakosok által egykor a váczai püspök birtokai, ennek tisztartói vagy haszonbérletől? A szántói pusztá dézsmájának bitorlása a nógrádi várkapitány által mikép történt, és ugyanezen kapitány mikép tiltotta el a nőtincsieket azon terület birásától? Mind ezek, mind pedig más helyek és a váczai püspökséget illető jövedékek bitorlására nézve a megtörtént nyomozást foglalja magában. Kelt ezen irat *Pozsony*-ban sz. Máté apostol és evangelista ünnepe utáni pénteken ¹⁾)

Megemlítjük itt, mikép a nógrádi püspöki birtok árendája 1639. évben 300, 1669-ben pedig 325 ftot tett ki. ²⁾) Később pedig, 1683. ápril 2-án a nagykőrösiek „Nagyszombatba, gróf Kéri János püspök urunk ő nagyságának megküldvén az árendát, ³⁾) ez 108 aranyat tett. A más évekbeni számadások, melyek a nkőrösiek város házi irattárában őriztetnek, bőségesen bizonyítják, hogy a kőrösi árendát Nógrád vára fentartására fordították. ⁴⁾) — Az 1642-iki békealkudozások okmányaiából kiderül, mikép Nógrád vármegyében a töröknek hódolt faluk száma ekkor 54 volt, rab elvitetett 341, megöletett 49 ember. Az adófizetés 5535 ftra ment; rabváltságra 1100 ftot fordítottak; a kártétel 21,100 ftra becsültetett; elhamvasztatott 4 falu. ⁵⁾)

Nógrád mváros Nagyboldogasszonyhoz címzett templomát, ama gyászos tűzvész után, mely az egész várost a paplakkal együtt tönkre tette, gr. *Althán Mihály* váczai püspök emeltette az alkalmasabb plebániái lakkal együtt; de az építkezés csak a nagy *Migazzi* püspök alatt végeztetett be egészen. A plebánia, melynek kegyura a váczai püspök, mintegy 1696. évben állittatott vissza, ⁶⁾) melyet 1651-ben *Császár János* váczai püspöki helynök birt. E mvárosról nevezetik az annak környékén létező esperesi kerület, melyhez a berkenyei, borsos-berénkei, kosdi, nőtincsi, réthsági, szendehelyi, verőczei és a nógrádi plebániák tartoznak. Az anyaegyházi kath. hívek lélekszáma 1877-ben 1127, a diósjenői fiókegyháziaké pedig 531, tehát összesen 1658-ra ment. Nógrádon Luther hívei 264, Diósjenőn 15, összesen 279; Kálvin követői amott 6, itt 1316, azaz: összesen 1322 lélekszámot tettek. Nógrádon 26 és Diósjenőn 42, összesen 68 zsidó létezett. A nógrádi plebános 1855. év óta *ndő jókúthi és szomorfalvai Jókúthy*

¹⁾) Eredetiben, 3. pag. 49. *Bubla Agoston* p. uradalmi tiszt úr, az urad. levéltárban létező, 1295—1827-ig terjedő sok iratot egy nagy ivrétű jkönyvbe vezette be registrálva, honnét a nógrádi birtokviszonyokra vonatkozó ezen adatokat meritettük.

²⁾) V. ö. Salamon Ferencet: Magyarország a török-hódítás korában, Pest 1864. 324. lap.

³⁾) Akkor is árendának nevezik a tartozást, midőn a valódi birtokosnak küldik meg. Ld. u. o. 325. l.

⁴⁾) Ld. u. o.

⁵⁾) U. o. 429. l.

⁶⁾) V. ö. az 1835. egyházi névtárt a 40. l.

András úr volt, 1871. óta a nógrádi kerület alesperese,¹⁾ a nemzeti iskolák felügyelője. A kinek utódja lett 1880-ban ntdő Uwira Rudolf, előbb berkenyei pleb. úr. Ezen anyaegyház fiókja volt előbb a kis *Berkenye*²⁾ helység is, de attól 1848. évben elszakítottván, noha csak kevés, még 1877-ben is csak 363 lelket számlált, plebániává emeltetett.

Vácznak a török-uralom alóli végleges felszabadulása.

Végre elérkezett a százezrek által epedve várt idő, az ozmán hatalom megtörésének nagy és drága napja. A híres bécsi ostrom után ugyanis a büszke félhold fénye mindinkább elhomályosult. I. Lipót császárnak volt az istenigondviselés által föntartva ama nagy feladat dicsősége, hogy a magyar királyi birodalom nagy részét, a *magyar Trójával*, Buda fővárossal, együtt, a keresztény polgárisodás dühös ellenségének, a töröknek hatalmából kiragadja. Az ozmán haderő megdöntésének kivitelét a császár az ő uralkodói házával rokon hősellekű *Károly lotharingiai hercegre*³⁾ bízta, kinek diadaloktól tündöklő hadi lobogói alá Európa majd minden népeiből sereglettek össze harcvágytól lelkesült daliák.

Károly herceg egyesült seregeivel 1684-ben Visegrádot megszállotta, és a budai beglerbéget, ki 22,000 fegyveressel akart a megszállottak segítségükre menni, *Vác fölött épen sz. László király napján*, jun. 27-én,⁴⁾ megvervén, Visegrádot és Vácot is elfoglalta, és fényes diadalai után egész Pestig úzte a törököket. A győztes hadvezér a várban gazdag zsákmányra, mindennemű ékszerek és hadi eszközökre talált, melyek bőven jutalmazák a hadi fáradoalmakat. Egy ma már igen ritka s főntebb is hivatolt művében egy egykorú német író⁵⁾ igen érdekes körülményességgel így írja le e nagy horderejű csatározást:

„A császári sereg 1684. jun. 27-kén egy szűk szoroson át Vácnak huzódott, ahol, midőn a csapatok a lotharingiai herceg és *gr. Stahrenberg* tábornaszernagy kíséretében a magaslatra érkezének, láták, a hadi foglyok állítása szerint, a 22,000 főnyi, többnyire lovas-ságból álló ellenséget, már a távolból előhaladni, mely is Vácztól a

¹⁾ Az esperességekben sokáig elődje volt *Szaszovszky Ferenc* verőcei plébános, ki megnémulván öreg napjaiban, ily állapotában halt is meg.

²⁾ *Gr. Althán Károly* váci püspök Nógrád m. városban, Szendehely, *Berkenye*, Püspök-Hatvana, Kosd, Cegléd-Bercel helységeiben és a Katalin nevű pusz-tán, a török-uralom elmúltával, németeket telepített le, kik Nógrádon és P.-Hatva-nán eltötosodtak, Kosdon pedig magyarokká lőnek.

³⁾ Ld. a nemzedéki sort Rókánál i. m. a 36. lapon.

⁴⁾ Bél írja i. m. a III. köt. 142. lapon, hogy e győzelem sz. László esede-zése és pártfogása folytán történt, mintegy boszút állni akarván a zsarnok törökön, amiért az általa oly igen szeretett várost az annyiszor megfertőztette!

⁵⁾ V. ö. „Das ehemals gedrückte stb. mint főntebb című művet a 397—407 lapokon. A mű kis 12-dr. A benne lévő Vác képe korra Orteliusé után következik

hegységig egy félóra-távolnyi szép vonalat képezett; és már kezdett egy igen előnyös helyiségen megállapodni, melynek jobbán egy erdő. balján pedig a Duna volt látható egy mocsárral. Mire ő hge azon rendeletet adta ki, hogy a hadsereg kissé szélesebb húzódjék, és csak a magaslaton táguljon szét. Amint most a sereg fele előrelépdelt, az egy ellenvonalat képezett, tudniillik egy század lovas és egy zászlóalj löfegyverest, valamint minden század lovas előtt 20 ember állott. Amint az első lövést megtették, 15 lépéssel előbbre haladtak, a többiek ugyanolyan rendben utánok tartottak. Majd a balszárnyat kezdték aztán képezni; a bádeni herceg a jobb, Lajos neuburgi hg. pedig a balszárnyon nyargalt, míg a hadsereg zömét gr. *Stahrenberg Miksa* vezényelte egy-egy melléjük rendelt parancsnokló tábornok segédletével. Az így fölállított szép csatarendben lovagoltak a tábor egyik végétől a másikig a lotharingi herceg és gr. *Stahrenberg* tábornagy. a következő szavakkal buzdítván és lelkesítván a gondjaikra bízott sereget:

„Küzdjetek most bajnokilag a kereszténységért, harcoljatok, mint becsületes és hős emberekhez illik; és akkor meggyőződve lehettek, hogy a jó Isten nekünk győzelmet adni fog.“

„Hasonlót tettek a tábori papok is, főkép a híres lángbuzgalmu szónok *d'Aviánó Márk* atya, kinek gyújtó-hatásu beszédei orosz-lánokká tévők a hadfiakat. Mire az egész hadsereg föllekesültnek mutatkozott; majd riadót fújtak, megharsantak a csatakiáltók és hatalmasan pörögtek a dobok. És így nyomultak szép rendben előre egy óranegyednyire; ő hercegsége azt vélte, hogy az ellenség fogja tenni az első támadást; mivel ez azonban nem történt, a hadvezérek parancsot adtak Isten nevében az elővonulásra. Azután a táborszernagy úr az ellenség által birt hegylán, mely egy mocsárral volt fűdőzve, seregét megállította és a mocsáron hidat rögtönöztetett át; a trombitások és horvátok bezárak mind a két szárnyat, a lovasság is némileg a magaslaton és völgyben jó álláspontokon helyezkedett el. Erre a hadsereg teljes csatarendben állott, főkép a baloldalon, a hegyen innen készen tartván az ágyutelepet, azon rendelet mellett, hogy amidőn az összeütközés történni fog, az ellenségnek csatárláncban kell neki rontani, míg a jobb oldalon egyenesen lesz megtámadandó.“

„Aközben a vezénylők az első lövést tétették az ellenségre és ezzel épen sz. *László király* napján déli 12 órakor a csata megkezdve lön. Mire a lövészek közé rejtett ágyúk derekasán tüzeltek az ellenségre és ebben nagy károkat tettek. Az ellenség azonban nem tüzelt az ágyúkból, hanem annál erősebben lövetett a puskákból és sokan nagy dühvel rontottak a császári sereg balszárnyának a kétszeri tüzelés közben, hogy azt tönkre tegyék. De annak tagjai erősen tartottak össze és a gyalogok a lovassággal együtt oly hősileg küzdöttek, hogy az előrenyomult török had kénytelen volt ismét visszahúzódni; de csakhamar heves lön ismét a küzdelem és a két fél egészen összevegyült a harc hevében. Ilyen lévén a helyzet, gr. *Stah-*

renberg tábornagy oda vezénylő tábor a egy részét, hol az ellenfél ágyúállának és két század lovassal elűzé onnét az ellenséget, melyet nyomban követett vitéz katonáival gr. Stahrenberg; a janicsárokat megfutamtotta, noha ezeknek két basa sietett segítségükre lovas emberekkel. Miután ezekből a két basával együtt száznál többen elesetek, a többiek hanyathomlok rohantak vissza seregük zöméhez.

„Ezek így lévén, a lotharingiai herczeg jeles haderejével a nevezett tábornagy segítségére vonúlt előre és bátran rontott az ellenségre, oly hősileg küzdvén, hogy alatta még lovának fejét is szétzúzta egy golyó. Végre kénytelen volt az ellenség futásnak eredni és pedig a tatárok és spahik Pestnek, a janicsárok meg Vácznak vették útjokat nyomban üldöztetvén a császáriak által. Vácznál 200 gyalognak utja elvágatván, foglyokká lőnek. Mialatt a császári lovasok, drago nyosok és horvátok az ellenséget üldözik, utánnok iramodva, a lotharingiai hg. Stahrenberg gr. tábornagygyal együtt elhatározták „*Vác városka*“ megtámadását is és azonnal 6 zászlóalj fegyverest vezényeltek közelébe, a várost erősen lövették, különböző pontokról sok vetgolyót szórván rá. De noha a törökök is 9 egész óráig vitézekül ellensúlyozták a kereszténysereg kemény hadi miveletét, mégis, midőn a császáriak minden oldalról fölényre jutottak és az *Aspremont-ezred* a kapukat sarkaikból kivettette, kénytelenek voltak a városból, nagygyorsan a várba visszavonulni, melyet aztán a császári hadvezérek szintén hét pontról lövettek és pedig oly bőven szórták be a várba a gránátokat és golyókat, hogy a megrettent ellenség rövid időn nagy rivalgások közt könyörgött békeszerződésért, minden holmiaikkal kies elvonulni kívánván.

„Mivel azonban rájuk nem hallgattak, hanem éji 11 óráig a gránátok és golyók özönként szóráttak a várba, a végszükség által kényszerítve általános zajongás közt tudaták a császáriak vezéreivel, hogy az ő belátások és kegyökre megadják magokat és erre a várkaput megnyitották. Mire a 800 főnyi őrség, a csatából elmenekült 600 janicsáron kívül és két aga fogságba ejtetett, a nőket pedig, előbb kifosztván őket, a győztes hadfiak, kora-reggel Sz. Endre szigetére átbocsátották. Mint hirlék ezen ütközetben 1300 török hullott el, köztök a budai vezir is, ki igen különös látványt nyujtott szerfölött vasmag kövérsége miatt, a nyilvános uton egészen összevagdaltatva találattván, míg két aga és több száz török fegyveres a fogságba került.“

Vác elvesztése kellemetlen érzést szült a törökökre nézve; mert annak birtokára, miután Budának, mint magyarországi hatalmok főpontjának, előbástya volt, igen sokat tartottak. Miért is még ugyanazon évi novemberhóban ismét Vác alatt termettek, mely akkor 500 magyar és német harcosból álló őrség hűségére volt bízva, kik saját nemzetökbeli főnökök alatt lévén, egyezni nem tudtak. Mit a törökök észrevén, feladásra szólíták föl a várőrség parancsnokát, ki civakodó emberei által is kényszerítve lévén, bárgyú alku mellett nagygyáván átadta a várat. Ebből azonban alig vonultak ki, a hitszegő

ozmán által, néhány szerencsésen elmenekültet kivéve, mind felkoncoltatott!

Váczot ezen elfoglalás után a törökök két hónapnál tovább nem birhatták; mert hazánkban hatalmoknak 153 évre terjedő kora lejárván, annak megszilárdítását célzó minden erőlködésök haszontalan lett. Károly lotharingiai herceg a szeraskier seregén Esztergom mellett fényes csatát nyervén, ez megvert hada maradványához csatolá a váczit, nem épen jelentékeny őrseget is, mely előbb a várost az egész környék helységeivel együtt kifosztotta, azután felgyújtotta, és végre a várat, hogy teljesen haszonvehetetlenné legyen, aláásott lőportömegekkel a légbe röpitette! — *És ez volt az utolsó csapás, melyet az annyi sok viszontagságok által látogatott Vác a törököktől szenvedett.* . . . — Mikép nézett ki Vác a török-világ alatt, láthatni az e mű VI. kötetéhez mellékelt képek egyikén.

Azonban van a török-korból még más emlék is, tudniillik a „*váczi rabközség pecsége, 1659*“-ből. Az eddig ismert szolnoki, esztergomi és budai keresztény rabok magyar feliratú községi pecségei számát báró Nyári Albert egy negyedikkel, a váczit rabokéval szaporította. Ezen pecsét egy 1659. évi, az illető rabok által Pyber Ferenc gyarmati kapitányhoz küldött levélen szemlélhető, melynek eredetie a nevezett szorgalmas történetbuvár ő mlgnek gyűjteményében létezik. A pecsét lapján kettős kereszt áll, és a lekopott köriratból tisztán még csak az egymás melletti AB . . . . betűk olvashatók, noha még az R is kivehető. A váczit raboknak későbbi, 1680. körül használt pecsége a föntebbinél valamivel kisebb terjedelmű. Körlapján szintén a kettős kereszt látható, jobbán (heraldice) V. és balján R. betűkkel, — a mi nem lehet egyéb, mint a „*VÁCZI RABOK*“ feliratnak két kezdő betűje s illetőleg rövidítése. Ezen utóbbi pecsét lenyomata többszörösen is megvan a sz. antali levéltárban, a váczit rabságának gr. Koháry István szécsényi és füleki kapitányhoz szóló levelein.¹⁾

Vácznak helyreállítása a török-uralom után.

Szabad lőn tehát e város is oly sok évi viszontagságteljes rabsága után; az ozmán-járom megtöretett, és a visszaérkezgető lakosok boldogok voltak minden nyomoruságok mellett is; mert hisz a múltak keserű emlékét egy szebb jövő édes reménye kezdé feledtetni. — A viszontagságok minden nevein keresztül zaklatott Vácson szomorúan tüntek föl a duló hatalom nyomai a törökök eltávozta után. A város és vár romokban feküdt, erősségei szétszórva heverték, a védfal helyett palánkkal övedzett árok nyúlt el, templomainak nyoma sem volt fön, fényes épületei helyén néhány hitvány gunyhó állott, szóval: nem maradt fön egy valamire való épület, egy em-

¹⁾ V. ö. Századok. A M. Tört. Társulat közlönyét, 1874. októberi füzetben, az 585. lapon.

lék vagy mű sem, mi hajdani nagyságára és fényére emlékeztetett volna.¹⁾

Oly nyomorúságos állapotban volt Vác, midőn az régi birtokosa kezére ismét visszakerült. Még szívrhatóbban rajzolta ezt *Bél Mátyás*, a ki többször hivatolt művében így ír: „Egy romba dőlt város, vagy inkább annak csak helye volt az. A várból ugyanis néhány füstös és kormos falnál egyéb nem maradt fön; az annyiszor elhamvasztott város pedig már csak néhány rozsz anyagu viskóból állott. A város területét árok környezte, és tölgyfa-gerendákkal kirakott töltés; de ez is sok helyen megszakadozva volt. A kapuk boltozatai megrepedezvén, hajdani erősségükre épen nem emlékeztettek. Az utcák, melyek többnyire nyugatról keletnek feküdtek, romdarabok és omladékokkal lévén többnyire beszórva és ronda szemetekkel rútitva, mindezek gyászos kinézést kölcsönöztek az egykor oly virágzó és tekintélyes városnak. Templomainak épületanyagai még az alapokból is kiátsatván, és a vár megerősítésére fordítatván, az egykor oly nagyszerű szentegyházaknak végre alig maradtak fön valami nyomai.“²⁾ — Lakos is alig volt itt ekkor egynehány.

Majd 144 év múlt el anélkül, hogy Vácra csak egy püspöke is betekinthezett volna; *gr. Kéry János* volt az első váci püspök, ki még ugyanazon 1684. évben székét ide visszahelyezte,³⁾ és a rozzant állapotban fönmaradt templomokat azonnal megtisztítá a „*török istentelenség*“ től. — Kálvin követői is, kik, mint föntebb láttuk, 1606-ban Bocskay főemberök pártfogása alatt, a németek sz. *Mihály*-hoz címzett plebánia-templomát magok részére erőszakkal elfoglalták, most azt előbbi törvényes birtokosaknak visszaadni, sőt a várost is odahagyni és a Sz. Endre szigetén fekvő *Tótfaluba* átköltözni kénytelenek lőnek.⁴⁾ Azonban Kéry püspök a még fölfülmerülő harci zivatarok miatt Váczott nem tartózkodhatván, az egyetlen magyar eredetű kedves pálos szerzetnek Pozsony-vgyében fekvő *máriavölgyi főkolostorába*⁵⁾ vette magát, ahol meg is halt.

Károly lotharingiai herceg végre 1686. szeptember 2-án Budát is a török iga alól fölszabadította vitéz hadserege hősi küzdelme folytán. Ezen ostromnál *gr. Pálffy Károly* vezénylete alatt 4 lovas ezred (*Caprara, Tat, Neuberg* és *Fürstenberg*) állott; *gr. Scherfenberg* parancsnoksága alatt működött 12,000 gyaloghoz tartozott *gr. Csáky* ezrede is. Az első támadásoknál *Jörger, gr. Kaunitz* és *gr. Stahrenberg* katonai tekintélyek tüntették ki magokat. *Gr. Kaunitz* meg is sebe-

¹⁾ V. ö. Róka i. m. 46—47. l.

²⁾ Ld. *Bél*: Not. Hung. III. 144.

³⁾ V. ö. Wagnert Lib. IX. pag. 636.

⁴⁾ A püspök e tettét élesen róják meg a protestáns írók, meg nem gondolván, hogy ugyanazt tették a *Kálvin* és *Luther* tanait követő földesurak is, és pedig igen sok esetben, követvén a hitszakadás nagymestere, *Luther*, által hangoztatott ezen gyönyörű s nagyon hasznavehető elvet: „*Cuius regio, illius religio.*“

⁵⁾ E kolostorban székelt a török-uralom alatt e magyar szerzet vezérfője.

sítettett. Az utolsó támadást a három legöregebb ezredes: báró *Ast*, *Spinola* marquis és *Öttingen* intézték, Ast első volt, ki fölmászott, de megöletett; Spinolának mindaddig ellenállt az ellenség, míg földözetére oda sietett Öttingen is, ki aztán a győzelmet eldöntötte.¹⁾

Megszünvén hát már a török-uralom, Váczott is szabadon lehele az ujjaalkotás nagy művét megkezdeni és azon háborítlanul dolgozni. És valóban meghatva és hálaérzelemre hevülve fogjuk szemlélni: mily lángbuzgalommal törekedtek e város áldott lelkű főpásztorai, nem kimélve mi fáradságot és költséget sem, azt a virágzás magas fokára emelni. Igen, látni fogjuk: menyynyit áldoznak az isteniszolgálat díszére, a nevelésre s oktatásra, szóval: a szellemi, erkölcsi és anyagi jóllét emelésére.²⁾

Balogh Miklós volt azon első püspök (1685—1689.), ki Váczott, mint egyházmegyéje székhelyén, már állandóan tartózkodhatott. Az oly huzamosan tartott harci zivatarok alatt, nemcsak az egykor oly virágzó váci káptalan számos birtokai veszték el, hanem a püspöki jószágok nagy része is idegen kezekre került. Ekkor a város földjei is a zavarosban halászni szeretők által elfoglaltattak, és ez az oka, hogy Vác oly szűk határok közé van jelenleg is szorítva. *Róka* kanonok írja,³⁾ hogy *Sajghó Benedek*⁴⁾ pannonhalmi főapát gyakran beszélte, hogy midőn a belső zavargások vége felé Érsekújvárról Váczon át Kecskemétre, a téli szállásra utazott volna le, Váczott egyetlen templomtornyot, vagy valami más kitünő épületet sem vett észre. Ugyanezt bizonyítja *Martonyi Pál* örkanonok is, a ki még 1711. évben látta Váczt, és egy vele egykorú sz. ferencrendi áldozár is. De ittott mégis lehetett a régi városfalak és tornyokból némi maradványokat látni; különösen ezen utóbbiakból a Dunaparton emelkedett egy, mely alakját 1777. évben még egészen birta.⁵⁾ A másik pedig, mely a bécsi útnál állott, csak ezen most említett év előtti időkben bontatott le. A sz. ferencrendi kolostor előtt emelkedett falalkotmány is hasonló épület lehetett. Azt mondja továbbá a nevezett kanonok írónk,⁶⁾ hogy a kinek tetszenék az itteni régiségek többi maradványait is megtekinteni, az csak menjen ki sz. *Orbán* templomához, vagy azon innen a *Tiller-féle pincéhez*, ahol szintén egy kőkapu-maradványt fog látni, még az 1468. évből a felirat szerint.⁷⁾

Szegényesen, hogy ne mondjam, nyomorúltan nézett itt ki minden a sok viszontagságok folytán. Maga, az ezen időbeli, *Balogh*

¹⁾ V. ö. *Róka* i. m. 38—39. l.

²⁾ Ugy látszik, apostoli királyaink azért neveztek ki Vácra gazdag nemzetségből püspököket, hogy annál nagyobb módjuk legyen e várost jó karba hozni és felvirágoztatni.

³⁾ I. m. 46. l.

⁴⁾ Ezen szerzetes-főpap a csik-sz.-tamási *Sajghók* ősi nemes nemzetségből eredett. Ld. u. o.

⁵⁾ Ez a maig is álló, előbb uradalmi börtönül használt „hegyestorony.“

⁶⁾ Ld. i. m. 47. l.

⁷⁾ Ld. u. o.

Miklós püspök is, egy kis házban lakott; azon helyen, hol most a m. kir. siketnéma-intézet kétemeletes épülete diszlik. Ennek a nagyprépost mostani laka felé eső jobb szárnya már állott, melynek régiségét a lépcsőzet és az épület egyéb részeinek kinézése is elárulja. Ugy látszik, hogy *Kéry* 1684. évben I. alakban találta itt ez épületet, mely csak földszinti volt. Ehhez építette aztán *Balogh* püspök az épület elejét 1688-ban, mely ez által L. betű alakot nyert.¹⁾ E püspök más helyekről leendő lakókul embereket, és pedig kézműveseket is édesgetett ide különféle kedvezményekkel.²⁾ A vár régi omladványait elhordatta; az utcákat és köztéreket is a sok kötörmelékektől megtisztíttatta; a hajdani székesegyháznak még ittott kiálló alapfal-maradékaira, miután a várterületet elegyengetteté s tisztogattatá, új falakat és tetőt rakatott. Azonban nem tudni, mi okból, tetszett a budai kamarai igazgatóságnak az oly szent célú munka folytatását betiltani. A szép belátású és nemeskeblű püspök ezen ügyről még halál-ágyán is gyöngéden gondoskodott és avégre végrendeletileg a krompachi malmot, s azon időkhöz képest tekintélyes készletet hagyott, részint készpénzben, részint tizedek- és haszonvételi jövedékekben. A romba dőlt sz.-*Mihály* templomát is, mely az ugynevezett „*fehérék*“-é³⁾ előtt állott, szintén fölépíttetni akará, de ebben megakadályozta őt az 1689-ben bekövetkezett halála.⁴⁾ Már e püspöknek sikerült, és pedig rövid idő alatt, hő buzgalmánál fogva, a romokból anynyira kiemelni Vácot, hogy azokon egy egészen új, a régítől elütő kis város keletkezett.

E város lakói folyton szaporodtak idegenek itteni letelepedései folytán. A püspökuradalmi levéltárban⁵⁾ maig is őriztetik egy érdekes szerződvény, mely előbb a törökök által birt Vác városában lakni kívánók kérelmére köttetett,⁶⁾ melynek tartalmánál fogva, azon kérelmőknek, hogy tudniillik nemes és nemzetes *Büllam Konrád* úr, nemzetiségére nézve német, a modott városban letelepülhessen, előbb a törökök által birtokolt, s a maga részére emeltetett épületeket bírhasssa, a közterhek viselésétől ment legyen; megigérvén ugyanazon Büllam úr, hogy jó alattvalókat fog a városba hozni be, a kik is, midőn ide érkezni fognak, a telekért a földesúrnak fizetni nem fognak, sem pedig a kiszabott adózásón túl nem terhelhetnek, — helyadatik. Az iránt is könyörög ezen Büllam ur, hogy neki német nemzetségu embereivel értekezni és a város korcsmáit, ugy szintén a mérszárszékeket használnia szabad legyen. E szerződvényt *Balogh* püspök

¹⁾ V. ö. Róka i. m. 47. l.

²⁾ Vác népsége különféle helyekről származván ide, azért van itt oly sok idegen hangzásu, német, cseh, morva, horvát, tót, lengyel stb. vezetéknév.

³⁾ A török-uralom után itt létezett, fehér öltözékű sz. domonkosrendiektől maig is divik a „*fehérék* temploma“ elnevezés.

⁴⁾ Findura ur vélete szerint 1689-ben élte 64. évében Szepesváralján halt volna el. Ld. i. m. 13. l.

⁵⁾ Ez a püspöki lakban őriztetik.

⁶⁾ Ld. az urad. iratok lajstromát 8. pag. 77.

teljhatalmúja és helynöke *Bendő István* 1689. aug. 21-kén erősítette meg s a mondott helyen megvan eredetiben.

E püspök utódja, *Dvornikovics Mihály* (1689—1703), sz. Mihály főangyal ünnepe előestéjén, 1700. évben, a székesegyházi káptalant visszaállította, melynek fejévé nagypréposti minőségben, a világi és szent tudományokban ékeskedő *Berkes Andrást*,¹⁾ olvasó-kanonokul *Szécsényi Ferencet*, örkanonokul pedig *Ujfalusi Tóbiást*, nevezte ki. Az éneklő-kanonoki szék betöltetlen maradt, mert tán arra ekkor még nem volt papja, kit kinevezhetett volna.²⁾ A kinevezett kanonokok részére házakról gondoskodott.³⁾ A keresztségi védszentjéről nevezett, azaz a sz.-*Mihály templomát* előbbi helyén⁴⁾ fölépíttette, aztán székesegyházi és plébániai templomul berendeztette, és másfél század után első plébánosul a már említett *Bendő Istvánt*⁵⁾ rendelte. Mint-hogy ekkor az egész egyházmegye területén alig volt 4—5 plébánia, csak egy külső főesperesre⁶⁾ volt szükség. A püspöki és káptalani javak még egészen visszaszerezve nem lévén, megkülönböztetni sem lehetett, hogy melyik tartozik a püspöki és melyik a káptalani uradalomhoz. Azért megosztotta a jövedelmeket, oly helyeket is jelölván ki káptalanra részére, melyek terményeiből az gyümölcs- és bortizedet szedhetett.

A világi papság⁷⁾ hiányában nagy nehézséggel járt a plébániák berendezése, melynek pótlására a kolostori papság⁸⁾ is nagyobb mérvben vétetett hát igénybe⁹⁾ Hogy pedig ilyféle papok is legyenek, kolostorra volt szükség. Így telepítette le hát ismét¹⁰⁾ Váczott sz. *Domonkos szerzetesait* *Dvornikovics*, hogy az Úr igéit az elhanyagolt, tudatlan népnek hirdessék.¹¹⁾ — *Ugyanezen 1700. évi jun. 25-én kelt Bécsben I. Lipót császár és magyar király által Dvornikovics Mihály váci püspöknek és utódjainak Vác városának részére engedélyezett legkegyesebb vám szabadalma*,¹²⁾ mely is ezen évi okt. 19-én Pest, Pilis és Solt t. e. vármegyék Pest sz. kir. városában tartott közgyü-

¹⁾ Erről alább a maga helyén bővebben fogunk szólni.

²⁾ *Barnaky Andrást*, *Czignárovits Jánost* és *Mráz Györgyöt* címzetes kanonokokká nevezte ki. Ld. Róka i. m. 48. lap.

³⁾ Ezek leginkább a szent Miklós, most u. n. „*rosz templom*“ környékén léteztek.

⁴⁾ Ez a mostani, u. n. fehérek temploma előtt emelkedett.

⁵⁾ A ki „*Terenyei*“-nek is nevezetett.

⁶⁾ Egyházi nyelven: „*Archidiaconus ruralis*.“

⁷⁾ „*Clerus saecularis*.“

⁸⁾ „*Clerus regularis*.“

⁹⁾ Szépen példázza ezt azon sz. írási jelenet, midőn sz. Péter Jézus szavára megvetván a hálót, oly sok halat fogott, hogy a szomszéd halászbárka embereit kelle segítségül hinnie.

¹⁰⁾ Mikép már láttuk, a török-uralom előtt is volt már e szerzeteseknek Váczott sz. Jakabnál kolostoruk és templomuk.

¹¹⁾ Sz. Domonkos szerzeteseinek akarta e kolostor-alapítás által háláját kifejezni a püspök, mikép ezt alább a maga helyén majd bővebben látni fogjuk.

¹²⁾ *Benignum Privilegium Teloniale*.

lésén a szokott módon kihirdettetett.¹⁾ Így kezdett már a város szépen gyarapodni, a lakosok tehetőségei is már visszaérkeztek s házait kijavították vagy újra fölépítették; a gondos főpásztor mindenét odaáldozta annak jó karba hozatalára. Mindig számosabban érkeztek ide idegenek a püspökpaláca ótalma alá, mely egy régi német közmondás szerint biztosítja a jóllétet.²⁾ Tiszteességes és csinos házakat építettek és már nem egy rendes utca keletkezett, s a folyton szaporodó műhelyekben a mesterségek szép lendületnek kezdtek indulni, midőn a „*Rákóczy-féle zavargások*“ nagyban hátráltatták az alkotás szép műveit. Kitűnik ez, azon levélből is, melyet II. *Rákóczy Ferencz* 1704. jan. 7-ről tokaji várából³⁾ Vác város tanácsához menesztett, mely is szóról szóra így hangzik:

„*Nos Franciscus Dei gratia Princeps Rákóczy de Felseő Vadász, Comitatus Sáároissiensis Supremus ac Perpetuus Comes etc. Universis et singulis Militiae Nostrae tam Equestris, quam Pedestris Ordinis, Supremo et Vice Capitaneis, Campi et Belli Ductoribus, Centurionibus, Decurionibus, Caeterisque Militibus Nostris Gregariis, Epist. hasce visuris, lecturis, aut legi auditoris Salutem et Gratiam: Vác városa alázatos Instanciájából értjük, hogy hadaink közül sokan, akármely tisztünknek Passusával, némelyek pedig anélkül is az említett városba bemenvén, étel-ital s egyéb féle Gazdálkodást rendetlenül kívánnak, sőt egyébiránt is huzni-vonni s egyéb aféle alkalmatlanságokat elkövetni merészeltének, s mostan is merészelnék. Minthogy pedig hűségünk alatt lévő Helyeknek, s azoknak lakosainak nem megkárosításokra, vagy megrontásokra és nyomoríttatásokra való elszánt Istenes igyekezetünk és elkezdett, naponként boldoguló hadakozásunk s Hadaink jövőse s menése egyenesen czélozva, hanem inkább azoknak megmaradásokra, s a nagy és elviselhetetlen iga alól való felszabadulásokra. Parancsoljuk azért a fenn megnevezett minden Hadi Tiszteinknek, s alattok valóknak, hogy az említett városban senkit közülök közönségesen vagy személy szerint, magunk Passusa nélkül bemenni, étel s ital, de kiváltképen borbéli gazdálkodást kívánni, hanem ha Passusunkban arrúl expresse mentio lészen, annyival is inkább az ott való lakósokat háborgatni s károsítani, egyszóval semminémű alkalmatlanságot ott elkövetni meg ne merészelyék, különben ha nekik parancsolatunk ellen cselekedni merészelnék, vagy alattok valóknak elkövetni megengednék, adtunk hatalmat az említett lakósnak, hogy szabadosan őket megfoghassák, és megfogván, érdemek szerint való büntetéseknek elvételére táborunkban behozhassák. Praesentibus perlectis, Exhibenti restitut. Datum ex Castris Nostris ad Tokay positis. Die Septimo Mensis Januarii. Anno Domini, Millesimo Septingentesimo quarto. F. P. Rákóczy. m. p. L. S.“⁴⁾*

¹⁾ A püspök-uradalmi irattárban megvan eredetiben. 1. 21. pag. 96.

²⁾ „*Unter dem Krumstab ist gut zu wohnen.*“

³⁾ Ezen érdekes okmány a városi levéltárban őriztetik, és ott a legrégibb.

⁴⁾ Ld. az 1866. váczi raptárt a 34—35. l.

A *Jerney-féle* kéziratgyűjtemény XV. kötetében foglaltatik *Vác város kérvénye Rákóczyhoz*, hogy mivel ha ők is fegyvert kötnek, Buda várához közel lévén, a német ellenség boszútételétől, lakóhelyüknek földulásától méltán tarthatnak: mentessenek föl egyelőre a hatvani kapitány *Szabó Máté* által sürgetett insurrectiótól. A fejedelem azonban kérvényükre hátratilag ezt válaszolja: „Minthogy a következhető szabadulásnak közönségessen akarunk örülni: azért insur-gáljanak, és a közhaszonra való ügyet közönségessen forgassák. Datum ex nrís Castris ad Tokaj positis, dje 11-a Januarii Anno 1704.“¹⁾

Továbbá, nagyon gátolta e várost előhaladásában az 1709. évben kiütött és iszonyúan pusztított pestis²⁾ is, mely 3000 lakósa³⁾ közül 395-öt döntött rövid időn a sírba. Hátrányára voltak e város emelkedésének még a „*Rákóczy-féle mozgalmak elnyomására fölfegyverezett rakoncátlan rácok is*,“ kik Vácot meglepven, kirabolták és fölgyújtották ugyanazon 1709. évben! A rácok tudniillik I. József király védelmére fogtak fegyvert II. Rákóczy Ferenc pusztító kuruczai ellen, a kikkel azonban, mint a sok eset közül, a váci is hangosan hirdeti, a vérengzés, öldöklésben, fosztogatás és gyujtogatásban hajmeresztőleg vetélykedtek! Ekkor a városnak a török-időkből fönmaradt levéltára is elégett! — Mint említők, Dvornikovics püspök a káptalant részben⁴⁾ 1700. évben ugyan viszszaállítá, de ez a Váczott és környékén dúlt és fosztogatott rácok garázdálkodásai miatt ismét eloszlott és csak 1711-ben tért vissza Vácsra.

A város története 1709-től 1756. évig.

A váci püspöki széket a még 1709. évben kinevezett nagy egyházfejedelem *Kollonics Zsigmond* foglalván el 1711-ben, mint igen tevékeny és nagy terjedelmű családi uradalmak birtokosa, az imént szenvedett károkat és veszteségeket enyhíteni és helyrehozni törekedett. Minden áldozatot szívesen megtett, csakhogy a város anyagilag és erkölcsileg emelkedjék. — Így a püspöki székhelyen is érezhető lévén az egyházi férfiakbani szűkölködés,⁵⁾ *Berkes András* nagypréposttal egyetértve 1712. évben a *kegyes tanítórendieket*⁶⁾ Vácsra behozta, számokra társodát⁷⁾ építtetett, s őket nemcsak az ifjuság, hanem az egyházmegyei növendékpapok oktatásával is megbízta. — A kanonokok számát 1713-ban az éneklő- és főesperes kanonokok⁸⁾ ala-

¹⁾ V. ö. Századok, 1877. folyamának IV. füzetét a 351-dik lapon.

²⁾ Azaz: mirigy. ragályos, gyorsan ölt betegség.

³⁾ Ime, 1684—1709-ig, vagyis 25 év alatt már mily szépen felszaporodott Vác város lakossága.

⁴⁾ Ez az u. n. „régibb alapítványu káptalan.“

⁵⁾ Egyházi nyelven: „penuria sacerdotalis.“

⁶⁾ Azaz: „Clericos Regulares Scholarum Piarum.“

⁷⁾ Ez a szabályozatos papok (Clerici Regulares szerzetében latinul „Collegium“-nak neveztetik.“

⁸⁾ Róka szerint, *Rózsa Mihály* volt az első éneklő- és *Barnaky András* az első főesperes.

pitásával¹⁾ növelte és némely püspöki javak átengedésével a káptalan jövedelmét gyarapította.²⁾ Azon helyek, melyeken a negyed- és tizedszedést a püspök magának tartotta fön, és ha haszonbérbe adatnak, azokat természetben kapják, a következők: *Szolnok, Kecskemét, Körös, Czegléd, Szokola, Rád, Buják, Legénd, Fóth, Alagh pusztával, Monor, Ujfalú és Siger pusztákkal, Nagy-Káta Egress-Káta pusztával, Sz. Márton-Káta Sz. Tamás-Káta és Boldog-Káta pusztákkal, Dömösd Dáb pusztával, Vecse, Dány, Héviz, Tóth-Ujfalú pusztával, Tóth-Almás, Becse, Almás pusztával, Ecsek Nádasd pusztával, Sámbock, Tisza-Kürt Szentcs, Tura, Olcsa, Bakony pusztával, Mindszent, Jenő, Valkó és Gede.*³⁾ — Ugyancsak 1713. évben Vác városa július 15-én kötött szerződévényénél fogva Kollonics püspöktől az italmérés, vám, rév és a mézszárszékek haszonvételét vette ki haszonbérbe.⁴⁾

Gr. Kollonics Zsigmond püspök előtt a kis-vácziak alázatosan előadják folyamodványukban, miszerint állapotjuk szegény, és mivel a kis-váczi területen csak ebben az évben települvén le, lakásaikat nagy fáradsággal építették fel, noha a *nevezett püspök megparancsolta vala két év előtt, hogy ide költözködjének át*, mégis kegyes földesúri és atyai hajlandóságát akarván irántok kimutatni, ugyanazon 1714. évi ápril 29-én Váczott kelt iratában megengedi nekik, hogy a robotot és egyéb szolgálmat 300 fitton megválthassák, mely összeg felét sz. György, a másik felét meg sz. Mihály napján tartoznak az uradalmi pénztárba befizetni, és még egyéb bizonyos föltételeket teljesíteni.⁵⁾ Ezen okmány szerint tehát nem 1716-ban, hanem már 1712. évben rendelte e püspök, hogy Kálvin követői, kik Boeskey óta, ennek hatalmas pártolása folytán, túlsúlylyal bírtak e városban, innen elköltözködjének. A kik is ekkor a városon felül letelepedvén, egy új községet létesítettek „*Kis-Vác*” elnevezés alatt. Ezzel ellentétben a régi város „*Nagy-Vác*” nevet nyert, mely ekkor még alig terjedt a siketnéma-intézetten túl száz lépésnyire. A kis-váczi letelepültek saját birájuk alatt a várostól egészen elkülönítve és függetlenek voltak. A nagy város lakói szaporodtával ezen telep és a régi város közötti tért idővel épületek töltötték be, úgy hogy Kis-Vác a régi Vácczal egészen összeépült, és amint alább látni fogjuk, ebbe kebeleztetett be és egyesítettett. A kettő közötti határt a fegyházon túli diadalkapu, melyről szintén alább lészen szó, jelöli.

Ezen püspöktől 1712. febr. 28-án a *holdmezővásárhelyi* 800, u. e. évi dec. 7-én Váczott a *kecskeméti* 1200, u. e. évi márc. 17-én a *körösi*, 1714. május 26-án Váczott az *üllői* 500, és u. e. évi május

¹⁾ És így a belső káptalan teljesen kiegészítve lön.

²⁾ Ld. az 1785. évi kamarai összeírás nagy könyvét, mely a jószágkormányzói lak irodájában őriztetik.

³⁾ V. ö. Conscriptio Cameratica omnium Bonorum et Proventuum Eptus Vac. 1785.

⁴⁾ Ld. a Bubláféle Regestrumot 5. pag. 119. Eredetiben van meg.

⁵⁾ V. ö. Protocolum Eptus Vac. Nro 84. de anno 1714. másolatban több iratot tartalmaz.

1-én Pesten a czeplédi lakosok 600 rftokon a tizedeket haszonb érbe vették ki. — A puszta-spinyéri szőlőket mivelők alázatos folyamodványára, irántoki atyai kegyességtől indittatva e püspök és a szőlőmivelés előmozdítása tekintetéből, őket 1714. jun. 25-én kelt iratában 5 évre a kilencedek és tizedek fizetésétől mentesekül nyilvánítja. A következők nevezett szőlőhegyet ekkor már két éven át művelték: *Sóos Jakab, Morvai Pál, Hajós Ferencz, Tromka András, Horváth György, Takács Pál és Tóth János*. Ezek pedig csak egy év óta dolgoztak ott: *Agárdi János, Szobi János, Fillovics Mihály, Danis Jakab, Boldizsár György, Szarvas András, Varga Pál, Gál Miklós, Kismarkai Gábor, Berinkei Pál, Turai György, Csapó György, Horváth-Szabó István, Gombkötő Pál, Molnár Lőrincz, Kalácska Jakab, Mezei János, Takács Pál, Bujdosó János, Szlicsák Mátyás, Csomor György, Péntéri János, Szlicsák András, Juhász Mihály, Bragal Mihály és Csordás Mátyás.*¹⁾ És ezek voltak e szőlőhegy első művelői.

Ugyan e püspök, azon folyamodókat, kik *Pusztá-Alsó-Gombás* hegyen a szőlőműveléshez fogni, és ott azt a következő években is folytatni elhatározták, atyai jóságából és a bortermelés előmozdítása végett a kilencedek és tizedek fizetésétől hat évre menteseknek nyilvánította, ugyancsak 1714. jun. 25-kén kelt iratában. Voltak pedig azon szőlőművesek, kik itt elsőek foglalkoztak, imezek: *Vörös Márton, Tóth János, Hajdú György, Kovács Péter, Török György, Verboczy István, Varga István, Bognár István, Baranovics György, Sebestény Tamás, Tóth Márton, Geney György, Takács János, Tolmácsi Pál, Szakács István, Serfőző Pál, Serfőző István, Bognár Gergely, Diószeghy Mihály, Kántor György, Csonka István, Tóth-Gyurka János, Juhprisz Mihály* osztrákhoni.²⁾

Váczott 1714-ben egy koronás fő is megfordult; tudniillik XII. Károly svéd király, kit Éjszak „*Nagy-Sándor*”-ának is neveznek, s a kit III. Achmet az orosz ellen segített, elvesztvén *Pultaván*nál az ütközetet, s nagy vezére által megkötvén 1711-ben a *Pruth* melletti békét, Törökországba és onnan *Benderbe* menekült, honnét egy évi távollét után a császárhoz Bécsbe utazván 1714-ben, utközben Váczott is kiszállott.

E püspökkel a szépen emelkedő Vác város igen előnyös egyességre lépett, mely is szóról szóra így hangzik: „Mi Római Imperiumbeli *Gróf Kollonics Zsigmond* stb. adjuk tudtára, a kiknek illik, mindeneknek, hogy 1714. esztben július 15-kén Vác püspöki városunkkal megegyezvén, kegyesen engedtünk alázatos Instántiájokra, melyet elénk terjesztettek, az alább meg irt Punctumok szerint ki is adtuk ezen Contractusunkat, megvilágosítván, amint következik:

1. Kegyesen resolváltuk azt, hogy ennek utána egy eszten-

¹⁾ Ld. Conscripção Cameratica 1785. Nro 3.

²⁾ V. ö. Conscripção Cameratica 1785. Nro 4.

dőben a városnak mind bor- s mind serkoresmája foljon afelől való Conditiók alatt, hogy először az Uraság koresmájának gyalázatjára és kisebbségére nézve nem alábbvaló honi, hasonló és egyenlő áron, valamint az Uraság koresmáján volt, a bornak itczéjét árultassák, se alább, se fölebb ne merészeljenek árultatni.

2. Hogy csak két koresmán leszen szabad a városnak bort árultatni, t. i. egy helyen fél-esztendeig a város házánál, saját vagy pénzen vett borokat, más helyett a *német-városon*; hasonlóképen a 1-a Octobris usque ad ultimam Martii félesztendeig, u. m. a 1-a Aprilis usque ad ultimam Septembris mind a két koresmán a magunk boraít, melyektől minden itczéjétől a város számára engedtetik egy-egy pénz, ugy mindazonáltal, hogy onnan származandó hasznából, mely a városnak engedtetett a koresmárosnak az ő bére kiadattassék, mint a város véle minden akónak elárultatásában megalkuszik. *Vásári időben* pedig ezen a kettőn kívül szabad légyen a városnak még egyet kivinni a vásárhelyre. Aszerint pediglen engedték, hogy az egész koresmák a *serfőző Schick János* házában kívül a vendégfogadó-házunknál kiárultatandó serrel és mindennemű onnan származandó jövedelmekkel együtt a városé legyenek, és a mely ser vendégfogadó-házunknál elárultatik, annak akójának két garassal alább, mintha magunk a serfőzőnél vennénk, megvétele engedtetik.

3. A *vám és mézsárszék a dunai révvel együtt* a városnak a vásári alkalmatosságokkal való állás-pénzekkel együtt megmaradnak. A mi illeti a *só iránt való vámjövédelmet*, mint az Urasági jusnak erejével, mint a sóháznak eddig való s azután leendő építésére mérendő költségekre nézve, nemkülömben *sós-tisztek* ellen, a kik sótól való vámjövédelmet megzatolni (igy!) szándékozzák, a fölső Instantiákon tett fáradságunk és sollicitationkra nézve (a ki mienk volna,) mindazonáltal jobbágyinkhoz való atyai Grátiánknak megmutatására nézve azon sótól jövedelemnek két részét számunkra, harmadik részét a városnak megtartani kegyesen resolváltuk. A *mészárszék* iránt pedig ilyen conditiók adatnak, hogy a magunk háza és asztalunk szükségére nézve a hús mindenkor egy pénzen alábbvaló áron lészen, és *minden héten két nyelv.*¹⁾ esztendő folyása alatt egy mázsa fagygyú a mészárosától adattassék, a többi városiaknak és jövevényeknek ne merészeljen a mészáros följebben, hanem, mint Pest és Buda városokban vágattatik, ilyen szabadságnak elvétele, árulni, ugy mindazon által, hogy mindenkor szép és kövér húst tartani köteles legyen és tartozzon is.

4. Jóllehet a *rácok bebocsáttatásaért és megtartásaért,*²⁾ az ő esztendőbeli adójok, a kit kántoronkint vagy holnaponkint szoktak adni, minket illetve, mindazonáltal a közönséges jóért minden rácztól, a kinek boltja vagyon, az ő esztendőbeli adóján kívül, a kit egé-

¹⁾ Mikép több okmányok bizonyítják, a marhanyelvek sok esetben a földesurak által önmagok vagy mások részére köttettek ki.

²⁾ Ezekről alább bővebben lészen szó.

szen nekünk tartoznak megadni esztendőnkint, a városnak három német forintokat tartozzanak adni.

5. A *Prothocolum*-nak rendben való vitelére, más királyi városok módjára engedtetik annak Dirigálása ¹⁾ is, oly formán mindazon által, miglen súlyosabb, eredendő, alaposabb dolgok interveniálnak és occurálnak, afélében hozzánk folyamodni és tőlünk dependálni tartozzanak.

6. Akárminemű emberek, a kiknek a városban házok vagyon, magunk Jussának praeiudiciuma nélkül a város Jurisdictionja alatt lesznek. ²⁾ A mely városunknak általunk engedett resolutionkért és mindennemű robotoknak megengedéseért (kivéven, mint följebb, a rendkívüli állapotokat és súlyosabb történeteket is) megelégszünk erre az esztendőre 3000 ígért forintokkal. — Költ Vácson, Anno et die, quibus supra. (L. S.) Nos Judex et Jurati Civitatis Vacienensis. ³⁾

Még egy érdekes szerződvényt közlünk itt, mely a nevezett püspök és város közt kötött azon egész időtartamra nézve, mig gr. Kollonics a püspökség javadalmait birni fogja. Kedves magyar nyelvünkön az így hangzik: „Mi a Váczi püspöki székváros birája, tanácsa és az egész község, jelen sorainknál fogva adjuk tudtára mindeneknek, a kiknek illik: Hogy mlgos és földő *Kollegrádi Kollonich Zsigmond* gróf úr, váczi püspök stb. a mi alázatos kérelmünkre és folyamodványunkra velünk e folyó évi jul. 15.-kén az itt alább következő pontokból álló egyességet kötött püspöksége egész időtartamára :

1. Kegyesen megengedi, hogy a sörmérés évről évre állandóan, a városon belül és kívül, minden onnét folyó hasznokkal együtt valamennyi korcsmában a város mellett annak hasznára maradjon meg. A bormérés pedig két pincében, tudniillik a városházi és a német-városiban évenként csak félévig, azaz: szept. hó utolsó napjától március utolsó napjaig, akár saját, akár pedig a váczi területtről termésből, folyhatik, megengedi, oly hozzáadással, hogy az uradalminál olcsóbban ne mérettessék.

2. Szintén megengedte, hogy azon félév alatt, melyen a város mérése történik, vásári időben, csak egy helyen, a vásártéren tudniillik, a város részére, az ő bora mérettethessék.

3. Másik félévben, t. i. ápril 1-től sept. utóljáig, midőn csak az uradalmi bormérés folyik, minden ily kimért uradalmi itcebor után egy dénárt, azaz, minden akótól 60 dénárt engedélyezett, olyképen, hogy a mérési díj is onnét fizettessék, amint vele megegyeztünk.

4. A vám és dunai rév után begyülekező és vásári időben az állomásokból bejönni szokott jövedelem is hasonlóképen a város javára hagyatik meg.

5. A mézsárszékből eddig kapni szokott 130 frtot is a város

¹⁾ Ime, mily igen megtisztelte e főpásztor e várost!

²⁾ Kivétettek *Metekovics György* és *Magócsy Mihály* házai stb.

³⁾ V. ö. Conscr. Cam. anno 1785. Nro 19.

nagyobb gyarapodására rendelte, és azonfölül, hogy tetszésünk szerint, és a mi hasznunkra olyant állithassunk, kegyesen megengedi. *A bolttal vagy majorral bíró ráczok mindegyike pedig az eddigi szokás szerint, a városnak fizetend 4 rfrtot.*

6. A lakósokat, kiket eddig kegyes engedményénél fogva a polgári terhek viselőivé rendelt, azokat tovább is, és a még ide települöket a bírói pálcza alatt meghagyja; de az ily népbeliek mindig az ő beleegyezésével fogadandók ide be.

7. *A Cselöte, Csörögh és Szór* nevü puszták mivelését pedig, mint eddig volt, a város részére és annak javára kegyesen oda engedi és azonfölül a „*Tatárhely*“-nek nevezett kaszálót is a város területéhez adva, annak hasznára hagyja. Azonkívül még a város és polgárai emelésére a tisztartó ur által kijelölendő, tövis-bokrokkal benőtt, kiirtandó helyet is adand. Aztán az erdőkből a *tüzi-fa* használatát is megengedi; de a *makkoltatást* és a *vadászatokat*, mint a melyek egyedül a földesurat illetik, az uradalomnak föntartja.

8. Mi a város részére teendő engedményt, a *hidak állítását*, következőleg a vámteher alá való vetést, melyek az uradalomban léteznek, illeti, egy időre megengedi; ha pedig az eddig kivett alattvalók elviselhetlen sérelmére lenni tapasztaltatnék ezen ujdonság, szintén az uradalmi hatalomnak lesz föntartva: vajjon az uradalmon belől létező ezen hidak állítása és jogosítása (ahonnét a vámteher alá való vetés is függene) általánosan, vagy pedig csak magának a városnak volna-e átengedendő?

9. Minthogy már majd három éven át elhanyagoltatott azon követelés, hogy minden tíz hordó ser után egy edénynyi ráadás adassék be, ezt eszközölni fogja az uradalom. Ha pedig a kimunkált szerződvény erejénél fogva erre a serfőzöt szorítani nem lehetne, annak éve lejártával e pontben megörvendeztetni szándékozik.

Tehát ezen helybenhagyott és a városnak megajánlott pontoknál fogva, a főnnt tisztelt mlgos és földő *Kolonics Zsigmond* váci püspök urnak stb., míg az isteni jószág másképp intézkedendvén, püspökségét birni fogja, *évenként 3500 rfrtokat* fogunk fizetni, kivéven ha háboruskodás, vagy ragályos betegség, miktől a kegyes Isten óvjon meg minket, állana be, és ezek által a város állapota megrontatnék, vagy ha véletlenül tűzvész, a mit szintén a jó Isten tőlünk elfordítani méltóztassék, a város jelentékeny részét fölemészténé, vagy a polgárokra elviselhetlen károkat eredményezne, az így megkárosultakra méltó tekintet leend. Mind a vám, mind pedig bármely előforduló beszállásolások, terhek vagy következhető megterheltetések körül a polgároknak a védelem semmiképen megtagadatni nem fog, sőt ily esetben a fölügyelő tiszteknek kötelemök leend segíteni éber gondoskodásuknál fogva. Szállittatások és előfogatokkal pedig ezentül a többször tisztelt püspök urnak tisztei a várost épen nem fogják többé terhelni. Egyébiránt, a kik a város jövedelmeinek beszédésébe avatkoznának, azok ezért felelőségre vonatni köteleztetnek. Miknek na-

gyobb ereje s hiteleiül városunk pecsétjével ez iratot megerősítettük. — Kelt Vácztól 1715. jul. 15-én. (P. H.) Mi Vác püspöki székvárosnak bírása, tanácsosai és az egész község.¹⁾

Ugyanezen áldott tevékenységü püspök székvárosának kormányzatára nézve igen korszerű iránypontokat adott ki, melyek a lakosok joghatóságát és a bíróságot véglegesen körülírják és megállapítják.²⁾ Következnek pedig azok ily rendben:

1. Ezen váci püspöki székvárosunk főbírája, és a többi, hivatalokat viselő polgárai napi munkáit és fáradaimait méltó tekintetbe véve, először is és mindenek előtt nemcsak elhatároztatik, hogy ugyanazon fő- és pincebírák³⁾ a kamarással együtt minden beszállások és előfogatozásoktól fölmentetnek, hanem egyszersmind következő díjaik leendőnek, melyeket évenként a város nekik fizetni tartozik, tudniillik: a főbíró ettől-fogva ezentúl évi 50 frt fizetéssel szabályoztatik, a kamarásnak 30, a pincebírónak⁴⁾ szintén 30 frtja leendő; a két albbi⁵⁾ egyenként 35 frtot kapnak, a 12 belső tanácsos pedig megkülönböztetésül a többi községiektől, fölmentetik minden szállítások és előfogatozásoktól, hogy tudniillik így a közjónak emelésére derekasan, és minden, a várost illető gondok és ügybajokban annak hasznára erélyesen munkálkodhassanak. Nemkülönb, és az említett, őket méltán megillető tisztelkedéseknél fogva, ezen mentességekért, és minden teher alóli kivételökért, éber gondoskodásukhoz fog tartozni, a város tisztaságára felügyelni, az utcákat és közhelyeket kitisztíttatni, annak árkait s gödreit betölteni és elegyengettetni, szóval: a magoknál alábbvalóbbakat saját példáikkal minden csinosságra serkentgetni.

A többi között pedig meghagyom, miszerint a városban lakók, akár mesteremberek, akár pedig alacsonyabb sorsúak legyenek, egyetértve oda törekedjenek, hogy a kölcsönös barátságot ápolják, és másnak szerencsétlenségére ki sem munkáljon, hanem az erényművelésben gyakorolják magokat, ez szükséges. — Tehát, ki a hasznot érzi, igazságos, hogy az a terhet is vigye, következőleg egyenlően senkinek sérelmével, vigyék az előforduló előfogati terheket mind a mesteremberek, mind pedig a többi közönséges lakosok, úgy hogy, a kinek kevesebb igavonó marhája van, midőn a sor rá jön, maga helyett pénzen mást állíthasson, és így a közös osztó igazságnak eleget tegyen. — A kiküldötteknek, akár a vármegyei gyűlésekre, akár pedig máshová kebelökből menesztetnek, egy-egynék fél-forintnál töb-

¹⁾ Ld. Conscripção Cameratica 1785. Nro 18.

²⁾ E nevezetes szervezetnek teljes címe ez: „*Monita vero a praelibato Ilmo ac Rdsmo Dno Eppto eidem Civitati suae determinationis loco per formam directivam adunata.*“

³⁾ A szövegben így áll: „*Pincernarum Iudices,*“ mely kifejezés alatt tán a pincemesterek értendők.

⁴⁾ A szövegben: „*Pincernarum Iudex,*“ azaz: pincebíró tán a legmegfelelőbb.

bet napi díjúl adni semmiképen nem lesz szabad, megjegyezvén, hogy a lóellátáson kívül, kocsisukra is gondjuk legyen.

Minden *alattomos meghívások és gyülekezetek* teljesen mellőztessenek, következőleg a részletes határozatok semmisek és érvényteleneknek nyilváníttassanak és tekintessenek. — A *gorombáskodások* keményen tiltatnak, nehogy a tanács és a többi előjárók ellen valami kigunyoló és becsület-kisebbitő szavak valakitől hallatszassanak; mert ha valaki ily bántalmazó tényen kapatni fog, az olyan a szigorú büntetést ki nem kerülendi. — Minél fogva az ily rendetlenségek kikerülése végett, *nem lesz szabad a birónak a legcsekélyebb dologban is a senatorok tudta nélkül, önkényűleg határozni*, főkép, ha a tárgy az egész várost illeti, és akkor is a községből némelyeket összehívni el ne mulasztson, hogy mind az előadások, mind a határozások nyilván történjenek. — Ha valaki a birónak, vagy az ő helyettesének botja alatt meghajolni makacsúl vonakodik, az olyantól 1 frt és 30 kr. büntetés-pénzt fog venni. — Ugy szintén, ha valami közönséges sorsú a *birót megütni merészelné*, az olyan az uradalmat illető büntetés-pénzü 32, ha pedig a megütött tanácsbeli volna, 16 frtot köteleztetik elengedhetlenül letenni.

Midőn a *biró által gyűlésre az idő kitűzetik*, ha valaki ellenszegülő lenne, vagy elegendő ok nélkül arra meg nem jelennék, az olyannak 2 frt 30 kr. büntetés-pénz szabatik ki a letevésre. — Midőn pedig a főbiró az alattvalóknak, a várost illető ügyekben, vagy bármily előforduló dolgokban valamit parancsolna, és megjelenni vonakodnának, szintén fizetnek 75 dénárt. — Ha a *felek*, mint gyakran történni szokott, magok között megegyezni nem tudnának, hanem szomszéd a szomszéd ellen panaszolkodnék, járuljanak az ilyenek illő tisztelettel a biró elé és tegyék ott le panaszukat. Mi megtörténvén, tartozik a biró némely tanácsbélieket magához hívni össze, és akkor igazságosan és érdemlegesen, félretéven a kedvezést, szeretetet, gyűlöletet, nemzetiséget, szóval: minden emberi tekintetet, a perlekedő felek közt igazságos ítéletet fog hozni. Azon esetben pedig, ha a biró ily üléseken a törvény és igazság ellen, ezeknek meg nem felelő ítéletet hozna, a biró 32, a tanácsbeliek pedig 16 frtkat fizetendnek büntetésül az uradalomnak.

A biró és tanácsosok tisztéhez tartozik: havonként a *mértékeket jól és szigorún megvizsgálni* és kitelhetőleg felvigyázni, hogy ha valaki hamisságban találtatnék, nemcsak az olyanok összes mértékeit elkobozni, és az onnét magának csinált pénznyereményt elvenni, hanem egyszersmind 15 frtnyi pénzbüntetés alá is vetni, a negyed-rész a földónak ítéltetvén oda, az uradalomnak bejelenteni tartoznak. — Mi a házak vagy bármely eladások és elidegenítések, különben a végrendelkezési intézkedések bizonyítását, és bármely irati okmányok kiadásait illetné: mielőtt azokról a biró elégséges tudósítást tenne az uradalomnak, saját tetszése szerint kiadni ne merészelje; mert különben 30 frtot fizetend az uradalomnak és a biró-

ság viselésétől is megfosztatni fog. — Ha valamely személy a *végrendeleti intézkedés ellen tenni merészelne*, vagy azt bárki tanácslásával, vagy bármiképen akadályozná, hasonlóképpen az olyan is fizet az uradalomnak 30 frtot.

Amidőn az *árvák természeti védnökük vagy szüleiktől megfosztatnak*, és őket illető akár ősi, akár pedig bármilyen javaik volnának, a tanácsból két férfi a védnökséggel (tutoratu) megbizatik, kik is az árvák törvényes idejük beálltaig javaikra fölfigyázni fognak, nehogy azok bármiképpen is valami kárt szenvedjenek. — Midőn valaki az uradalomban örökösök nélkül hal el, és annak területén javakat bir (mivel azok magát az uradalmat illetik), a bíró tartozik minden késlekedés nélkül azt jelenteni; különben, ha ezt tenni elmulasztaná, és valaki azt eltakarni vagy megtagadni akarná, szintén 30 frtot fizetend.

Ha *megölések*, szándékos gyilkosságok történnének a város területén, az ily bűntény elkövetőjét az uradalomnak átadni köteles a város. — Ha boszúból, boszankodás, civakodás- és versengésből némelyek egymás ellen késeket, dárdát vagy bármi-néven nevezendő fegyver-eszközöket rántana elő és halállal fenyegetődnének, 10 frtot, ha pedig a házból vagy bárhonnét a *párbaj*-ra hiná föl valaki a másikat, 6 frtot fog fizetni. — Midőn pedig valaki mást verésekkel megvérezne, 12, ha megzebezne 6, ha pedig valakit szájon ütne 5, és ha egy kézzel másnak hajába kapna 4 frt 50 dénárt, ha pedig mindkét kezével tenné azt, 9 frtot tartozik fizetni. — Ugy szintén, ha kövekkel vagy bármely más eszközzel támadná meg egyik a másikat és megérintené, 10, ha kevésbbé megütné, 20 frtra büntettetik, mert hasonló, a kézből kibocsátott ütés bizonytalan lenne.

Ha valaki tudva az egyház eszközeit, ki nem szelelt buzát, vagy véres ruhákat, vagy *lopva* elvett bármely tárgyakat venne meg, 30 frtot fizetend. — *Káromkodók*, helytelen, csúf és lázító beszédek tevői, avégre, hogy mások ingereltessenek, vagy haragból olyanok intézői, érdemökhöz képest *botútésekkel fognak tagoltatni*, avagy súlyosabban fenýítettnei a vétség nagyvolta szerint. — *Elvesztett dolgozat* másnak házában, a gazda előleges tudta és beleegyezése nélkül, csupa saját gyanuja által indítva keresni bátorzkodó 6, és ha azon gazdánál holmiját megtalálná is, de annak tudtán kívül venné el onnét, szintén 6 frtot fizetend. — Ha valaki tunyaság vagy hanyagságból *házát, földet, és szőlőt elpusztulni hagyá*, és mivelni vagy építkezni nem akarna, szabad lesz a szomszédnak azon földeket mivelni, a szőlőt kapálni, és három évig ingyen, minden pénzbeli fizetés nélkül birni, a házat pedig, lefizetvén a becsárat, tanács hatalmából másnak eladni.

A tanács értelmes és serény *hegymestereket* fog szerződtetni és tartani, kik minden héten megjárandják a szőlőket, és ha rendetlen és rosz munkát találándanak, azt a bírónak bejelentik, hogy az oly gondatlan szőlőművest nemcsak megjobbitani, hanem büntetni is képes

legyen. — Midőn a szőlőkben, szántóföldek- és réteken károk okoztatnak, a bíró által kiküldött bármely egyénnek a kár becsléséből 4 garas fog járni. — Ha valaki másnak szőlőjéből valami tőkét kiásni és azt a magáéba átültetni merészelné, 3 ftot fizetend. — A város minden lakóinak meghagyatik, hogy a kertek-, szántóföldek- és mezőket, úgy szinte a réteket is sövénynyel vagy árkokkal kerítse be gondosan, hogy károkat ne szenvedjenek; különben a neki tett káron kívül 3 ftot fizet. — Hasonlóképen, ki se merészeljén másnak sövényeit megrongálni vagy elrontani 6 ft büntetés alatt. Ugyszinte senki meg ne próbálja bármilyen barmait egész éven át a szőlőkbe vagy buzába behajtani, ha csak elengedhetlenül minden ily egyes állattól 50 dénárt fizetni nem akar.

Ha, mit az Isten kegyesen eltávoztatni méltóztassék, véletlenül a városban *tűz támadna*, tartoznak mindnyájan és mindenki, akár tanácsbéliék, akár pedig a tanácson kívüliek legyenek, a tűz kioltása végetti segédkezésre oda sietni. Ha pedig ily alkalommal a bírói parancsnak ellenvetné magát valaki, az ilyen nemcsak pénzbeli, hanem testi büntetésben is részesülend érdeme szerint. Ennek elhárítása végett pedig köteles lesz a város *örökét*,¹⁾ és pedig kettőt tartani, és nekik illő fizetést kiszabni, a kik józanul és éberül teljesítsék kötelességeiket, a várost esti 9 órától, téli időben reggeli 4, nyáron meg 3 óráig bejárják, és annak szokás szerint minden óraütést kiáltással jelenteni fognak.

A bíró oly intézkedést teend, hogy évenként legalább négyszer a város *kéményeit és tűzhelyeit* jól és komolyan kitisztíttassa; ha pedig e pontban vonakodnának a bíró parancsa szerint a hiányokat fődöztetni, fizetni fognak 10 ftot, és azonkívül teljesen rontassanak le nekik kéményeik, személyválogatás nélkül, ha nem volnának azok vályogból készítve. — Ha valamely utcában *szemetek*, randaságok, bűdös vizek, ebek vagy barmok hullái, sár vagy más utálatos csunyaságok láttatnának és találtatnának, az innét könnyen eredhető mindenféle betegség elhárítása végett, a bíró az albiráknak komolyan parancsolja meg, hogy az ilyenek a lakósok által ki ne hanyattassanak, különben az ez ellen tévők, bárkik legyenek, 6 ftot fizetnek. Tudatlanság esetében pedig, vagy ha valaki alattomban éjjeli időben hányna ki oly randaságokat, azokat a szomszédok lesznek kötelesek elhordani, hogy így kiki annálinkább szoríttassék a fölvigyázásra. — Ha valaki *határkövet*, vagy a végből tett jelet elmozdítani és így a terület mekkoraságára nézve önkényt zavart csinálni merészelné, az olyan az uradalom részéről mind testi, mind pedig pénzbeli büntetéssel fog fenyíttetni.

Senki másnak *szolgáit és házbélieit* csalárdsággal vagy bármily módon attól magához elvonni és édesgetni ne merészelve 6 ft büntetés alatt, és azonfölül az oly szolgát viszszaadni fog köteleztetni. —

¹⁾ A köznép nyelvén „*Bakterok*“ a „*wachten*“ vigyázni szótól.

A bíró tudta nélkül *senki idegent szállásra vagy éji behelyezésre* be ne fogadjon; ki ezt a bíró tudtán kívül tenné, 3 ftot fizet. És ha *gyanús, rossz életű személyek* találatnak, az ilyeneket a bíró a tizedesek által elfogasson, megvirgácsoltasson és a városból kiűzettesen. — Az itt elszámolt 6 fton alóli büntetések a bírók részére engedtetnek oda, olyképen, hogy a főbírónak azokból fele-résznél több jusson. A 6 fton fölüliek pedig az uradalmat fogják illetni. Ennélfogva, ha a bíró a bármikép ellenszegülőket illő módon és rendben büntetni elmulasztaná, vagy az uradalom által kiszabott büntetést elhallgatná, 30 ftot fizetend, mindig tekintet fordítandó lévén a földadók jutalmára. — *Iskolák, temetők és kapuk mindenkor jó állapotban tartassanak*, melyek főtartására mindnyájan működni kötelesek leendnek; különben, ha azok az uradalom által javíttatnak ki, a község, vagy a kik a hanyagság miatt vétkesek volnának, büntetésül háromszorosan fizetendek.

*Sz.-Márton ünnepeig három városkapu állíttassék,*¹⁾ jó árkokkal mindenünnét elzárandók, melyek költségéhez az uradalom kegyesen negyedrészből járuland, a káptalan pedig nyolcadban.²⁾ Az elárkolásnál pedig kiki, az ő kerülete szélessége szerint de úgy, hogy az uradalom részén lakók kellő arányban segítettessenek, hasonlóképp közreműködni tartozik. Különben a hanyagok lakolni fognak, és az uradalom által teendő költségeket kétszeresen fizetendik. — Végezetre a városi tanács évenként, sz. György napja után a számadásra köteles tisztek által valamenynyi jövedelmek- és kiadásokról elkészített számadásokat az uradalom és község részéről kinevezett bizottságnak beható felülvizsgálatra szorgalmasan kézbesítendi.

Mindezeknek pedig, hogy annál előbb és pontosabban eszközöltessenek, felügyeletével a káptalan ntdő olvasó-kanorokja és nemzeti *Pásztory Imre* úr bizatnak meg. Kiadatott *Vác* székvárosunkban 1715. jun. 18-án. (P. H.) *gr. Kollonich Zsigmond* s. k. váci püspök.³⁾

Hogy a nagy püspök ezen a legkisebb részletekig beható utasítása a városi közönségre nézve igen is üdvös volt, mondani is fölösleges. — A kegyes lelkű földesúr 1715. febr. 25-én kelt iratánál fogva *Annósy Mátyást* bokros érdemei tekintetéből a közterhek viselésétől az uradalomnak évenként fizetendő 20 rírt fejében fölmentette és őtalmáról biztosította.⁴⁾ — Ezen évi október 17-én pedig *Pásztory Imrét*, ki előbb az ő uradalmi titkára volt, s azután Pestvgye jegyzője lőn, az iránta tanúsított hű szolgálatai jutalmul, ugyszintén házat is a bírói joghatóság alól kivette, saját védelme alá helyezte, és minden terhektől s szolgálomaktól fölmentette.⁵⁾ — Ugyanazon 1715.

¹⁾ Ezek a maig is fönlevő lövöldei, kosdi és köhidi kapuk.

²⁾ A káptalan mindig nyolczad-részben (Octavalitas) járult a költségekhez.

³⁾ V. ö. Consript. Cameratica, anno 1785. Nro 20.

⁴⁾ Ezen irat Pozsonyban kelt. Ld. az 1785-ki Consript. Cumer. Nro 20.

⁵⁾ U. o. u. a. sz. a.

okt. 17-ki iratában *Székelyhidi Mihályt* is, az ő előtte ismeretes okokból, és a közjóra irányzott törekvéseiért, saját pénzén szerzett házával együtt a birói hatalom alól kivette, saját védelme alá helyezte, és minden polgári terhek, szolgálmatk stb. alól fölmentette.¹⁾ — Ugyszintén *Váczt* 1716. ápril 8-án *Metekovics György*²⁾ váci püspök-uradalmi tiszttartót is az ő iránta és a közjó körül tanusított hű szolgálataiért minden terhek alól fölmentette és saját védelmébe fogadta.³⁾

Mily szépen emelkedett Vác városa már e korban a nagy *Kollonich* püspöke és földesurának áldozatkészége és roppant tevékenysége folytán, bizonyítja még azon szerződvény is, melyet e főpap 1715. júl. 18-án Váczt *Vogel János* itteni kőfaragóval kötött, kötelezván ez magát a Dunapart kirakásához⁴⁾ szükséges négyszögű kövek elkészítésére, és ama parthoz leendő elszállítás eszközzésére.⁵⁾ — Azonban e derék, jóakarátú, áldozatkész s lankadatlan buzgalommal működő főpásztor, kinek neve áldásban és kedves emlékből leendő a váci egyházmegye és e város történelmében, *melynek ő felvirágoztató atyja volt*, épen akkor, midőn e város emelésére még oly sokat akart tenni, születési fénye, magas erényei és tündöklő érdemeinél fogva a bécsi érseki székre emeltetett 1716. évben.⁶⁾

Még ugyanezen évben utódja lön Váczt *gr. Leslie Vilmos*,⁷⁾ kitől a város 1717. jan. 1-én kötött szerződvényében a korcsmákat, vámot, révet, *Derecske, Csörög* és *Szór pusztákkal* együtt egy évre 3000 frton haszonbérbe kivette.⁸⁾ E jámborlelkű főpásztor Vác városának engedte és ajándékozta oda a „*Derecske*“ nevű dunamelletti irtványrétet. Mivel pedig ez igen tövises volt, a város a maga költségén és embercivel azt egészen kiirtatta, és pedig mindjárt az adományzási, 1717. év május 4-én 114, 5-én 190, 7-én 184, 8-án 118, és 25-én 170 ember dolgozott azon, fejszék-, gereblyékkal, kapák- és villákkal. A munkások napszáma 776, minden munkásra számítva 25 dénár napi dijt, az egész kiirtási költség tesz 194 frtot.⁹⁾ — Ugyanezen 1717. évi jun. 12-én elhatározta a városi tanács, hogy a *német-városon*¹⁰⁾ lévő háza¹¹⁾ vendéglővé fog átalakíttatni, melyet is *Klinger Farkas* tanácsbéli, ki a következő évben a város birájává választott, vett ki haszonbérbe *évi 20 frton*. A közterheket vinni tartozott s csak a beszállásolásoktól mentetett föl.¹²⁾

¹⁾ U. o. a. sz. a.

²⁾ *Matekovics*“-nak is iratik.

³⁾ U. o. u. a. sz. a.

⁴⁾ A török-uralom utáni időben ez az első dunaparti kirakás volt.

⁵⁾ Ld. a püspök-urad. irattárban a Bubla-féle jkönyvet, Nro 8., pag. 123.

Megvan eredetiben.

⁶⁾ Ő lön az első bécsi érsek, elődei ott csak mind püspökök lévén.

⁷⁾ A latin szövegben „*Gulielmus*“, mely a magyar „*Vilmos*“-nak felel meg.

⁸⁾ V. ö. a Bubla-féle jkönyvet Nro 5. pag. 126. Megvan eredetiben.

⁹⁾ Ld. a városházi I. jkönyvet a 3. lapon.

¹⁰⁾ Így nevezetett ekkor számos német lakóiról az alsóváros.

¹¹⁾ Az u. n. „*Faszl*“, mely az újabb időben a vadászkatonák lakhelye volt.

¹²⁾ V. ö. a városi jkönyvet a 4. lapon.

Ezen 1717. évben már a kegyes szivü *Leslie* püspök, miután Váczott egy évet töltött volna, a laibachi püspöki székre emeltetett, a „*szent római birodalom hercege*“ címet és méltóságot is nyervén egy-szersmind. — Utódja lön Váczott a püspöki széken, ismét egy fényes születésü főpap, *gr. Althann Mihály Frigyes*, ki a váci püspökséget 1713—1734. évig birta, s kinek huzamos püspöksége alatt sok történt a város javára, mikép ezt itt örömmel olvashatni. Így mindjárt 1718. jan. 1-én ¹⁾ a város ezen új főpásztorától az u. n. királyi javadalmakat, ²⁾ t. i. *Csörög, Derecske és Szór pusztákat* hidállítási engedménnyel együtt haszonbérbe vette ki egy évre 3000 frt évi fizetés mellett. ³⁾ Ezen évi októberhó 13-án a főpásztor szerződvényre lépett az újon benépesített *Berkenye* helység új, német lakóival. ⁴⁾ — A váci közönségnek nagy hasznára lévén a már több év óta oly előnyösen gyakorolt haszonbérlet, a város évi 3500 frt fizetéssel továbbra is kivette az italméresi jogot, a többi királyi haszonvételeket, valamint *Cselöte, Csörög, Szór, Tatárhely s Derecske pusztákat* is. ⁵⁾

Ugyanezen biboros főpap 1719. évben behozta Vácra a *sz. Ferencz szerzete legszentebb Üdvöztönkről címzett szerzet-tartománya tagjait*, adván nekik e város legszebb pontját, a régi várhelyiséget, kiknek is ama hires hős, az áldott lelkü *gr. Koháry István*, a hajdani váregyház és első püspöki lak helyén templomot és kolostort emeltetett. ⁶⁾ — A város 1720. jan. 1-én ismét haszonbérbe vette ki e püspöktől a nevezett királyi javadalmakat és pusztákat 3500 frt évi fizetés mellett. ⁷⁾ — Említendő e helyen, hogy *gr. Althann Mihály Frigyes* püspöksége alatt épült 1725. évben a kegyesrendiek temploma, a társoda és tanoda egy része, valamint a város diszét nagyban emelő *szép s nagyszerű Szentháromság-szobor*, mely a kegyesrendi templom előtti téren emelkedik. ⁸⁾

1729. sept. 5-kén tartott urszéki ülésen ⁹⁾ elhatároztatott, miszerint ezen püspöki város hírája és esküdtjei jó egyetértésben és összhangzatban éljenek, az isteni és felebaráti szeretet törvényei pontos megtartása által alattosaiknak jó példát mutassanak. Kerüljék hát a versenyzést és civakodást, ellenkező esetben a bűnös 20 frtnyi pénzbírságot fizetend az uradalom részére. ¹⁰⁾ — A következő, 1730. évben azon említendő eset adta elő magát, hogy a váci közönség *gr. Althán M. Frigyes* hibornok és püspökhöz folyamodott, kérvén őt,

¹⁾ I. d. a Bubla-féle Regestrumot Nro 5. pag. 128.

²⁾ Latinul: „*Regalia Beneficia*.“

³⁾ V. ö. a Bubla-féle lajstomot Nro 5. pag. 128.

⁴⁾ U. o. Nro 5. pag. 131.

⁵⁾ U. o. Egyszerű eredeti Váczott kelt irat.

⁶⁾ Erről a VI. kötetben a maga helyén bőven fogunk szólni.

⁷⁾ V. ö. a Bubla-féle Regestrumot, melyben e latin szerződvény foglaltatik.

⁸⁾ E szobrot 1874. évben Sós kanonok és papnöveldei igazgató ő nga tetemes költséggel szépen kidiszhittette.

⁹⁾ Az akkori latin nyelvű irály szerint „*Sessio dominialis*“-nak nevezett ily ülés.

¹⁰⁾ V. ö. az I. városi jkönyvet az 1729. évnél.

mikép a tanácsot oly számadásra szólítsa és szorítsa, hogy hiven kimutassa: mire fordította a beszedett adópénzt.¹⁾ Mire a bíró és tanács is kérvényt menesztett a nevezett főpásztorhoz *Sikk János* és a lakósok folyamodványa ellen, melyben ők az adók hűtlen kezeléséről vádoltatnak. Mindkét kérvényt a főpásztor, mint földesúr, 1730. január 7-kén kelt leiratánál fogva az úriszékhez tette át.²⁾

A szép virágzásnak indított Vác városára nézve igen szomorú emlékü az 1731. év, melynek folytában ugyanis a város nagy részét tűzvész pusztítá el, úgy hogy pár óra alatt 196 ház lőn a dülő elem martalékává, mely szám az akkoriban még nem nagy városra nézve igen nagy csapás volt! A nemes-szívű bíboros főpap, Althánn, a kárvallott lakósoknak ekkor minden adót elengedett, házaik felépítésére minden szükséges anyagot gyorsan és ingyen adott,³⁾ alattvalóit erős és tartós házak építésére buzdítván és ebben őket tetemesen segítvén. — Ugyanő építteté azon *emeletes pincét*,⁴⁾ mely a mostani diszes püspöki palota alatt áll, és a melybe fölülről csöveken eresztetett le a bor.⁵⁾ Ő vetette meg e *diszes és nagyszerű püspöki palota alapját* is 1731. évben, és a város közelében maig is létező u. n. „*vörös-ház*“-i gazdasági épületet is ő emeltette.⁶⁾

Az ő szeretetteljes és bőkezű igazgatása alatt a város, az említett nagy tűzvész dacára is, oly gyarapodásnak indult, hogy már is 22 utcája és 299 háza volt annak. — *Vác m. város és Sződ helység határainak kiigazítása, megújítása és visszaállítása* nézve Pest vgye kiküldése folytán az 1733-ban itt működött bizottság a dec. 9-ről keltezett bizonyító iratot az uradalomnak beadta.⁷⁾ Ugyan e helyek határainak megjárására kitűzött nap a püspöknek tudtul adattott.⁸⁾ Ezen ügy még 1737. dec. 12-kén kelt iratban is előfordul,⁹⁾ mig végre ezen évben teljesen bevégeztetik.¹⁰⁾ — A város 1734. évben az italmérést, vámot, révet, mészárszékeket s a főntebb is említett pusztákat a püspöktől ezen évre haszonbérbe vette ki.¹¹⁾

Ezen nagy, bíboros főpap utódja lett az ő testvérének fia, *gr. Althán Mihály Károly* a váci püspöki széken, melyet is ő 1734—1750. évig birt. E főpásztor szinten a legtevékenyebb püspökök egyikeül diszlett itt, a város nagy lendületnek örvendvén kormányta alatt. Ugyanis a város árkaít és sáncaít behányatta, s törekvései folytán a belváros körül sok ház keletkezett. A főntebb említett 1731. évi

¹⁾ Ld. Bubla Regestrumát nro 5. pag. 168. és nro 5. pag. 168—9.

²⁾ Megvan u. o. eredetiben.

³⁾ T. i. követ, téglát, vályogot, cserépszindelyt, fát stb.

⁴⁾ Ebbe 17,000 akónyi bor fért be.

⁵⁾ Mig t. i. a dézsma állott.

⁶⁾ Ebben gazdatiszték, s cselédek lagnak.

⁷⁾ V. o. Bubla lajstromát nro 5. pag. 157.

⁸⁾ Ld. u. o.

⁹⁾ Ld. Bubla Regestrumát nro 2. pag. 194.

¹⁰⁾ U. o. pag. 194—5.

¹¹⁾ U. o. nro 5. pag. 182.

tüzzvész a püspöki lakot is elhamvasztván,¹⁾ az akkori főpásztornak e dicső vér-rokona és a püspökségben utódja, az épülethez egy új szárnyat adott s arra a második emeletet rakatván, azt igen tekintélyes kinézésűvé tette.²⁾ Ő alatta történt Vácznak azon felosztása, mely szerint *annak egyynolcadát*³⁾ a káptalan, többit pedig a püspök bírja; hogy mindkét városnak saját bírója és tanácsa legyen, s az egész város felsőre és alsóra osztassék.

A plébániát is ketté alakította át 1745. évben, s mindkettőt saját megyéjebeli világi papoknak adományozta; az egyik, a felső, sz. *Mihály* főangyal-, a másik, az alsó sz. *Miklósról* lett címezve.⁴⁾ A felső-városon német, az alsón magyar iskolát rendeztetett be. Ő alatta épült az alsó-városon a sz. *Miklósról* nevezett s egy ideig székesegyházzal is használt templom;⁵⁾ valamint a *forrásról vagy a hékápolnai Boldogasszonyról címzett közkedvességű templomka* is,⁶⁾ melyről alább tüzetesen szólni fogunk a maga helyén. — E biboros főpap a papnövelde javára is 2000 frtot adományozott. — A városi hatóság már ekkor kiváló gondot fordított a piacra, 1738. március 24-kén elhatározván, mikép a falusiak által behordott árukat a kofák nyereségre megvenni ne merésztették; mert azokat nagyobb áron eladván, csak drágaságot idéznek elő a közönség nagy kárára.⁷⁾

Midőn éveken át e dicső földesur és a város vállvetve működne a közre a város jólléte emelésére —, ismét és egészen váratlanul, nagy csapás kezdte a város felvirágzását gátolni! Tudniillik 1740. aug. 15-kén kiütött, a vidéken már előbb is dühöngött *vészskór*,⁸⁾ melyet a törökök ellen⁹⁾ viselt hadjáratból visszatért magyar katonaság hozott be magával az országba. A vacziak, midőn a halál pusztító angyala szerte öldökölt az országban, az iszonyú vést látva sem vesztették el Istenben helyezett bizodalmodkat, hanem annál buzgóbban áhitatoskodva kérték a Mindenhatót, hogy tőlök e csapást elhárítani méltóztatnék. Egyszersmind gr. Althán M. Károly püspök-jök példájára pénzt adtak össze, és a vészskór elleni pártfogó sz. *Rókus* tiszteletére, az elhunytak hamvai fölött, a vasúti pályafőnél maig is fönlevő kápolnát emeltették, melyet is a vészskór évében *Kaló Ferencz* püspöki helynök és kanonok az isteni szolgálatra 1740. aug. 4-kén ünnepélyesen fölavatott. A dühös vészskór 11 nap múlva e vá-

¹⁾ E tüzzvész gr. Althán M. Frigyes püspöknek Olaszhonból történt visszatérése után ütött ki.

²⁾ Róka i. m. teljesen görög-alakúnak magasztalja. I. d. a 48. l. — Ezen derék a belvárost szépen díszítő palotában 1802. év óta a m. kir. siketnéma-intézet diszlik, melyről alább tüzetesen szólunk.

³⁾ „*Unam octavalitatem.*“

⁴⁾ Ezt gr. Althán M. Károly 1745-ben alapjából építtette.

⁵⁾ Jelenleg használaton kívül van s „*rosz templom*“-nak neveztetik.

⁶⁾ „*Capella B. M. V. de fonte Vaciensi.*“

⁷⁾ I. d. a városi jökönyvet ezen évről.

⁸⁾ A nép szerint *dőghalál*, pestis, kolera, mirigy stb.

⁹⁾ VI. Károly háboruja 1738-ban.

rosban is kitört és pusztított több hónapig. Az egyházmegyei sz. széki jkönyv 1740.-ról bizonyítja, mikép ezen évi aug. 14.-diktől febr. 5.-kéig dühöngött járvány miatt „sz. széki törvényszünet“ volt, és ezen időközben a ragályos kór 385 lakost¹⁾ döntött a sirba. Minthogy e püspöki városnak 1740. évben még csak 4200 lakosa volt,²⁾ világos, hogy az akkori népségnek éppen tizedrészét ragadta el e mirigy. A vesztegzárt 1741. február 12.-kén vették le a város kapuiról; tehát bizonyos, hogy e járvány télen is dúlt s kimélet nélkül ragadta el áldozatait . . .

Ekkor a szorongatott jámbor ösök azon szent fogadalmat tették, mikép minden szombatn délután megtartóztatják magukat az u. n. szolgálai munkától. Később pedig, 1744. dec. 31.-kén, mint az egyházmegyei irattár bizonyítja, a székesegyházban a városi bírák, tanácsbeliek és egyéb tisztviselők az összes lakosság nevében *Kaló Ferenc* püspöki helynök és *Würth Ferenc* főesperes előtt a főoltárnál esküvel erősített azon ünnepélyes fogadalmat tették örök időre, hogy évenként aug. 16.-kát, mint sz. *Rókus napját*, azon gyászos idő emlékeül megünneplik. E napon a főegyházból sz. menetben vonul a papság, szerzetesek, céhek és népség a sz. Rókus-kápolnába, melyben ünnepélyes sz. mise és a kápolna környékén egyházi beszédek tartatnak.³⁾ Sz. misében a följajlás után a fogadalom megújittatik;⁴⁾ *Rókus, Sebestény, Xav. Ferenc és Rozál szentek tiszteletére* az akkor létezett 15 kézműves céhtől ugyanannyi forint fog gyűjtetni a kápolna szükségei fűdőzésére.⁵⁾ — Mindezen fogadalmi pontok és azok módosítványai, egy gr. Althán M. Károly püspök által 1744. dec. 31.-kén kibocsátott iratban foglaltatnak.⁶⁾ Helyén látjuk itt e kegyes püspöki rendelményt egész terjedelmében közölni, mely is kedves honi nyelvünkön szóról szóra így hangzik :

„*Gróf Althán Mihály Károly*, Isten, és az apostoli Szent-Szék Kegyelmeből Érsek, Váci Püspök, Szentséges Urunknak, a Római Pápának Házi Főpapja és Segédpüspöke, Oppelni Főesperes, Boroszlói Kanonok, Szent Mór Gallipolisról címzett Apátja, boldog emlékezetű VI. Károly császárnak, és a dicsőségesen uralkodó Magyar- és Csehországi Királynak Valóságos, Belső Titkos Tanácsosa, Jeruzsalemi Szent János Máltai Dicső Rendjének Nagy-Keresztes Vitéze és Viselője stb.

„Jóllehet ezen püspöki Vác városára már akkor, midőn 1740. aug. hónapjától kezdve a következő 1741. januárhó végeig Isten büntető keze, és a kegyetlen döghalálnak ostora alatt nyögne, némely

¹⁾ Nagy Imre i. m. 395-re teszi.

²⁾ A szentszéki jkönyv 1013. száma szerint.

³⁾ Magyar, német és tót nyelveken.

⁴⁾ Ez már régóta elmaradt!

⁵⁾ Ennek is már jó ideje, hogy megszűnt!

⁶⁾ E püspöki iratnak hiteles másolata a városházi irattárban is letéve legyen s emlékül ott gondosan őriztetik.

jóságos cselekedeteken felül, melyeknek gyakorlatát az isteni haragnak megengesztelésére magának kijelölte, azt is örök időkre fogadta, hogy *szombati napokon délutánként magát a szolgai munkáktól megtartóztatandja*, és jöllehet a nevezett város ebbeli fogadását mai napig megtartani igyekezett legyen: mivel mindazonáltal ugyanazon város időjárástával felebbi fogadástételét, melyhez különben is sem tulajdon megerősítésünk, sem a tisztelendő egyházi karnak beleleegyezése nem járult, felettébb alkalmatlannak és terhesnek találta, némelyekre nézve pedig azoknak rossz példája, kik fősvénységből vagy szükség által kényszerítetve, a szombati napot megszegték, hasonló eltántorodásra ösztönről szolgált.

„Ezokért a városi tanács két rendbeli kérelem-levelet nyújtott Előnkbe, egyikében azért könyörögvén, hogy előbbi fogadását vagyis inkább szándékát más fogadásra átváltóztassuk, mit mi püspöki sz. székünk tanácsával is ekképen eszközölttük. Hogy t. i. *évenként sz. Rochus hitvalló napja*, mely augusztus hónap 16-kán esik, *szabályképen megünnepelettsék*. E napon, mint fogadott ünnepen, a városi lakosság minden szolgai munkáktól magát megtartóztassa. Augusztus hónap 16-kán reggel a székes főegyházból ájtatos processio intéztessék a városon kívül létező sz. Rochus kápolnájába, valamint az eddig is divatozott. Az ájtatos körmeneten nemcsak a főtű Káptalan kanonokjai és méltóságviselői, de a világi és szerzetes egyházi-rend tagjai ¹⁾ egyszersmind, valamint az öszves kézműves céhek, tulajdon keresztjeik, illetőleg zászló- és lobogóik alatt jelen legyenek. Sz. Rochus kápolnájában egyházi beszédek ²⁾ és énekes sz. mise-áldozat tartassanak, mely alatt sz. Rochus hitvalló, sz. Sebestény vértanu, ³⁾ Xav. sz. Ferenc hitvalló, és szűz sz. Rosália ⁴⁾ tiszteletére a város által önkénytes segedelmi ajánlat fog tétetni. ⁵⁾

„Későbbi folyamodásában pedig leghálásabb köszönettel fogadja a városi előljáróság iménti rendeleteinket, és a jelenleg Vácson létező, és külön elszámolt tizenöt kézműves céhek részéről ugyanannyi forintokat évenként megajánlván, mind ezeknek püspöki leveleink által leendő megerősítéseért buzgóan esedezett.

„Ezeknek tehát következtében, birván fűdő Káptalanunknak, ugy a világi és szerzetes egyházi-rendnek megegyezését, azon püspöki hatalmunknál fogva, mely a „*Pronunciandum*“ szóval kezdődő III. különzet 1-ső szabályán (a megszentelésről), továbbá az ünnepéről értekező „*Conquestus*“ fejezetkén, végtére a tridenti szent zsinatnak a szerzeteseket érdeklő XXV. ülés 12. fejezetén alapszik, és mely VIII. Orbán pápának 1642-dik évben, szeptemberhó 13-kán ki-

¹⁾ Azaz: Clerus saecularis et Regularis.

²⁾ A három szószerék a kápolna körül szokott fölállítatni.

³⁾ Ennek a „*Faszli*“ volt korcsma előtti téren ezen idő óta tiszteletére szobor emelkedik.

⁴⁾ Ezek, mint e püspöki okmányból kitűnik, a város régi védszentjei,

⁵⁾ E segélykék már csak a perselybe tétetnek.

bocsátott, és „*Universis*“ kezdetű határozata által valamennyi egyházi-jogtudósok állítása szerint csakugyan meg nem gyengítettett, ezennel rendeljük és határozzuk: „Hogy ezentúl augusztus hónapnak 16-ka, úgy mint sz. Rochus hitvallónak napja, melyre, mint elébb érinténk, ájtatos menetet, egyházi beszédeket és énekes szent misét tűztünk ki, — rendesen megünnepeltessék, és e napon a lakosok magokat a szolgálai munkáktól szorosan megtartóztassák.“ — Az ünnepet azonban nem azért rendeljük, hogy mint *szent Ágoston* doctor (XXXII. zsoltár fölötti beszédében) említi, *e munka szünettel a hívek gonoszul visszaéljenek*, hanem inkább, hogy istenes tárgyakról és azon jótéteményekről elmélkedjenek, melyekben sz. Rochus, és egyéb *véd-szenteink esedezése által* eddigelé részesültünk.

„Ezt pedig jelen püspöki rendelvényünk erejével, e püspöki város összes híveire nézve, legyenek azok bármily rendűek, ha mindjárt szerzetesek avagy szabadalmasak is, legyenek továbbá bármily neműek és állapotúak, ezennel kimondván, szigorúan meghagyjuk és parancsoljuk. Nagy örömmel és lelki gyönyörűséggel helyben hagyván, elfogadván és megerősítvén azon 15 fnyi ajánlatot, melyeket a czehek sz. Rochus hitvalló, sz. Sebestény, Xav. sz. Ferenc hitvalló, és szűz sz. Rozália tiszteletére évenként örök időkre, míg t. i. a világ állani fog, adományozni kívánnak. Végtére akarjuk, hogy azon fogadtétel, melyet mai alulírt napon a püspöki város helyett a városi bírák, tanácsosok és egyéb tisztviselők püspöki szentegyházunkban szent mise közben véghez visznek, minden évben augusztus hónap 16-kán sz. Rochus kápolnájában énekes szent mise alatt, és pedig *Offertorium után* ugyancsak a városi tisztviselők által, kik létezni fognak, megújíttassék. Mindezeknek nagyobb erejére, hitelére és örökös emlékére jelen rendelvényünket szerkeztetni, és püspöki szent székünk jegyzőkönyvébe beigtattatni, hiteles másolatát pedig a városi tanácsnak kiadatni rendeljük és parancsoljuk. Kelt *Vácson*, püspöki lakunkban, az 1744. dec. 31. napján. *Gróf Althánn Mihály Károly*, Érsek, Váczi püspök. (P. H.) Kiadta *Plattschleger János József* szentszéki hites irnok.“¹⁾

Említendő itt, miszerint VI. Pius pápa 1792. febr. 24-kén kelt brevijében teljes bucsut enged azon töredelmes híveknek, kik sz. Rochus napján, és az évnek még két más ünnepén sz. Rochus kápolnájában ájtatosságukat végezendik. E két napot néhai *Szerdahelyi Gábor* fölszentelt püspök és püspöki helynök 1792. május 18-ki iratában fehérvasárnapra és Kisaszszony ünnepére tűzte ki.²⁾ Ugy látszik, mikép sz. Rochus kápolnájának azelőtt saját szőleje is volt; mert a püspökuradalmi *Bublaféle Regestrumban*³⁾ *Huber Miklós Tamás* szőlőmivesnek létezik egy számadása e szőlőre vonatkozólag.⁴⁾

¹⁾ Ld. ezen okmányt a püspöki irattárban és *Kovács Pál* kanonok ő nga 1846-ki beszédében a 11—15. lapokon, melyet e kápolnánál mondott.

²⁾ Ld. ugyanazon kitűnő sz. beszéd 15. lapján.

³⁾ Ld. Nro 7. pag. 264.

⁴⁾ V. ö. u. a. Regestrumot, mely a p. uradalmi irattár asztalán őriztetik.

E vész-kór dühöngése alatt 1741. jan. 5-kén *Skvarits László* püspökuradalmi igazgató elnöklete ¹⁾ alatt a püspöki város tanácsa megválasztatván, annak tagjai a szakteendőkre nézve így osztattak be: *Stockinger József* bíró, *Karletzhoffer József* a németek senatora, *Mann András* perceptor, *Paor Dávid* a serfőződe felügyelője, *Posóczy Ádám* jegyző, *Bodó András* város gazdája, *Óváry István* malombíró, *Benke Gábor* hegybíró, *Szoporka Mátyás* vámos, *Holfert István* kulcsár.²⁾ E választásokat az uradalom kegyesen megerősítette.³⁾ 1740. évben még csak a „magyar,” „német” s „tabán” negyedek említettnek.⁴⁾ Külön volt a magyaroknak és külön a németeknek is kisbírájok valamint tizedesök is.⁵⁾

Vác városának gondos és hálás hatósága tehetsége szerint igyekezék azon derék polgárokat megjutalmazni, kik e vész-kór alatt magokat hű emberbaráti szolgálataikkal kitüntették. Így a többi közt, *Knab János* orosz borbélynak, ki a vész-kór idején mindenütt látható volt, és majd itt, majd ott segített, sok-rendbeli fáradalmaiért 1741. dec. 22-ki gyűlésén a város nevében 50 ftot rendelt jutalmul adatni.⁶⁾ — Ugyszintén *Zeppel Gottfried* részére, ki a ragály megátlása végett a városon kívül fölállított „Lazaretum”-ban,⁷⁾ mint sebész szolgálatot tett, föláladozása elismeréseül, e sebész halála után, az özvegyet kérelmére minden polgári teheralól fölmentette.⁸⁾ — *Kraupner Jakab*-nak is ama vész-kór alatti hordári szolgálatát méltányolni akarván a város, 1743. ápril 2-kán tartott gyűlésén, őt, mint félrovaszt tevőt az adótól fölmentette, de nem a vagyona utáni tartozástól.⁹⁾ — Ugyanezen évi július 5-ki tanácsülésén *Siebert Venczel* azíránt folyamodván, hogy az „Arany-hordó”-nál üresedésben levő korcsmárosságot engedné neki oda a tanács, ez azon tekintetből leginkább, hogy elődje, t. i. nejének első férje *Zeppel Gottfried* a vész-kór idején oly föltét alatt ment ki a Lazaretumba szolgálni, hogy halála esetére maradéki különös tekintetben részesíttessenek a városi hatóság által, miről ez megfelelkezni nem akarván, azon korcsmárosságot neki átengedte.¹⁰⁾ — A városi tanács 1744. febr. 7-ki ülésén szintén méltó tekintetbe vévén, miszerint *Franyó Györgyné* e vész-kór idején saját házából kizavartatván, abba a holttetemek hordárai szállásoltattak, folyamodó özvegynek hét-évi adóhátrálékát kegyesen elengedte.¹¹⁾

¹⁾ Az ily tisztujtó üléseken az uradalom több tisztjei is jelen-lenni szoktak.

²⁾ V. ö. a városi II. jknyvet.

³⁾ A tisztujtást mindig az uradalom erősítette meg.

⁴⁾ Ld. u. a. II. jknyvet.

⁵⁾ Ld. u. o.

⁶⁾ Ld. u. o.

⁷⁾ Így nevezték a kórodát, melybe a vész-kór által megtámadottakat vitték ki a városból gyógyítás végett.

⁸⁾ Ld. u. a. városi jknyvet.

⁹⁾ U. o.

¹⁰⁾ U. o.

¹¹⁾ U. o.

A buzgó váczai hívek maig is vallásos kegyelettel ülik meg e gyászos emlékü vész-kór évfordulati napját¹⁾ és előttük nagy tiszteletben áll sz. Rókus kápolnája, mely előtt valahányszor elhaladnak jártok-keltőkben, és arra esik tekintetük, keser-édes emléket támaszt az mindenkor az ő lelkeikben. . . . .

Ugyanazon időtájban, midőn a sz. Mihály- és sz. Rókus-kápolnák keletkeztek, emeltette a nemes-lelkű Csik-nemzetség kegyessége az oly szép ponton diszló váczai kálváriát²⁾ a városon kívül a Kosdra vezető uttól jobbra. — A tanács 1741. okt. 13. ülésén elhatározta, mikép a vész-kór előidézte körülmények miatt, az u. n. legnépesebb „Gálvásár“ nem fog megtartatni.³⁾ — Ezen évi nov. 13-án végezte a tanács, hogy a Váczt tartandó vármegyei közgyűlésre érkezendő uraknak Dombay Pál és Laczkóczy János tanácsbéli urak fogják a szállásokat kimutatni a lajstom szerint.⁴⁾ — Majd dec. 15-én a püspök ő nmlga parancsolatára a tanács elhatározta és intézkedett, hogy ünnepeken és vasárnapokon a vásárok betiltassanak és a boltosok ne áruljanak.⁵⁾ — Ezen hó 31-én a tanács a községgel elhatározta, hogy mivel az uradalom nem hiszi, miszerint a városnak csak 8000 frtból álló jövedelme van, azért időt kérnek, hogy az uradalom a jövedelem mennyiségét jobban kitanulhassa.⁶⁾

Továbbá 1742. jul. 24-én határozattá lőn, hogy a város elkerülhetlen szükségeire három kőút építtessék, egy a töltésnél, másik a csörögi templomnál és harmadik a gombhidnál. — Aug. 28-án pedig azt végezte a tanács, hogy mivel már kérvényére, a váczai harmincados, Jancsics úr, a várostól átadott nyugtát felküldötte a pozsonyi kamarához, a város serházáérti 511 frtnyi hátralék végett, melyet a boldogult gr. Althánn M. Frigyes bibornok a várostól becsülés mellett⁷⁾ megvett, és holta után a kamarára maradt, ő kegyelmét kérnék, hogy oda fön sürgetné az ügyet. — A mlgos uraság⁸⁾ rendelete folytán tudatta a városi hatóság a lakossággal, hogy a kiknek cselekvőleges adósságokra nézve követelések vannak, ezeket a tanács előtt bejelentsék; mert ki előbb teszi a táblázati bejelentést, annak követelései elsőbbséggel birandnak.⁹⁾

A városi hatóság dicséretes törekvését a beállott 1743. évben a régi szabadalmak visszaszerzésére irányozta, ezen ügyben, mikép látni fogjuk, nagy tevékenységet fejtven ki. Így mindjárt február hó 6-án közakarattal ily tartalmú kérvényt nyújtott be a püspök ő nmlghoz :

¹⁾ Az 1873. évi vész-kór is sz. Rókus napján szűnt meg dühöngni.

²⁾ Ez a legközelebbi években közadakozás útján megújított.

³⁾ Sz. Gálról neveztetik e vásár, mert annak napjára esik.

⁴⁾ Ld. a városi II. jkönyvet a 14. lapon.

⁵⁾ U. o. a 14. lapon.

⁶⁾ U. o. a 15. lapon.

⁷⁾ A szövegben áll : „aestimatione mediante.“

⁸⁾ A földesuraság rendes címe a hivatali iratokban.

⁹⁾ Ad. u. a. jegyzőkönyvet.

„Nmlgú, mlgos és földő főpásztor, legkegyesebb Urunk! A mely veleszületett kegyességet mindjárt a megkezdett püspöki kormányzata elején észrevevők, azért most a legalázatosabban könyörögvén, kinyilatkoztatni kényszerítettünk a legbensőbb tiszteletünk mellett, hogy némely kiváltságok, jogok, szababalmakra és mentességekre nézve, melyeket a dicső emlékezetű *I. Géza király Vác városának adományozott* és Magyarország következő királyai által nemcsak megerősítettek, hanem még bővítettek is, már azelőtt elődeinknek, *Kollonich* bibornok ő főmagassága és főmlgú hercegnek, a mostani bécsi érseknek, mint váci főpásztornak dicsőséges kormánya alatt a nmlgú kancelláriának fizetendő 2500 frtnyi díj mellett azok följánltattak, de fájdalom! késlekedő és hanyag elődeink által el nem fogadtattak, most azok kérésére alkalmunk lévén, maradékaink és ezek jogairól gondoskodni kívánván, minthogy nmlgod kegyességében bizakodva, kinek nálunk halhatatlan mardand neve és maradékaink sziveiben, reméljük, mikép a törvény szerint bennünket megillető régi jogaink kikeresésére nemcsak engedelmet nyrendünk, hanem egyszersmind kegyes közbenjárása által közreműködni is fog. Amiért Nmlgod halhatatlan és örök hálára méltó dicséretet érdemelendvén, arra kötelez minket, gyermekeinket és utódainkat, hogy a Mindenhatóhoz legbensőbb imákat rebegjünk. Minélfogva Nmlgodat legalázatosabban térden-állva kérjük, miszerint veleszületett jóságánál fogva, a mi szándékunkat legkegyelmesebben előmozdítani ne terhelhetnék, a kik is e kegyelemért az Istent folyton kérendők, egész a halálig tartó tisztelettel öröklünk Nmlgdnek örökké legalázatosabb gyámoltjai, a váci közönség.“¹⁾

E folyamodványra ő nmlga nemcsak teljesen hajlott, hanem pártfogolását és segédkezését is megígérte.²⁾ — A város ezen évi febr. 8-án ez ügyben ismét ülést tartván, az alábbi határozat hozott, melyet a nemes tanács a községgel együtt elfogadott. Ekkor a tanács tagjai voltak: *Leitner Ignác* bíró, *Veres Pál* aljegyző, *Stockinger József* perceptor, *Laczkóczy János*, *Nagy Mihály*, *Dombay Pál*, *Karletzhoffer József*, *Mourlin János*, *Raizler Albert*, *Gloser György*, *Orásy István*, *Peringer Pál*, *Dül András* kamarás.³⁾ — A község tagjai pedig: *Ujfalussy Tóbiás*, *Varsányi Ádám*, *Csete Pál*, *Janóczy András*, *Kolb Ádám*, *Réz Imre*.⁴⁾ *Paor Dávid*, *Münderer György*, *Schwartzl János*, *Rády György*, *Frecska István*, *Gál János*, *Vajzer András*, *Laczkóczy Pál*, *Berínkey András*, *Golyóbis János*, *Fischer Ferdinand*, *Majzl Ádám*, *Herkl János*, *Lohner György*, *Stajerer Ferencz*, *Mogyoródi István*, *Fischer Jakab*, *Rotter Ferdinand*, *Rucz András*, *Hold Zachar*, *Paor János*, *Haim Péter* és *Vikartóczy Márton*.⁵⁾ „Azért is, iratik

¹⁾ Ld. a városi II. jkönyvet a 47—48. lapokon.

²⁾ Ld. u. o.

³⁾ A püspök-városnak szabadon választott bírájával és a jegyzővel együtt 12 tanácsosa volt, a káptalaninak pedig csak hat senatora.

⁴⁾ Eddig minden név után ott áll a szokásos megtisztelő szó: „*Uram*.“

⁵⁾ E családnevek nagyban mutatják, hogy mily erős volt ekkor Váczott

továbbá,¹⁾ ugyanezen sessionak alkalmatosságával az kösség tellyes akarattal ajánlotta magát az téendő költségekre, és semmiképpen azokat a jövőben is difficultásban venni nem kívánnya; kire való nézve ezen dolognak valóságos kinyomozására *Stokinger Joseff* Uram város perceptora, *Ujfalussy Tobiás* Uram és *Junóczy András* Uram *Bétsben* Kollonits Urunk ő Emjához ehez szükséges Documentumoknak is keresésére, ezen el kezdett dolognak elő mozditására deputáltak, tellyes plenipotentiát adván nekik oly formán, hogy mind magok és mind pediglen mások által ezen dologban ajánltassanak, kiknek is Diurnumok minden napra edgyiknek egyiknek 2 frt²⁾ resolváltatott, más extraordinarius költségeken kívül.³⁾

A kiküldöttek haza-érkezvén, a március 10-ki ülésen a nemes tanács előtt előadák miszerint: „*Pozsonyba* fölerkezvén, Mltgos *Pálffy János* nádor ur ő Exja „*Requisitorium Gnle Mandatum*“-a⁴⁾ mellett N. Pozsonyi Káptalannak, ugy a n. pozsonyi magyar Kamarának Irattárával városunknak régi szabadalmait és privilegiumait illető levelek iránt megkerestették, aholott noha mindekkorig semmi ollyas városunknak régi privilegiumait illető Dokumentumokat nem találtak, t. i. az időnek rövidsége miatt az Archivumokat egészen nem lehetvén fölkeresni, mindazon által mind a két Archivumoknak Registratorától bizonyossan assecuráltattunk, hogy minél hamarabb adandó alkalmatossággal az Archivumokban lévő leveleket föl volváltatván, mihelyest akárminémü afféle Documentumra akadnának, azonnal *in transumptis*⁵⁾ városunknak leküldeni el nem mulasztják. — Onnét Bécsbe föl menvén, Mlgos Püspök Urunk ő Exlját s ugy Mltgos Herczeg Cardinalis *Kollonits Zsigmond* urunk ő Emját az adott utasításokkal megkeresték, a kiknek is hozzájuk való kegyességüket tapasztalták és jóllehet az említett *Herczeg Cardinál Kollonits Urunk ő Emja* előbben *apprehendálni látszott* amiatt, hogy eleink akkoron, midőn ő vaczi püspök vala s városunkat privilegiálni akarta, azon grátiáját nem fogadták el,⁶⁾ mindazonáltal, hogy Mlgos püspök urunk ő Exljával ezen dolog felől beszélgetni fog, megígérte. É valóban megtörtént szóváltás és értekezésök után a deputált Urak Mlgos püspök Urnak ő Exjához mentek s ily választ kaptak:

„Hogy t. i. ő Exja atyai kegyességétől indittatva, bizonyos föltételek alatt (tudniillik a „*Supremum Dominium*“-ot in recognitionem magának és utódainak megtartani kívánván) városunknak privi-

németség, és hogy többnyire a német kézművesek iparkodásuk által szépen gyarapodván, mint vagyonos emberek leginkább ők képezték a községi testületet.

¹⁾ Ld. a városi II. jkönyvet.

²⁾ Az akkori pénzviszonyok szerint, ez úrilag kiszabott napi díj volt s a küldöttség a város kocsiján utazott.

³⁾ V. ö. u. a jkönyvet a 47—51. lapon.

⁴⁾ Azaz: általános megkereső parancs.

⁵⁾ Azaz: másolatban.

⁶⁾ A hagyomány szerint Kolonits szavai: „Midőn én akartom, ti nem akartátok, s midőn ti akartátok, már én nem tehetem többé.“

legiatioját semminemüképpen nem diffikultálja, mindazonáltal, hogy ha valahol némely régi, városunknak privilegiumját illető Documentumokat kaphatnánk, hogy annál könnyebben folytathassék városunknak immunitatioja, olyanokat keressünk. Mire nézve Mlsgos Palatinus Urunk Ó Exjtól „*Requisitorium Gnle Mandatum*“ ot vévén ki a N. Sz. benedeki konventhez, azzal ennek levéltára felhányására ismét ketten bizattak meg, u. m. Janóczy András és Morlin Janos urak. A kik is március 13-án útnak indultak.“¹⁾

Azon nevezetes latin folyamodványok pedig, melyeket az említett, Bécsbe kiküldött urak a váci püspök ő nmlgnak és Kollonits kardinál ő főmagasságának ott a birodalmi fővárosban benyújtottak, honi nyelvünkön így hangzanak:

„A) Nmlgú, Mlsgos és Földő Főpap Ur, nekünk legkegyelmesebb Urunk! A múltkori alázatosan benyújtott folyamodványunkra Nmlgdótl vett kegyes és valóban atyai határozatát hálás érzettel értettük, mely Nmlgddal vele született kegyességeért a legalázatosabb és örök hálákat adunk, legállandóbb, fürge öregség, legvirágzóbb évekig tartó egészsége, szerencsés és boldog, ugy szinte tartós kormányaért a minden jók megjutalmazó Istenét folytonos imáinkban kérendvén. Kebelünköl kérvényünk előmozdítására hármat küldöttünk ki ezen sorok előmutatóiúl, Nmlgdat térden állva a legalázatosabban kérvén, miszerint az althánni vérrel veleszületett kegyességénél fogva, szándékunk előmozdítására irántunki atyai hajlandóságát Nmlgd a legkegyelmesebben bebizonyítani méltóztatnék, mint aki előtt jól tudvák a mi nyomoruságaink és inséges állapotaink; ismeretes nála t. i., hogy csak a legközelebb múlt török-háboru alatt is mennyi nyomort szenvedtünk a folytonos átvonulások miatt, midőn leggyakrabban 2—3000 katona is beszállásoltatott nálunk, kik alighogy elmentek, már ugyanannyi volt nyomukban; tudva van az is, hogy a múlt budapesti elzároltatás alkalmával mennyi hü szolgálatot tettünk Ó Fölségének, midőn élestára és az átvonulási hivatal tisztei a katonákkal együtt nálunk voltak elhelyezve; szóval: a vármegyék határán és oly helyen lévén városunk, hogy akár a hajói, akár pedig szekereszi alkalmatossággal, az érkező, átvonuló katonaságnak kitéve lévén, majdem naponként oly sok szolgálatokat kelle tenni. Ezeket tehát kegyesen tekintetbe venni és városunk terhének könnyítésében atyailag segédkezni méltóztatnék Kegyelemmességed. Mely kegyelmet, hogy a mindenek legfőbb bírāja e földön minden kívánt jólléttel, a menyekben pedig hervadhatlan koronával megjutalmazni méltóztassék, folytonos könyörgéseinkkel kikérendők, öröklünk — Nmlgdnak örökké leglekötelezettebb gyámoltjai, a váci község.“²⁾

B) Főmagasságú és Főmlgú sz. római birodalmi Herczeg! nekünk legkegyesebb Urunk! A városunknak régi jogai és mentességeinek vissza-

¹⁾ Ld. a városi II. könyvet az 1743. márcziusi 10-kén tartott ülés irataiban.

²⁾ Ld. ugyanott.

szerzésében hajdan a mely kegyességet följánlani, és ez által irántunk, örökösaink és utódaink iránt több mint atyai hajlandóságot mutatni méltóztatott főmagasságod, azt vonakodó elődeink, fájdalom! el nem fogadván, maig is könnyes szemekkel siratjuk. Minthogy pedig látjuk, mikép Főmlgdat, mint hajdan Simeont a mi népünk üdvének látására az Isten föntartotta, és ezt örömmel szemléljük, kérjük a mindenható Istent, hogy azt a haza javára, az igaz hit terjesztésére, nekünk pedig különös vigasztalásunkra az élénk öregség legvirágzóbb éveikig, halhatatlan nevének örök emlékével megtartani méltóztassék. És mivel az ősi kiváltságok viszsza szerzését a mostani Nmlgu, Mltgos és Főtdő *gr. Althánn M. Károly* érsek, váczí püspök úr stb. a mi legkegyelmesebb urunk is nem ellenezné, ennél fogva Főmgod lábaihoz borúlva, térdeinkről a legalázatosabban esedezünk, mikép vele született kegyességénél fogva bennünket régi pártfogásába fogadni, és a mely kegyelmet hajdan elődeinknek följánlani méltóztatott, annak részeseivé most bennünket tenni méltóztatnék Főmgod, ez által magának örök nevet szerzendvén, és minket, örökösainket valamint utódainkat örök hála-köszönetre kötelezendvén. — A mely kegyet, hogy a minden jóknak megjutalmazó Istene mindennémű kívánt jólléttel e földön, a mennyekben pedig hervadhatlan koronával megjutalmazni méltóztassék, míg élünk, imáinkban kikérendők, öröklünk Főmlgdnak örökre leglekötelezettebb gyámoltjai, a váczí község.¹⁾

Az ezen, 1743. évi febr. 8-kán tartott városi ülés iratai közt némely érdekes határozatokra²⁾ is akadunk. Így a többi közt említendő ezen végzés: Vác város a semmi más, az itt kitett pénzbüntetésekön kívül az ő körében, ilyenekbe avatkozni ne merészellen. A városi hatalomnak ellenszegülőket, gyalázókat és kisebbítőket, a csekélyebb civakodók és éji nyugtalanítókat, a kertek, szőlőkben és házakban kisebb lopások elkövetőit, a megintésen és kár viszsza térítésén kívül vagy botütésekre vagy legfőlebb 2 ftnyi pénzbüntetésre leendő szabadsága a városnak elítélni. — Továbbá, hogy a városban ezentúl házak, szőlők stb. úgy adattassanak el, hogy azokban a telek, mint az uradalom birtoka, benn ne foglaltassék. — Nemkülönben a makktermő fák levágóit 12, az őlfák és nemmakktermők ellopóit pedig 6 ftra rendeli az uradalom büntettetni.³⁾ Ugyancsak az úri-szék ezen évi jan. 16-kán azazon parancsot adta ki a városi tanácsnak, hogy a mely ügyeket ezen nemes törvényszék elvégez,⁴⁾ azokat a tanács 40 ftnyi pénzbüntetés alatt végrehajtani tartozik.⁵⁾ — A febr. 15-ki gyűlésen, hogy kinekinek adómenyiségét jobban kitudni, és az adót célszerűbben kezelni lehessen, a gondos tanács a fő- és aljegyzőt, meg

¹⁾ Ld. a városi II. jkönyvet, illetőleg ebben a márcz. 10-ki ülés iratai közt.

²⁾ U. o. az 55—59. lapokon.

³⁾ U. o. az 51. lap.

⁴⁾ Ugyanazon városi jkönyvben. Azaz : a „*Nobilis Sedes Dominialis.*“

⁵⁾ Ld. u. o.

Laczkóczy János és Mourlin János tanácsbéli urakat bizta meg az adókönyvek kidolgozásával.¹⁾

A városi hatóság a kir. haszonvételek és egyéb külső birtokrészek haszonbérletére által tetemes javára lévén e városnak, ezen évi márc. 18-ki üléséből *Veres Pál* aljegyzőt és *Peringer Pál* tanácsost küldte ki *Herédy Márton* kir. személynök ö mlghoz, azon, a sződi hártárban lévő darab-föld iránt, melyet a város ezen főúrtól 80 ftnyi haszonbérben szokott tartani. — Márc. 24-kén a szőlők és házak eladása és megvétele, valamint a gazdák és zsellérek a lakás változtatásában, az uraság és város eddigi rendeleteit tekintetbe nem vévén, ujra elhatároztatott, mikép az uradalom parancsa folytán, kinek sem szabad házat, szőlőt vagy bármely örökséget az uraság vagy város hire s tudta nélkül eladni, hogy így azok, kik elsőbbséggel birnak, mint: atyafiak vagy szomszédok, kaphassák meg és az adósságok kifizettethessenek. E törvény ellen vétő eladó és vevő fizet büntetésül 12 ftot, és amennyi adót vagy más adósságot hagy maga után az eladó, azt mind a vevőn veszik meg. — A háztulajdonosak is tartoznak a városból elköltöző zselléreikről a tanácsnál jelentést tenni; mert különben azok hátrálékai és egyéb tartozásaiért is a házi-gazdák, kiknél laktak, fognak majd eleget tenni.

Említést érdemel itt, mint a régi jó, olcsó világ emléke, hogy az 1743. év második felére készített fizetési táblázat szerint, a városi tisztviselők fizetése készpénzben ekkor így állott: Főtdő plebános úr 150, bíró 40, főjegyző 50, aljegyző 25, perceptor mint ilyen 40, és mint tanácsbéli 10, a város gazdája 25, ugyanez mint senátor 10, a serfőződe felügyelője 15, ugyanaz mint senátor 10, malombíró 10, a hivatalok nélküli senátorok 20, a vámos 20, kulcsár 16, első albíró 14, második albíró 14, első negyedmester 7 ft s 50 dénárt, második negyedmester, valamint a harmadik is 7 ft s 50 dénárt, az első és második éji őr 10—10 ftot, az épületfelügyelő ²⁾ 16 ft s 50 dénárt, az órás 3 ft 75 dénárt, a város 4 hajduja egyenként 12, a hadnagy és város biztosa 15, a kapus 12 ftot kaptak félévre az aránylag kiszabott természetiekenbeli illetményeken kívül.³⁾

A tanács és község által a jul. 28-ki ülésen, az alább következő szabványok ⁴⁾ 14-ik pontja szerint, a választott község ⁵⁾ tagjaiul a magyarok részére ezek szemeltettek ki: *Benke Gábor* szószóló, *Pósváry Pál*, *Obermánn Mátyás*, *Rády György*, *Falsik János*, *Pap Sándor*, *Mojzes András*, *Vajzer András*, *Laczkóczy Pál*, *Csorba János*, *Básty Mátyás*, *Tekoriska András*, *Nagy István*, *Golyóbis János* és *Hrimó János*. A németek részére: *Ludwigh András* szószóló, *Pitner*

¹⁾ Ld. az illető ülés irataiban, s az idézett II. jkönyvben az ő helyén.

²⁾ A szövegben áll: „Aedituus.”

³⁾ Ezek gabona, bor, ser, hús, só és fagygyúból állottak.

⁴⁾ Azaz: Statutumok.

⁵⁾ Ez az ugynevezett „Electa Communitas,” melynek 15 magyar s ugyanannyi német tagja volt.

György, Peringer Simon, Schwarzl János, Klaudipro András, Lang János, Pea Ignác, Vindispauer Gáspár, Kukumusz Mihály, Fandler János, Wurz András, Reggele József, Fischer Jakab, Windpassinger Benedek, Kristadler Mihály. Ezek a fizetés fejében a városnak tenni szokott minden szolgalmaktól menteseknek jelentettek ki.

Még az előbbi, t. i. *jul. 27-ki* ülésen, *Skvarits László*, uradalmi igazgató, *Bánhidi Gáspár* és *Farkas Gábor* uradalmi tisztek jelenlétében a tanács előtt következő szabványpontok olvastattak fel, melyek több éveken át a város közjavát nagyban előmozdították és nyelvünkön így ¹⁾ hangzanak: „A tanácsban és városi ügyekben eddig történni szokott zavarok kikerülése végett és a jövőben a jó rend érdekében, *julius 9. 10. és 11-dik* napjain a senatus tagjaiból és a község némely egyéneiből állott bizottság által „*Statutumok alakjában*“ kidolgozott és a község által elfogadott, a mlgos urasághoz jóváhagyás végett beterjesztett és megerősített, megtartandó pontok így következnek:

1. Az említett bizottság a tanács és város ügyeinek mostani zavart állapotát fontolgatván, annak okául a tanács részéről hozott határozatok, végzések és tanakodásoknak a község által gyakorolni szokott becsmérést állítja tapasztalata folytán, mely kettős rosszának a jövőbeni kiirtására a következő orvoslásokat találta megfelelőeknek:

2. Nehogy tehát az előbb említett végzések gyalázásai a városi ügyek igazgatóira tovább is háromoljanak, minden tisztkedők kötelességeik végrehajtásában a tanácstól függve, a város birájával pedig mindenkben egyetértőleg köteleztetnek eljárni ezentúl.

3. Hogyha pedig a város birája önmagától, vagy mások előadása után a közjó vitelében valami egyenetlenkedéseket vagy késlekedést venne észre, ezt főkép a birónak leendő tiszte megjavítani és helyrehozni. A kinek intelme mitsem használván:

4. Biró ur az ily makacs bajok orvoslását a tanács előtt sürgetni fogja, a melyekről vádolt személyt a vétség és egyén minősége szerint komolyan megbüntetni, a tanácsot illetendi. Ha pedig az ily büntetéssel sem javulna meg, az olyan konok az uradalom előleges tudtával a tanács kebeléből zárattassék ki.

5. Mi a zavarnak az első pontban érintett második okát, t. i. a tanács becsmérést, illeti, annak meggátolására igen sokat használand, ha a tanács tekintélye, a mostani körülmények kívánalma szerint, gyarapulni fog. Ennek elérése végett pedig ezennel rendeltetik:

6. Hogy az ügybajosok közül valaki, ügye elvesztése alatt, a városi tanácsot, mint első folyamodványu hatóságot, el ne mellőzze, másutt adván elő panaszát, hogy állván e törvény, az ügyek, melyek a mlgos urasághoz tartoznak, oda átküldethessenek, melyek pedig a

---

¹⁾ Az eredeti latinul van adva.

polgári hatósághoz valók, ez által illően megkezdezhessenek és bevégezethessenek. Minden ügybajosak pedig panaszait egyenesen a tanács elé terjeszszék, melyeket aztán a bíró úr, mint kisebbeket, ő maga vizsgálанд meg, azok elintézését a legközelebbi ülésen a tanácsnak előadni el nem mulasztandván.

7. De hogy továbbá a tanácsbéliel által hozott végzések becsmérése kikerültessek, a tanács határozatait az ülésből esetleg távollévők is úgy, mintha jelen lettek volna azon, megtartani köteleztetnek, nem lévén szabad azokat, a bíró úrnak még kevesbbé, bárkinek másnak eltörölni avagy megváltóztatni, sőt maga a bíró oda működni fog, hogy a tanács végzései minél gyorsabban végrehaj tassanak.

8. Az is illő, hogy a városnak semmi, annál kevésbbé pedig titkos ügyei a tanácsbéliel által ki ne beszéltessenek, mely titoktartásra, de az uradalom sérelme nélkül, hitbéli esküjök által is köteleztetnek. \

9. Hogy az idő is a tanácsülések tartásában rendesen megtartassék, minden hét két napja, t. i. *kedd* és *péntek*, a közjó előmozdítása és az ügyesbajosak kihallgatására lévén fordítandó, ezeken az ülés nyáron reggeli 7, télen pedig 8 órakor fog kezdődni és 11-kor bevégeződni; úgy nemkülönben e jelzett napokon a gyűlés nyáron délután 3—6-ig, télen pedig 2—5-ig léssen tartandó. És délután együtt lévén a tanács, ha nincs dolga, szabadon eloszlattassék, megjegyezvén, hogy az említett üléseken átnézvén előbb a város gazdasági és közszükségeit, azután a magán ügybajok tárgyalassanak. Mely ülésekre, hogy annál pontosabban eljárjanak, nem helytelenül rendeltetik, mikép az elmaradni akarók a bíró úrnál jelentsek magokat, és nem lévén az elmaradásra törvényes okuk, büntetésül fizetésökből 50 dénár fogatik ki a közpénztár részére; ezzel fog büntettetni az elhanyagoló tanácsbéliel bármelyike is.

10. A közügyek és bajok elvégzését a jegyzökönyvbe szorgalmasan bevezetni a jegyzöket illeti; minden ülések ily bejegyzései pedig a következő gyűlések elején, a haviak pedig minden hó végén a tanács előtt felolvastassanak, hogy az ily alkalommal a tán elfeledettek visszaidéztessenek az emlékezetbe és annál bizonyosabban hajtassanak végre.

11. Az u. n. közügyek és magán-emberek bajai gyakran kívánnak bizottságot a tanácsból, az ilyenek kinevezésében a tanács, nehogy az egyik a másiknál inkább terheltessék, illő sort és rendet tartson mindenkor.

12. Az ügybajok és kérdések a tanács által szavazattöbbséggel döntessenek el, de kiki okát adja szavazatának.

13. A városnak minden, számadásra köteles tisztviselői kötelezők teljesítéséről havi kimutatást tartoznak bemutatni a tanácsnak, hogy azokat megvizsgálván, a tanács a hibákat kijavítsa, és az ily kölcsönös egyetértésnél fogva a közjó annál biztosabban eszközöltes-

sék, és következőleg az ily számadóknak végleges beszámolások ez által megkönnyebbíttessék, melyeket minden egyes év elmúltával a tanács előtt egy uradalmi tiszt jelenlétében teendő megbírálás végett még jókor beterjeszteni tartoznak.

14. Gyakran előfordulnak a város javát vagy hátrányát illető ügyek, melyek elintézésére a községet is összehíni szokás, ily alkalommal, minthogy a különféle vélemények miatt alig lehet valami hasznost békésen elhatározni, helyben hagyatott, hogy minden negyedből a község nevét viselő tíz kiválasztottabb férfiú szemeltessék ki az ily előforduló ügybajok elintézése végett oly felhatalmazással, hogy amit ők és a tanács helyeselnének, az az egész városra nézve elfogadottul tekintessék; a kiknek is, hogy annál inkább egyesüljenek szavazataik, szükséges, mikép közülök egy tehetségesebb felfogású szószólóul (*orator*) jelentessék ki.

15. A városnak nem kevesebbé napi szükségei, mint mostani felosztása is azt kívánja, hogy a város cselekvő adósságainak, de főkép régi hátralékainak ügye is komolyan fölvéttessék, és azok behajtására nézve valami hasznos mód találtassék.

16. Mely hátralékok, hogy ezentúl a városnak oly nagy hátrányára föl ne szaporodjanak, tanácsosnak tartatott, hogy az adómenynység kidolgozandó házi könyve jövőre rovatostassék (*laterisetur*), és annak egy példánya a városi adószedő kezeibe adassék át; a mi megtörténvén, az abban kitett minden egyes gazdának adórészletét executio útján is behajtatva, az azon könyvben foglalt egész összeget is egy év alatt beszedni köteleztetnek.

17. Hogy továbbá a közjó előmozdítottassék, szükséges, miszerint, a város kamarása, a borok kezelésében, melyek készpénz fejében az adóhátralékokat illetőleg kiegyenlítésül adatni szoktak, ezen túl úgy szabályoztassék, hogy az az uradalomnál gyakorolni szokott módokat szerint tartozzék számadásait elkészíteni. Mire nézve rendeltetik továbbá: a) Valamint a város szőlőiben termelt, úgy a néptől elfogadott borok is, melyek még meg nem tisztultak, a kamarásnak adassanak át; de hogy ebben is szabály tartassék, minden ily egyes megtöltés egy tanács által erre kiküldött egyén jelenlétében történjék, a ki által a kamarás magát az ily töltések menynyiségére nézve külön nyugtáztatja. — b) Mivel a borok jó kezelése azt kívánja, hogy minden héten legalább egyszer azok megtöltögtetessenek, azért hetenként minden tíz akóra két itcze engedtetik. — c) Világos, hogy a mit a kamarás nemcsak a városi koreszmák szükségére, hanem más előfordulni szokott különös szükségekre is, mint az átmenő katonaság, vendégek, ebédek, és más ily napi szükségekre kiadni szokott itcenként, minden ily egyes kiadások fölött, naponként gondosan bejegyezvén a kiadott legkisebb menynységet is, minden hét végén a bíró úr és egy tanácsilag megbízott személy által magát megnyugtadni el nem mulasztja. E rendet bármely az ebédekre szükséges természetiek, mi-

nők a hús, vaj, fűszer, só stb. kezelésében és más ily szükségek meny-nyiségének kiszolgáltatásában is megtartani köteleztetik.

18. Minthogy a pálinka-égetés eddig a sörfőzdében minden rend nélkül kezeltetett, azért nehogy az onnét származó városi haszon valamikép veszélyeztessék, annak elrendezése is ezennel meghagyatik.

19. Mind a kamarásnak, mind pedig a sertőződe felügyelőjének az ő utasításukban komolyabban meghagyassék, miszerint az árpa zab, fák és komló összevásárlásakor magokat mindannyiszor azok menyenyisége és árára nézve nyugtáztassák.

20. A közjó érdeke kívánja, hogy a *püspöki rész tanácsa legalább tíz egyénből, és tizenegyedik-, a rendes bíróból álljon*, kiknek számokból a jövő városi tisztujtás alkalmával a gazdasági tisztviselők alkottassanak, hogy így a kettős fizetés mellett könnyebben megállhatván, a város javára és közgazdászata előmozdítására annál szerényebben működhessenek közre, emelendők így a közjólétet.

21. Javasolja ezt a fönt említett bizottság is, hogy valamint eddig, úgy ezentúl is a tanácsban *két jegyző* tartassék, nehogy az egyik elköltözvén, az ahelyett érkező a dolgok új rendjét kezdje a város kárára; vagy az egyik megbetegülvén, annak hiánya miatt a dolgok folyama hátramaradást szenvedni kényteleníttessék; ezt kívánván a több évek óta hátramaradt zavarok és a város fölosztásából származó ügybajok is. Hozzáadatik az is, hogy jövőre minden, a kiadási fizetésekbeni tulzások eltöröltessenek, megszabtván mindennemű kiadások rendes díjaztatása.

22. A számadások jó rendje kívánja, hogy ezentúl minden a város gazdaságához tartozó tárgyak, minden tisztujtás után leltározassanak, és azok leltári lajstromai a hivatalokbani utódoknak kézbesíttessenek.

23. Minthogy idáig az árvák vagyonai kezelésébeni illő rendről eléggé gondoskodva nem volt, azért hogy e nem kis szükségnek is, lévén az igen sürgős, elégtétessék, kell, hogy mindjárt a legközelebbi tisztujtáskor, a tanácsbélieliek közül egy becsületes, jó hírnevű férfit „*árvák atyja*”-ül rendeltessék, ki a végrendeletek és ezekhez tartozó leltáraknak gondját viselni, a tanács rendelkezése szerint, az árváknak gyámatyákat adni és azokat évenként a tanács előtt, vagy azok jelenlétében, kiket az maga helyett kiküld, megvizsgálni és bírálni leend köteles.

24. A városházhoz kirendelni szokott örök kiállításában a község részéről sok panasz hallatszik, melyek alkalmi hogy hatalmasan elháríttassanak, az eddig naponként változtatni szokott örök helyett négy ember rendeltessék állandóan, kiknek fizetéséhez járulniok kellend azoknak is, kik eddig a város őrizetére alkalmaztatni szoktak. Azoknak, a többi között, köteleességük leend: a tizedeseket éjjeli időben helyettesíteni, felváltva a várost bejárni, az éjszakai nyugtalanítók, lopások és mindennemű történhető károokra felvigyázni,

annak idején az utakat megkerülve a vámra felügyelni, a piacon árulókat megtekinteni, végre a város gazdaságára gondot viselni. Ezekhez adatnék még a mostani helyett egy állandó vezető, ki egyzsersmind a piaci biztos tisztét is teljesítené.

25. A tűzvészek kikerülése, megelőzése és kioltásának a mostani bíró által nekem benyújtott és általam jóváhagyott rendje ezen szabványok ¹⁾ közé igttatassék, mint a közjó kívánja és a szegény lakosok föntartása. ²⁾

A lakosság jóllétét szíven viselő mlgos uradalom ily cél- s korszerű, tapintatos, körültekintő, beható s atyai intézkedései a kívánt hatást nem csekély mérvben téven meg, a város szép virágzásnak indúlt, jólléte folyton gyarapodván. — Ugyanzon tisztujító-szék alkalmával határozattá lőn, miszerint a házak, szőlők és egyebek eladásait tartalmazó, vagy más a város pecsétje alatt kiadandó jegyzői iratok 50 dénár, minden más folyamodványok 28 ¹/₃ dénárnyi díjjal jutalmaztassanak, az útlevelek pedig ingyen adassanak ki. ³⁾ — Ugyan-ezen 1743. dec. 31. ülésen elhatározta a tanács, mikép az egész városban 20 pálinka-korcsma engedlessék a magán gazdáknak ily rendben: Tabánban 3, sáros-kapuban 2, piacon 3, Duna mellett 2, öregserháznál 1, vereskeresztnél 1, dukai utcában 2, csapó-utcában 2, piacról lemenő utcában 3, német-tabánban 1, vargák utcájában 1. E szerint 20 helyett 21-et állítottak, s innét kitűnik, hogy az ekkor még 4000 lelket alig számláló városban a testet gyöngítő és elmét tompító csúf pálinka-ivás ugyancsak derekasan el volt terjedve!

Mindjárt a következő, 1744. jan. 9-kén a tanács előtt ezen pálinka-mérők eskettettek fel: Szoporka Mátyás vámos, Jóvizy Márton, Golyóbis János, Nagy Mátyás, Földváry György, David János és Gáll Mihály. — A tanács ápril 10-kén a községgel elhatározta, hogy minden ház után az első osztályból egyegy darab föld kinek-kinek a háztelek aránya szerint hasíttassék ki. A többi megmaradó földek és rétek pedig a marhatartó gazdák közt osztassanak ki. — Ápril 18-kán a városi hatóság a mlgos urasággal együtt elhatározta, hogy miután az ismételt rendeletek dacára még mindig sok rosز kémény találtatik, ha a városi bizottság ilyenekre akadna, azok tüstint lerántatnak, s az ily helyen tüzet rakni merők 12 frtnyi büntetéssel illetetnek. — Szokásban volt az oly lakót, ki az egyik városban magát rosزszúl viselte, a másikba be nem fogadni. Így például május 5-kén végeztett, mikép Perzsay Gáspárt, ki a káptalani városban húzát eladta

¹⁾ A latin szövegben „Statuta“ áll.

²⁾ Ezen utolsó, vagyis a 25-dik pontot őnmilga maga írta be az eredeti statutum-okmányba. Ld. a városi II. jkönyvet, melyből e latinul adott szabványokat mi magyaritva adjuk itt.

³⁾ Ld. u. o.

és a püspökibe akart átköltözni, ide sem mint zsellért, sem pedig mint házvevőt befogadni nem fogják. Ő tudniillik *Düll András* kamarást többféle hűtlenségről vádolta, melyek bebizonyítását ígerte is; de midőn ezt tennie kellett volna, mindent tagadott, és vádjait máskor mégis szemére lobbantotta az említettnek. Azért mint jellemtelen ember az áttelepüléstől eltiltatott.¹⁾

Fájdalom! a szigorú ellenőrzés és többféle büntetések dacára is, már e jámborabb korban is nagyon elterjedve volt Vázott a durva lélekre mutató káromkodás, mint ezt a városi II-dik jegyzőkönyv lapjai eléggé bizonyítják! Így *aug. 14-kén*, a többi közt azt is végezte a tanács, hogy a jó Isten ellen káromkodó gonosz emberek megzaboláztassanak, és az illetlen, csúf szavakat hangoztatók is szint-úgy büntetés alá vettessenek. Nem akarván ezeket minden egyes, gyakori ily esetben pénzbüntetéssel²⁾ fenytetni, az említettek megtorlására a tanács egy, mindenestől 40 fontot nyomó úgynevezett „*Spánis köponyeg*“-et³⁾ rendelt csináltatni. — Említendő, hogy ezen tájban épült a káptalanvárosi serház is.

Végre ezen évi *dec. 15-kén* a püspök ő nmlga elé a tanácsból kiküldöttek által kérvény nyújtatott be az iránt, hogy az évek előtti vészskór idején tett azon fogadástól, mely szerint egész éven át a szombati délutánok megülni ígértettek, miután az meg nem tartatik, már ezen oknál fogva is a lakosságot e fogadalomtól föloldozni méltóztatnék; úgy nemkülönben *sz. Rókus, Sebestény, Rozál és Xav. Ferenc* ünnepeit jóváhagyni és az illető helyeken megerősíttetni ne terhelhetnék. A kiküldöttek viszzatérvén, ő nmlga azon válaszáat adták elő a tanácsnak, hogy általános helynökével az ügyet közleni és általa határozatát tudatni el nem mulasztandja.⁴⁾

A tanács *1745. jun. 11-kén* kebeléből *Horváth Ferenc* jegyzőt és *Brezovay István* tanácsost küldötte ki *Gödöllőre*, hogy az e hó 13-ra eső *pádnai sz. Antal* ünnepe alkalmából *Grassalkovits Antal* kir. személynök ő nmlgát a város nevében üdvözlöjkék, mint a ki iránt a város nagyon lekötelezve van, *töle haszonbérrelvén már régóta a gödi pusztát is*.⁵⁾ — Ezen évi *szept. 17-kén* a tanács előtt felhozták a bíró és jegyző urak a püspökuradalmi jószágigazgató azon előterjesztését, miszerint a kegyelmes földesúr *Kis-Vácson fölül pisztráng-tenyésztésre halas-tavat akarván állíttatni*, minthogy a mlgos uradalom marhái és szekerei mind a sz. domonkos-rendiek és sz. Miklós templomának építetésénél voltak elfoglalva, ennél fogva, ha a város az érintett halastó létesítéséhez 50 ölnyi követ hordatna, ezt a püspök ő nmlga igen kedvesen venné s őt a város javára még inkább lekötelezné. — A *szept.*

¹⁾ V. ö. a városi II. jkőnyvet a 134. lapon.

²⁾ Az ily kihágók többnyire a legszegényebbek szoktak lenni, nem voltak hát pénzzel büntethetők

³⁾ Az első, ki e köpenyt, mely „*Mátyás-köpeny*“-nek is neveztetett, büntetésül reggeli 9—10-ig nyilvánosan viselte, bizonyos *Hajdú Mihály* nevű volt.

⁴⁾ Ezen ügyet már föntebb érintők.

⁵⁾ E pusztá Vác közelében maig is áll.

18-ki ülésén is felhozott a jegyző által ő nmlga ezen szándéka. Azonban, miután a szegény népen már különben is szerfölött súlyos teher mondatott feküdni, a lakosok lehetetlennek állították a kívánt mennyiségű követ a magok erejével az említett halastóhoz elhordani, s azért erre más módot találtak ki és ajánlottak ő nmlgnak.¹⁾

Ezen évben a földesúr és város közt nagy meghasonlás volt kitörőben, tudniillik október 26-án a tanács és a községből néhány férfiak összeülvén, általok a következők végeztettek: „Tek. Bánhidý Gáspár püspök-uradalmi praefectus parancsolata, előbb a tanács, aztán a község előtt felhozatván, hogy tudniillik a mult 1744. évi perceptori, kamarási és malombírói számadások három nap múltán a nevezett praefectus urnak bemutatassanak, és pedig börtönbüntetés alatt. Mivel pedig e dolog a községet is illetné, megkérde a tanács azt is, hogy ama számadásokat betérjesszék-e vagy nem? Mire egyhangúlag elhatározott, hogy azokat nem fogják betérjeszteni, későbbiek lesznek, mondák, inkább mindnyájan börtönbé menni, mint amu parancsnak hódolni; mert ők a városnak hasznobérlői, nem pedig formális jobbágjai. — Minthogy Ovary István bíró ur a számadások előtt, a főntebb közlött statutumok szerint, egy uradalmi tisztet kért a praefectus úrtól, ki a számadások megtevésén jelen lenne, azt felelő praef. ur, hogy: „hisz kendtek árendátorok, azért én nem rendelek, hanem vegyen kendtek magok közt számot a számadóktól.“

A nov. 27-ki gyűlésen Horváth Ferenc jegyző előterjeszté ama kegyes parancsot, mely az általános helynökhez a legközelebbi póstával érkezett a püspök ő nmlgtól az azon évi számadásokra nézve a praefectusnak, hogy t. i. a földesúr ő nmlga épenséggel megkívánja azok betérjesztését. Ha pedig az illetők ezt tenni nem akarnák, hanem fejeskednének, a praef. ur a legközelebbi úriszék elé idéztesse meg a tanácsot és községet és éljen uradalmi jogával. Ezen előterjesztvényre a tanácsbeliek „indifferenter“ szavaztak, s másnap, u. m. nov. 28-án a jegyző előadta a püspök ő nmlga utolsó parancsát, hogy ama számadásokat a praef. ur elé terjesszék. Végre is Benke Gábor és Ludvig András szószólók indítványára a tanács bizonyos, igen fontos okoknál fogva²⁾ ama számadások betérjesztését elhatározta, a községből számosan lévén jelen.³⁾

Horváth Ferenc kegyes pártfogói ajánlata folytán Arad és Zaránd vármegyék szolgabírójává lévén megválasztva, az 1746. jun. 17-ki ülésen püspökvárosi jegyzői tisztét letette s a tanácstól elbucszott. Helyére jun. 21-én a tanács egyhangulag Dombay Mihályt választá meg aljegyzővé érdemei tekintetéből. — Aug. 26-án elvégezte a tanács, hogy miután egy ülés sincs, melyen valami perlekedés ne terjesztetnék eléje, a panaszló csak oly föltétel alatt hallgattatik ki

¹⁾ Ld. a városi II. jkönyvet.

²⁾ A szövegben: „Ex certis, usque praegrandibus rationibus,“ áll.

³⁾ Ld. a városi II. jkönyvet.

és a a bepanaszolt is, ha előre 20 dénárnyi panaszpénzt tesznek le. Szokás lévén újévre a megyei alispánnak, uradalmi igazgatónak s a helybeni kolostoroknak ajándékot adni, *dec. 30-án* azon határozatot hozta a tanács, miszerint Zlinszky János alispánnak 1, Tábornszky János inspectornak 1, Rákóczy tiszttartónak $\frac{1}{2}$, a kegyesrendiek, sz. domonkos- és sz. ferencrendieknek is külön-külön $\frac{1}{2}$ borjút fog adni.¹⁾

A körülmények kívánalma folytán megújított azon szabvány az *1747. jan. 12-én* tartott gyűlésen, hogy a bírónak teljes hatalma legyen, a nép pedig egyenesen és szorosan a tanácstól függjön. Az is határozattá lön ekkor, hogy a *városi irattár* a tömegtől elkülönítessék, úgy hogy az elkülönített irattárba a jegyző urak bejárhassanak. Ezeknek pedig kötelemköké tétetett az iratokat jó rendben fön-tartani és azokra gondosan felügyelni; a fönmaradt tömegben²⁾ pedig tartassanak más bármely iratok a tanács tetszése szerint. — Továbbá: a tanács és nép kérelmére, a *30 férfiak száma, vagyis a külső tanács 12 egyénre* szállittatik le, és pedig a *magyarok közül* ezen hat: *Falsik János, Pozsváry Pál, Laczkóczy Pál, Nagy István, Obermán Mátyás és Pális András*; a *németekből* meg: *Fischer Jakab, Kristadler Mihály, Rotter Ferdinánd, Windispauer Gáspár, Reggele József és Graigner István* lőnek azonnal megválasztva, kik is letevéen az esküt, fadaralmaik jutalmaul, a robot és városi szolgalmak alól fölmentette-kül jelentettek ki.

A kosdi kálvinistáknak *1748. évben* még nem lévén saját tiszteletesök,³⁾ azok a tótfalusi ref. templomba jártak át az istenitiszteletre, de a tanács ezen évi *okt. 25-ki* ülésén elhatározta, miszerint a váci révén csak úgy fizessenek, mint mások. — A következő, *1749. március 1-jén* azon végzést hozta a tanács, mikép más városok és faluk példájára, a város részére egy külön alkalmas mészárszék állittassék, melyhez a város állitandja ki a szükségeseket és a mészároست is. Első ilyenül alkalmaztatott *Priner Pál*, kinek fizetése 120 frt, 3 akó bor, 4 akó ser és egyéb közterhektől mentesség volt, de két legényt⁴⁾ kelle tartania. Szolgálati éve ezen évi husvétől a másik évi ily ünnepig terjedt ki.⁵⁾ Székbiróvá *Glozer György* esküdt választott meg 75 rfrnyi évi fizetéssel. — Ekkor igen olcsók voltak Váczott a házhelyek; így a tanács *márc. 21-kén* a városi majornak Duna felé eső részét, mely ugys partos és homokos volt, *Vojtek István, Rosemberg Mátyás és Farkas Imre* váci lakosoknak 20—20 frton eladta, megengedvén nekik, hogy ott maguk és örökösök részére házakat építtessenek.

A tanács *1750. márc. 2-kán* elvégezte, miszerint *gr. Grassal-*

¹⁾ Mikép a jkönyvek mutatják, e szokás jó sokáig fönállott.

²⁾ A szövegben áll: „*In corpore residuo.*“ Ld. u. o.

³⁾ Azaz: mint már nevezni szeretik „*lelkészők.*“

⁴⁾ A legény szó helyett sokkal jobb és találóbb a „*segéd*“ elnevezés.

⁵⁾ E mészárszékből azonban nem lévén a városnak haszna, azt a tanács *1750. márc. 30-ki* ülésén már megszüntette.

kovits Antal kamarai elnökhez intézendő alázatos iratában, ismét 6 évre haszonbérbe akarván venni a város *a gödi pusztát*, ez iránt a legalázatosabban könyörög és egy másik levélben esdve kéri a püspök ő nmlgát, hogy lenne ismét pártfogó, a szegény nép iránti tekintetből, az említett kamarai elnök ő nmlgnál, ennél a haszonbérletet vácsi hivei részére kegyesen kieszközölni méltóztatván. — E haszonbérletet *márc. 3-kán* is elhatározta a városi tanács, noha, mint megjegyzi, 1800 frtnyi haszonnal többje nincs is abból. — *A május 22-ki tanácsvégezés* szerint, a rétek a városbeli gazdák közt, a mlgos uraság engedelmeiből, a régi szokást szem előtt tartva osztattak föl; miért aztán meghatározott számú lovakkal tartottak előfogatolni. — A városon alól a „*zöldfa vendéglő*”-hez vezető úton a tanács *kőhidat* építtetni határozta el, melyhez a követ pénzért hordatja a hatóság s a mely gazdák ezt tenni vonakodnának, azokon az adó azonnal végrehajtásilag ¹⁾ megvétetni határoztatott. — Mind az uradalom, mind pedig a városi hatóság gondosan fölviGYÁztak ekkor a tiszta erkölcsökre és ha valami fajtalan személy elfogatott, előbb megkorbácsoltatott s aztán a városból kiutasítottatott, mint ezt ezen 1750. s a köv. évi városi jkönyvek bizonyítják. ²⁾

*A mlgos uradalom 1751. jan. 4-kén a következő szabványpon-
tokat adta ki közhirré-tétel és megtartás végett;*

1. A kik számot adni tartoznak, azok azt az 1750. és előbbi évekre nézve 3 hónap alatt, börtönbüntetés alatt, megtegyék, mihez még a hivatalvesztés is járuland. Ezen a mondott idő alatt beadandó számadások megvizsgálására a jegyzőkből legalább egy, a belső tanácsból *Liszskay Miklós* és *Taschl András*; *Demény András* és *Brezovay István* urak a községből, a külső tanácsból meg *Fischer Ferdinand* ur egy hozzá kapcsolandó tagtárssal szemeltetnek ki. Az említett *Brezovay* és *Demény* urak ily szolgálati fáradságuk jutalmaul mentek lesznek minden városi közterhektől.

2. Észrevétetvén, hogy némelyek későn jelennek meg az ülésekre, vagy azokról el is maradoznak, azért az ilyenek fizetéséből mindannyiszor, ha jegyzők is, büntetésül 50 dénár vonattassék le.

3. Ettől fogva a város bora töltelékeül nem engedtetik több heti töltögetésre, mint egy itcze 10 akóra. Mi a kamarási számadásokba bevezetendő és elfogadandó lészen.

4. Tiltatnak minden magán-gyűlések, gyűlekezések és kik az ilyenekben részt vesznek, azok a tanács által keményen megbüntet-
tessenek.

5. Mivel nem illő az, hogy a tanácsbéliek, főképp éjjeli időben, korcsmákba járjanak és ott tánczoljanak, kártyázzanak, vagy másképen játszanak stb. a kiknek inkább kötelességük volna, másoknak jó

¹⁾ „*Per modum executionis*“

²⁾ Az ilyenekre korunk nagy felvilágosodása és miveltsége különösen gyön-
géd, atyáskodó gondot fordít, hogy annál nagyobb legyen a nemzetet sorvasztó
corruptio !!

példával világítani előre és az olyanoktól másokat elvonni; azért a mondottak nekik ezennel, súlyos uradalmi büntetés alatt megtiltatnak.

6. Bármily eset adja elő magát, névszerint: lopás, vagy bármely vétség, azonnal az uradalomnak jelentessenek be és mind a tolvajok, mind pedig más vétségesek annak adassanak át.

7. Ugyszintén a bitang, kóbor marhák is az uradalomnak adandók át azonnal.

8. Kinek sem szabad, bárki legyen is, valami idegent zselérül befogadni, a bíró tudta nélkül, 6 frtnyi elengedhetlen büntetés alatt.

9. Senki ne merészeljen valami telket, u. m. kertet, házat, szőlőt stb. a mlgos uradalom előleges tudta nélkül, akár eladni, akár pedig elcserélni, akár helybelinek, akár külsőnek, azon birtok elvesztése alatt.

10. A gazdák mindnyájan istállókról gondoskodjanak, a lovas katonák könnyebb eltartására, akár itt szállásoljanak azok, akár az átmenet alkalmával helyeztetnek is ide be.

11. Megengedtetik a jegyzőknek az irati kiadványoktól díjat venni, melyek a mlgos uraság által következőleg szabattak meg: a) az eladásiaktól, mint eddig, 50 dénárt; b) végrendelet-írástól is, ugyanannyit; c) a végrendelet kihirdetése és másolata kiadásáért 40 s d) a jegyzőkönyvi kivonatokért 25 dénárt szedhetnek.

12. Minden végrendeleti intézkedések bezárva mutattassanak be a mlgos uradalomnak és ott nyittassanak fel és csak azután a tanács előtt az érdekllett felek jelenlétében hirdettessenek ki azok.

13. Irattassanak össze mind az árvák gyámjai és a mlgos uradalom elé terjesztessenek be, a számadásra nézve hozandó orvoslát végett.

14. Megvizsgáltatni fognak a naszáli erdők és a tett tudositás után, vagy ott, vagy másutt, megengedtetik a községnek a száraz és lehulló fákból a faizás.¹⁾ „*Carelli Ferenc plenipotentarius s. k.*“²⁾

A tanács előtt ezen 1751. feb. 5-kén felhozott, mikép a nevezett *Carelli* prépost és püspökuradalmi teljhatalmú kormányzó úr, a város által a tisztujítás alkalmából neki ajánlott ajándékot³⁾ nem fogadta el; s minthogy eddig a város neki mivel sem kedveskedett, határozottá lön, hogy küldessék neki ajándékol 10 akó jó veres bor.⁴⁾
— *Márc. 24 kén* megengedte a tanács ntdő *Szabó Benő* szödi plébá-

¹⁾ Az u. n. „*lignatio*.“

²⁾ Ezen egyházi férfit *gr. Althán M. Károly* püspök szerezte oldala mellé s csakhamar uradalma teljhatalmú kormányzójává tette. Ő előbb *conversáni* kanonok és főesperes volt. Utóbb fāradalmi jutalmaúl a hatvani prépostságot nyerte.

³⁾ Az urad. főtiszt elnökölven, némi ajándékot szokott kapni.

⁴⁾ Azaz: *speciális*, a jkőnyv szerint.

nos urnak, hogy a város által haszonbérélt gödi pusztán a szokott heted megadása fejében vetés alá szántathat. — 1752 márc. 17-kén a tanács a „*A Kúti Boldogasszony*“ kápolnája ¹⁾ megnagyobbitására egyhangulag 32 frtot ajánlott meg. — Minthogy a mlgos uradadalom rossz néven vette, hogy az ő tudta nélkül építtette a város a vámházat, május 12-kén elhatározta a tanács ezen engedelem kikérését. — Ugyancsak a kegyes tanács 1753 május 29-kén a város pénztárából *Allifo Gasano* libánushegyi herczegnek úti költségül 4 frtot szavazott meg egyhangulag. ²⁾

Ugyanezen 1753. évi jun. 19-kén a tanács *Oravcesek Ignác* budai építőmesterrel 12 évi jótállás mellett szerződést kötött a *zöldfa vendéglő előtt építendő köhid* elkészítésére nézve. Ennek alapkövébe a következő emlékirat záratott be:

„*Az Urnak 1753-ki augustus-hava 1-jén.* Ezen hidat négyszögü kövekből a püspök ő nmlga, jóságos, kegyes és szent szándékából, ahol a Boldságos Szűz Mária és szent nep. János szobrai állítvák és helyezvék el, ugyanazon részt a középén ugyanazon ő nmlga költségén építék; a többit ezen *Vác város*a polgárainak közös iparkodása nep. sz. János tiszteletére alapjából saját költségein építette, a kinek pártfogásába ezen város térdelve a legáhitatosabban ajánltatik, hogy minden botrány, becstelenség, gyalázat- és közzavartól az ő közbenjárása által megszabaduljon és vészkor, éhség és háborútól megőriztessék. XIV. Benedek pápa ő szentsége pápasága, ő cs. és kir. fűlsége *MÁRIA TERÉZ Magyarország királynője* stb. stb. *I. Ferenc István* császár uralkodása alatt. — Fróf *Battyányi Lajos* ³⁾ ő nmlga, Német-Ujvár örökös stb. Magyarország nádora, nemkülönben Pozsonyban országgyűlésileg megválasztott királyi helytartó lévén. — Ugy-szinte nmlgú, mlgos és főtdő gr. *Althánn Mihály Károly* a sz. római birodalom grófja, érsek, váczai püspök stb. kormányja és tényleges védnöksége alatt, a ki nemes óhajai legkivántabb sikerültére, az anyaszentegyház hasznára, ő királyi fűlsége szolgálatára, az ország gyarapodására, és a kedves haza vigasztalására, minél több évekig éljen, éljen és örökké éljen! — Főtdő *Carelli Pál Ferenc* a főnt tisztelt gróf, érsek és püspök teljhatalmúja ⁴⁾ és hatvani prépost lévén. — Mlgos és főtdő *Jean Roy Miklós Ferenc* prépost, *Lauchasz Xav. Ferenc* olvasó, *werthenfelsi Würth Ferenc* örkanonok, *Marthonyi Pál* apostoli főjegyző és *Benzonyi Bódog* fűesperes felső, és *Kecskeméthy István* alsó városi parochiák plébánosai és kanonok urak lévén, kik mindnyájan az Isten egyházait szerencsésen kormányozzák. — Nemzetes, okos és körültekintő urak, *Laczkóczy Pál* a nevezett város rendes esküdt bírája, *Kollb Ádám*, *Liszkay Miklós*, *Karletzhoffer József*, *Falsik János*, *Ludviggh András*, *Hrmo János*, *Fastl András*, *Ruff János* senátorok;

¹⁾ Vagyis a hétkápolnai templomka.

²⁾ A városi jkönyvek szépen hirdetik a tanács kegyes adakozásait.

³⁾ Ekkor még így íratott: *Bottyán*.

⁴⁾ A szövegben „absoluto Plenipotentiario áll.

Zsidó János kamarás, Képp János perceptor és Fischer Ferdinánd kulcsár és ezek is serátorok. Végre Szántó Lajos rendes és Velekey János felesküdt aljegyzők, nemkülönben Hettlinger András alkamarás, a város hivatalait és tisztviselői rangjait bírván. — Anno quo.

O Joannes nepoMene faC NOS Deo pLaCere et
In te flsos protegere!“¹⁾

Ezen, az alapkőbe letett okmány szerint tehát ezen nagyszerű, a lövöldei liget előtt emelkedő kőhidat a püspök és polgárság költségein 1753. évben kezdték építeni, nep. sz. János tiszteletére, kinek oltalmába ajánlotta magát a város. Nagyban emeli e kőhid²⁾ a város disztét, mely ennek Pest felé néző végén egy széles patakon áll. Nehány év mulva 6 szép, művészileg készült szoborral³⁾ ékesíték e hírneves hidat, a melyek részére készített feliratok⁴⁾ és kegyes alapítók a következők:

Az első sz. Kamil tiszteletére készíttette gr. Forgách Pál váczi püspök 1759. évben ily felirattal: „S. Camille, qui tuos aegris peste quoque obnoxiiis servire iusseras, Ipse nobis assistere in fine vitae ne desinas.“

A második sz. Borbála tiszteletére werthenfelsi Würth Ferenc váczi kanonok állíttatta ugyanazon 1759-ben e felirattal: „S. Barbara! cum nece certantes confortabis et esca coelesti cibabis.“

A harmadikat nep. sz. János tiszteletére 1758-ban ugyanazon Würth kanonok készíttette e felirattal: „O Patrone, in anxio vitae statu famae periculo devotis tuis auxiliare!“

A negyedik sz. Péter és Pál apostolok tiszteletére 1758-ban szintén gr. Forgách Pál v. püspök költségén készült e felirattal: „Apostolorum Principes, Doctores nostri, iter coeli docete, portamque aperite!“

Az ötödik sz. Venánc tiszteletére ugyanazon gr. Forgách Pál váczi püspök által állíttatott 1759. évben e felirattal: „S. Venanti, per rupes, saxa, vepres, coelos Venatus, iuva nos eodem sine lapsu Venari!“

A hatodik sz. Tádé Judást ábrázolja, szintén gr. Forgách püspök istenes költségén és 1759. évben keletkezett e felirattal: „S. Thadeae, desolatos, ne spiritu concidant, erige.“⁵⁾

¹⁾ A városi II. jkönyvben ezen, az alapkőbe letett okmány eredeti nyelven latinul olvasható. Az ennek végére tett fohászbán korversi modorban az 1753. év melyben e hidat építették, befoglaltatik.

²⁾ Ezt a nép közönségesen „nagy hid“-nak nevezi, megkülönböztetésül a közelében lévőttől, melyet „kis hid“-nak nevez.

³⁾ Ezek idő folytán s az 1849. váci csaták alkalmával tetemesen megronzáltattak!

⁴⁾ Ezeket Würth kanonok készítette, de nem vésettek be a szobrok illető helyeire.

⁵⁾ E feliratokban a szobrok keletkezési évei befoglaltatnak korversileg. Ld. Réka i. m. a 80—82. lapokon, hol az évszám korversileg adatik.

Azonban térjünk néhány évvel vissza a városi hatóság gondos működése vázolatára; s ezt figyelemmel kísérve, úgy találjuk, mikép a tanács serény és körütekintő működése a közönségre nézve nagyon előnyös volt. Így 1753. aug. 7-én elhatározta, miszerint akár őszi, akár tavaszi gabonát, míg a lakosság a neki szükséges mennyiséget be nem vásárolja, addig a sütő kofáknak elkobzás büntetése alatt kereskedésre vásárolni nem szabad, ez csak délután 2 óraker engedtetvén meg. — A tanács *dec. 11-én* végezte, miszerint főtdő *Carrelli Ferenc Pál* teljhatalmú püspökuradalmi jószág igazgató úrnak a városi tisztujítások és számadások elkészítése körüli serény fáradaimait ugyan meghálálni eléggé nem képes, de mégis forró köszönete jeleül ajánl részére a városi közpénztárából 311 frtot, mely összeget az említettnek egy küldöttség nyújtotta át.

Minthogy *Caropholo József* orvos ¹⁾ már több éveken át Váczott minden fizetés nélkül a betegek körül jelentékeny szolgálatokat tett és a lakosságnak is iránta nagy bizodalma van, a tanács egyetértve a községgel 1754. jun. 29-én ő nmlgának e szivességeért is köszönetet szavazott s az említett orvos úrnak a közpénztárból évi fizetésül 150 rfrtokat ajánlott meg.²⁾ — *Nov. 20-án* elhatároztatott, mikép a városház előtti út és annak belső udvara kövel rakattassék ki,³⁾ az ehhez szükséges anyagokat a város ökrei és lovai hordandván a helyszinre. — *Dec. 3-án* a haszonbérlet fontos ügyében tanakodott a tanács; t. i. a mlgos uraság látván, hogy a szerződvény, melyet vele a város kötött, ezen 1754. évi dec. végén letelik, bizonyos pontok mellett közölte az uradalom, hogy a város által haszonbérelt javadalmakat jövőre annak csak 8882 frt és 4½ dénár fejében engedheti át ismét. De ezen összeget a tanács körülményeinél fogva nagynak találván, egy szivreható folyamodványnyal a bírót, jegyzőt és 4 tanácsbélit a püspök ő nmlghoz kiküldötte. A tanács ezen érdekes kérénye kedves honi nyelvünkön így hangzik:

„Nmlgu, mlgos és főtdő főpásztor ur, legkegyesebb urunk! Nmlgdnak föl vállalt püspöki kormánya kezdete óta, a nép iránti gondoskodását és védelmét, több mint atyai indulatát, a legtöbb tényekkel bebizonyítani méltóztatott, a mely kegyes lelki hajlandóságért, a legalázatosabb és örök hálákat mondunk hoszszas életet és boldogságot egyhangu szivbeli érzülettel kívánnván Nmlgdnak. És mivel Nmlgod atyai gondoskodásában helyezzüik reményünket, és minthogy nem feledők el a felvállalt pöspökség alkalmával nekünk kegyesen tett ígéretet, mely nekünk a Nmlgod lábaihoz borultaknak útát nyitott a könyörgésre: Miszerint *e város Nmlgod szárnyai alatt, a kitől él és neve van, kitünő lett, és pedig annyira, hogy a két sz. k. város, t. i. Buda és Pest után, Nmlgod jóságos és kegyes jelenléte miatt nyert köz-*

¹⁾ Ezt a püspök Olaszhonból szerezte ide Vácra.

²⁾ Tudtunkra ez volt az első fizetéssel ellátott városi orvos is egyszersmind.

³⁾ A városi II. jkönyvben „*flastromoztassék*“ áll a *flaszteroztassék* helyett.

vellenül helyet, következőleg veleszületett jóságánál fogva, melylyel irántunk gyámoltjai és alattvalói iránt viseltetésk Nmlgd, az uradalmi javakat 5000 frtnyi haszonbéri díjért nekünk átengedni kegyeskedett. És e bérletből tagadhatlanul inkább kár, mint haszon háramlott a városra, de minthogy e város előnyei és közjvai Nmlgod kegyeiből eredtek és folynak, azért továbbra is a polgárok és alattvalók kérelmei e forrásra irányulnak. Átalánosan tudva van ugyanis, hogy az alattvalók bőségéből bővelkedik a kincstár, azok verejtékével tápláltnak a papság, nemesség, katonaság, tanácsok, magok az uralkodók is; azok fáradalmait által vitetnek az országos terhek. — Mely oknál fogva is Nmlgdat legalázatosabban térdeinkről kérjük, miszerint az uradalmi javakat, melyeket eddig a város az említett 5000 frtnyi összegért Nmlgod veleszületett kegyességéből birt és kezelt, most ismét, az eddig tartottakért évenként, 6 esztendőre, fizetendő 6000 frtokat jobbágyi kötelezettséggel és tisztelettel ajánlunk; de úgy, hogy távoztassák el az egek, ez által Nmlgod jóságát meg ne bántanók. Nmlgod atya és pásztor, mi pedig fiai és juhait vagyunk, méltóztatásuk velünk parancsolni és rendelkezni, amint Nmlgdnak tetszik. Mely kegyelmet stb.¹⁾ öröklünk Nmlgdnak legalázatosabb és örökké hű alattvalói, Vác város közönsége.“²⁾

Ezen alázatos könyörgés megtette a kívánt hatást; mert a kegyes szívé főpásztor, a ki huzamos földesurasága (1734—1756.) alatt a város gyarapodását és a szegény nép előmenetelét nagyon is szívében viselte, ama javadalmakat³⁾ a városnak ismét oda adta haszonbérbe, és pedig csak 5000 frt évi fizetésért. E nagy kegyességért a város hálás akarván lenni, ő nmlgának konyhai szükségére 560 ftokat ajánlott meg élte végeiglen, mindig az év első napján határozván azt ő nmlgának kézbesíteni.⁴⁾ Az erre vonatkozó okmány kelt Vácztott 1755. jan. 1-én.⁵⁾ — Ezen évi okt. 10-kén pedig a jerusálemi szent helyek föntartására itt kéregető sz. ferencrendieknek⁶⁾ alamizsnaul 25 frtot rendelt a kegyes tanács *Képp János* perceptor által kézbesíttetni.⁷⁾

Főtdő *Carelli* teljhatalmú p. uradalmi jószágkormányzó úrnak, az összeírás, perceptor és kamarási számadások megvizsgálása körül tanúsított fáradalmait némi jutalmaul 1756. febr. 3-kán 12 körmőczi aranyat ajánlott meg a tanács, mely összeget⁸⁾ *Taschl* és *Képp* tanácsbeliek kézbesítették a nevezett szorgalmas és ügyes kormányzó

¹⁾ Következik a szokásos kérvény-záradék.

²⁾ E kérvény latin eredetije olvasható a városi II. jknyvben.

³⁾ Azaz az u. n. *regálék*at.

⁴⁾ E kegyes szívé főpásztor t. i. gr. *Althán Mihály Károly* volt.

⁵⁾ Ld. a már többször idézett *Bubla-Regestrum*ot az urad. irattárban nro 5. pag. 274.

⁶⁾ E szerzet tagjai szerencsések őrizni már századokon át Krisztus Urunk sirját, s kebeléből mindig van egy sz. földi biztos.

⁷⁾ Ld. a városi I. jknyvet.

⁸⁾ A szövegben áll: „dukátot.“

úrnak. — *Ápril 4-kén* határozatba ment, hogy vásári alkalommal egy sátoztól és az áruktól mennyi dénárt vegyenek, és hogy első nap csak a helybelieknek szabad árulni, másnap pedig a vidékieknek. — Mivel a gödi pusztát Grassalkovics ő nmlgától a város most 8 évre vette haszonbérbe, a haszonbér felemelésével, ennél fogva a gondos tanács meghagyta ezen ülésén az illetőknek, mikép a nagyobb haszon kedvéért a gazdálkodást serényebben vigyék. — A *kisváczi lakosok* 1748. május 17-kén kötött azon egyesége, mely szerint a tótfalusi kálvinista-templomba gyalog menők és onnét visszatérők a réven 1 krt, ki pedig más valami ügyben megy át közülök a Dunán, a rendes révdíjt fizetendi, *május 21-ki* tanácsülésen a városi jegyzőkönyvbe iktattatni és megerősíttetni végeztetett. — A *jun. 4-ki* ülés szerint a *kosdiak* ily esetben $1\frac{2}{3}$ dénárt fizettek a tanács további rendeleteig, az egyéb dologban, járókelők pedig, mint mások, rendesen.

És ezennel már eljutottunk Vác városának egy még nagyobb alkotójához, kinek nagyszerű működése, annak történelmében egy új, dicsteljes korszakot képezend, mikép ezt a következő, második kötet elején kiki örömmel olvashatja.

TARTALOM.

I. RÉSZ.

Vác város helyrajzi ismertetése.

	Lap.
Előszó	5
Fekvése	9
Határai	9
Hegyei	10
Vác város területe	11
Vizei	12
Éghajlata	13
A talaj minősége és földtani alkata	14
Lakói	15
A város részei, térei, piacai és utcái	16
Vidéke	16

Történelmi rész.

Vác elnevezése	17
A város régi keletkezése	18
A város története a tatárjárásig	26
A város története a tatárjárástól a mohácsi vészig	32
Vác szomorú sorsa a török-uralom alatt	39
Nógrád várának harci viszontagságai	52
Vácznak a török-uralom alóli végleges felszabadulása	62
Vácznak helyreállítása a török-uralom után	65
A város története keletkeztétől 1756. évig.	71
